ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГУРОВА ОКСАНА МОДЕСТІВНА

УДК 811.161.2’373

ДИСЕРТАЦІЯ

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ «ВІК ЛЮДИНИ» В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. М. Гурова

Науковий керівник: Філон Микола Іванович,
кандидат філологічних наук, доцент

Харків – 2018

АНОТАЦІЯ

Гурова О. М. Лексико-семантичне поле «вік людини» в українській мові. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2018.

Дисертаційну роботу присвячено аналізові лексико-семантичного поля «вік людини», який здійснений згідно з настановою на виявлення та комплексний опис усіх його складників, що репрезентують онтологічну повноту лексики української мови в її літературних та діалектних виявах. У сучасному українському мовознавстві лексико-семантичне поле «вік людини» у своєму цілісному вияві ще не стало предметом спеціального вивчення. Номінації, що позначають різні вікові періоди життя людини, демонструють зумовленість поліфункційністю мови, і в такій своїй якості вони є носіями оцінної, емоційно-експресивної, лінгвокультурної інформації, що потребує лінгвістичного дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняному мовознавстві окреслено загальні параметри лексико-семантичного поля «вік людини» як складника мовної картини світу та виявлено особливості його структурної організації; установлено взаємодію лінгвальних й екстралінгвальних чинників і різного роду мотивувальних контекстів для виникнення окремих номінацій; з’ясовано особливості відображення в лексико-семантичному полі «вік людини» національного чинника – світогляду, ментальності, характеру українців, їх ціннісних орієнтирів та уявлень про людину; досліджено шляхи і способи формування складників усіх вікових груп, схарактеризовано семантичні зміни в структурі окремих номінацій, розглянуто й описано номінації зі значенням ‘вік людини’ як носіїв лінгвокультурної інформації.

Одержані в роботі результати є необхідною передумовою вироблення цілісних поглядів на особливості фрагментів національної мовної картини світу в їх взаємодії та семантичному розвитку. Узагальнені висновки дають змогу уточнити вироблені в сучасній лінгвістичній думці уявлення про дискретність і континуальність лексичного значення слова та роль і місце в ньому компонентів культурної семантики.

З'ясовано, що протягом культурної еволюції суспільства уявлення про біологічний вік людини зазнавало відчутних змін, які стосувалися як кількості вікових періодів людини, так і їх часових меж. Згідно із сучасними науковими поглядами, що більшою чи меншою мірою корелюють із побутовим розумінням біологічного часу, виокремлюємо такі вікові періоди людини: дитинство, молодість, дорослість та старість. Визначено, що лінгвальними та екстралінгвальними детермінантами розмитості меж життєвих періодів людини є історична тяглість номінацій на позначення базових відтинків життя людини, включення таких номінацій у різнодискурсивну мовленнєву діяльність, що приводить до їх полісемії, деталізація біологічного часу, змінення й модифікація уявлень про кожен віковий період.

Установлено, що лексико-семантичні групи означеного поля кількісно не рівнозначні: до лексико-семантичної групи «діти» належать понад 400 одиниць, до лексико-семантичної групи «молодь» – 200, лексико-семантичної групи «дорослі» – 120, лексико-семантичної групи «старі люди» – 160. Простежено генетичну неоднорідність складу кожної з лексико-семантичних груп аналізованого поля, що містить одиниці, належні до різних за часом виникнення шарів лексики. Ядерними для різних груп є успадковані номінації: для лексико-семантичної групи «діти» – *дитина*, *дитя*, лексико-семантичної групи «молодь» – *дівчина*, *парубок*, лексико-семантичної групи «дорослі» – *чоловік*, *жінка*, лексико-семантичної групи «старі люди» – *дід*, *баба*, *старий*. Зберігаючи етимологічну пам'ять, ці номінації є чинником вербалізації концептуальних уявлень про вік людини. Навколо них

утворюються розлогі словотвірні парадигми, їх форманти виконують функцію стилістичну, яка полягає у створенні різних оцінних та стильових відтінків семантики слова (згрубіле, фамільярне, пестливе, розмовне та інші), або номінативну, що полягає в деталізації життєвого періоду в межах однієї вікової групи.

Найбільш деталізованою й номінативно різноманітною є лексико-семантична група «діти», у якій виокремлюємо дві підгрупи: власне діти (від народження до 5-7 років) та підлітки (від 5-7 років до 16-18 років). Базовим принципом номінування дітей від народження до 5-7 років є культурно-фізіологічний, який полягає у виявленні відмінних ознак дитини в процесі її як «олюднення» (говорити, сміятися, розуміти), так і фізіологічного дорослішання, що виявляється в здатності повзати, ходити, бігати та інших.

Установлено, що ознаками, за якими відбувається називання дітей та формуються лексико-синонімічні ряди, є мовленнєва здатність та способи її вираження, спроможність видавати різні звуки; демонстрування різних емоцій; рухова активність; відсутність чи наявність зубів; годування дитини в цей період; особливість одягання; здійснення фізіологічних потреб; потребування постійної уваги й догляду; місце сну дитини; виконання дій (зрізувати нігті, стригти чуб), які до цього віку не практикувалися в народній звичаєвості; психофізична активність, що виявляється переважно в бажанні бігати, активно себе поводити, або пасивність; бажання постійно бути поряд із матір'ю; схильність фантазувати, хвастатися, зазнаватися, передражнювати когось або крутитися перед дзеркалом, пустувати, нашкодити, зіпсувати щось, забруднитися або бажання допомагати; позитивна або негативна оцінка дітей; відношення до сакрального або природного часу, господарський критерій.

Обґрунтовано думку, згідно з якою з кожним роком у житті дитини посилюються й увиразнюються соціальні критерії її називання. Особливо це виявляється після третього року життя. Для розуміння природи

мотивувальних контекстів, у яких здійснюється називання дітей підліткового віку, важливим є вимір віку особистості на шкалі біологічного часу, що співвідносить таку особистість з іншою віковою категорією.

Підліток – це той, хто перебуває «під літами», тобто не досяг необхідної кількості літ, яка мислиться як норма досягнення повноліття. Стереотипні уявлення про підлітка як особу, що вийшла за межі початкових років дитинства, але не перейшла до стану повноліття, репрезентують номінації на зразок *півпарубочок, півдівка, парубочок, дівочка*. Орієнтирами, у межах яких здійснюється номінування підлітків, є гендерний, що виявляється в акцентах на статі дитини (*хлопчик, дівчинка*), та соціальний, який відображає особливості входження дитини у світ соціуму (*пастух, погонич, нянька, школяр*).

Важливу роль у конституюванні семантики лексико-семантичної групи «молодь» відіграють культурні уявлення про молодість у її протиставленні старості. Семантична категоризація осіб молодого віку, репрезентантами якої є *молодан, молодець, молодик, молодчисько*, містить позитивні конотації, які мають фоновий характер і формують лінгвокультурне тло відповідного поняття.

Відмінною ознакою номінацій на позначення парубка є вказівка на його диференційовані вікові характеристики: народнорозмовна та діалектна лексика фіксує етапи фізіологічного зростання юнака, який у міру зміни свого біологічного віку отримує відповідні назви (*парубій, парубійко → парубченя, парубчак → паробок, парбок → парубчина, парубець → паробоґ на женіння*).

На відміну від народнорозмовної мови жарґонові та арґотичні назви парубка здебільшого відзначаються негативними оцінками, що здійснюється двома шляхами – словотвірним та семантичним зі значною перевагою останнього. Продуктивним для жарґонізмів та арґотизмів є використання метафори як способу творення емоційно-експресивної семантики. Метафоричне переосмислення слова здійснюється за двома моделями: ‘назва

особи (ознаки)’ → ‘оцінно-експресивна характеристика особи’ та ‘назва предмета’ → ‘ оцінно-експресивна характеристика особи’.

В українській мові парадигма номінацій із коренем *-дів-* на позначення дівчини також репрезентує різні етапи її дорослішання, однак вони не такі деталізовані, як у називанні парубка. Натомість диференціація віку дівчини здійснюється відчислівниковими назвами *шіснацітка*, *сімнацітка*, *двацятка*.

Стилістично не рівнозначними назвами молодої неодруженої особи жіночої статі, що виражають особливості народносвітоглядних уявлень про дівчину й зумовлюються національним характером та світобаченням, ціннісними орієнтирами свідомості українців, є назви на кшталт *дівонька*, *дівочка*, *дівуля*, *дівулиця*, *дівча*, *дівчище*.

Оцінно-експресивні характеристики дівчини в соціальних діалектах здійснюються двома способами. Перший становлять метонімічні транспозиції типу ‘назва предмета одягу чи його частини’ → ‘назва дівчини’; ‘назва фізіологічної ознаки’ → ‘назва дівчини’; ‘назва дорослої або старої жінки’ → ‘назва дівчини’; ‘жіноче ім’я’ → ‘назва дівчини’. Другий спосіб репрезентує продуктивна для жарґонового мовлення зоометафора, яка є результатом гендерної ідентифікації об’єктів номінування, що здійснюється переважно чоловіками.

Простежено, що вік дорослої особи чоловічої статі здебільшого позначається непрямо, передусім через указівку на сімейний статус: *хазяїн*, *ґазда*. Іншою формою непрямого вираження лексичного значення ‘доросла людина’ є діалектні словоформи зі значенням спорідненості, що виконують функцію вказівки на вік людини у звертанні: *батько*, *бадіка*, *дядько*, *татусьо* та інші. Номінування особи дорослого віку чоловічої статі за допомогою лексики зі значенням спорідненості простежується також у соціальних діалектах: *братан*, *братуха*.

В українській народній культурі початковий вік дорослості жінки пов’язують з її сімейним статусом: *молодиця* (‘молода заміжня жінка’).

Виявлено, що для розмовної та жарґонової лексики властивим є номінування дорослої жінки за допомогою назв жіночих осіб старшої вікової категорії, тобто старих людей.

Продуктивною для жарґонової та арґотичної лексики на позначення дорослої особи жіночої статі є зоометафора: *вовчиця*, *криса*, *теличка*. Відмінною ознакою семантики жарґонових назв дорослої жінки є диференціація вікової характеристики: ‘молода жінка’ (*криса*, *маньчиха*); ‘жінка середнього віку’ (*лошиця*, *матрона*).

У контексті архетипового надзвичайно давнього протиставлення юності та старості видається можливим розглядати етимологію слова *старий* як похідного від утворення **stā-r(o)-* – «великий», що вживалося на позначення віку людини: «великий», тобто «дорослий», і відображало перенесення просторових позначень на часові.

Зазначено, що старість як заключний період життя пов’язана з інволюцією, поступовим відмиранням і, зрештою, нежиттєвістю. Це мотивує вибір метафор-фітонімів для вираження емоційного ставлення до старих людей. Такі назви містять спільну сему ‘кінець життя’: *трек*, *штурпак*, *пурухнєк*.

Деактуалізація соціальної активності старої людини, її нездатність виконувати певні роботи зумовлює використання відповідних зоометафор, вихідне значення яких пов’язане з указівкою на стару тварину. Способом емоційно-експресивної характеристики старої людини є метафори, що здебільшого називають предмети, які в координатах *верх – низ* репрезентують *низ* і пов’язані з брудом.

Широке й розлоге поле експресем із коренем *-дід-* розглядаємо як збереження й вираження словотвірними засобами української мови етимологічної пам’яті слова. Історична тяглість культурної значущості старої жінки в житті української спільноти, її важливі соціальні функції знаходять своє вираження в розлогій парадигмі оцінних номінацій із давнім

коренем -*баб*-: зі зменшено-пестливим (*бабусечка*, *бабуля*) чи збільшено-зневажливим, згрубілим або фамільярним значенням (*бабище*, *баберя*).

Лексико-семантичне поле «вік людини» є носієм різноманітної інформації про антропоцентричний характер мови, взаємодію універсальних, особливих та індивідуальних чинників, які зумовлюють базові параметри фрагментів національної мовної картини світу й відображають специфіку ментальності та світобачення народу.

Ключові слова: лексика, семантика, лексичне значення, сема, лексико-семантичне поле, лексико-семантична група, лексико-семантична підгрупа, експресивність, мовна картина світу, вік людини, жарґон, арґо.

SUMMARY

Hurova O. M. Lexical-semantic field «person's age» in the Ukrainian language. − Manuscript.

Thesis for the Candidate Degree in Philology, speciality 10.02.01 – Ukrainian Language. – V. N. Karazin Kharkiv National University. H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. – Kharkiv, 2018.

The thesis deals with an analysis of the lexical-semantic field «person's age» performed within the guidelines on revealing and giving a complex description of all its constituents that represent the ontological completeness of Ukrainian vocabulary in its literary and dialect manifestations. In modern linguistics the lexical-semantic field «person's age» in its full manifestation has not as yet been an object of special studies. The naming units that denote various periods of man's life are determined by the multifunctionality of the language and thus carry evaluative, emotional-expressive, linguocultural information which requires linguistic research.

The scientific novelty of the received results is that for the first time in domestic linguistics the general parameters of the lexical-semantic field «person's age» as a constituent of the linguistic worldview are outlined and the peculiar features of its structural organisation are revealed; the interaction of lingual and extralingual factors as well contexts of different kind that motivate appearance of certain naming units is established; the peculiar way in which the lexical-semantic field «person's age» reflects the national factor – worldview, mentality, the character of Ukrainian people, their value guidelines and conception of man – is ascertained; the ways of formation of all age groups are studied, semantic changes in the structure of certain naming units are characterised, the naming units with the meaning «person's age» are considered and described as ones carrying linguocultural information.

The received results are a necessary precondition for working out an integral conception of the peculiar character of fragments of the national

linguistic worldview in their interaction and semantic evolution. The generalised conclusions make it possible to specify the conceptions of modern linguistics about the discrecity and continuity of the word's lexical meaning and the role and place of the components of cultural semantics.

It is established that, during the cultural evolution of society, the conception of man's biological age has considerably changed as regards to the number of age periods and their time limits. According to modern scientific views, which to a certain degree correlate with commonplace understanding of biological age, the following age periods are singled out in the work: childhood, youth, adulthood and old age. It is defined that among the lingual and extralingual factors that determine the diffused limits of man's age periods are the historical duration of the naming units denoting basic life segments, inclusion of such naming units into discourses of different nature (which causes their polysemy), specification of biological time, changes and modifications in the conception of each age period.

It is found out that the lexical-semantic groups of the analysed field are different in number: the lexical-semantic group «children» includes over 400 units, the lexical-semantic group «young people» – 200, the lexical-semantic group «adults» – 120, the lexical-semantic group «old people» – 160. The genetic non-uniformity of each lexical-semantic group of the analysed field, which includes units that belong to vocabulary layers that appeared in different time, is looked into. The core components of different groups are inherited naming units: for the lexical-semantic group «children» they are *дитина*, *дитя*, for the lexical-semantic group «young people» – *дівчина*, *парубок*, for the lexical-semantic group «adults» – *чоловік*, *жінка*, for the lexical-semantic group «old people» – *дід*, *баба*, *старий*. Preserving etymologic memory, these naming units are a factor of verbalisation of the conceptual ideas of man's age. They form wide word-building paradigms, whose formants perform the stylistic function (consists in creating different evaluative and stylistic shades of the word's semantics: rude,

familiar, endearing, colloquial etc.) or the nominative (consists in specifying life period within one age group).

The most detailed and nominatively diverse group is the lexical-semantic group «children», in which two subgroups are singled out: children proper (from birth to the age of 5-7) and teenagers (from the age of 5-7 to the age of 16-18). The basic principle of naming children from birth to the age of 5-7 is cultural-physiological, which means that child's different characteristics are revealed in the process of their «becoming human» (speak, laugh, understand) and physical growing up that manifests itself in the ability to crawl, walk, run etc.

It is established that the features that determine the way of naming children and forming lexical-semantic rows are: verbal aptitude and means of its expression, the ability to make various sounds; display of various emotions; motion activity; having or not having teeth; feeding children of this period; peculiarities of clothing; performing physiological needs; demand of constant care and attention; places where children sleep; performing actions (cut nails, cut forelock) that are not normally performed before that age; psycho-physical activity (manifests itself in the desire to run, be active) or passiveness; the desire to be with the mother all the time; the inclination to indulge in fantasies, boast, put on airs, mimic smb or constantly look in the mirror, play pranks, be naughty, ruin smth, get dirty or have a desire to help; positive or negative evaluation of children; relation to sacral or natural time, household criterion.

The idea is proved that with every year of child's life the criteria of naming children become deeper and more expressive. It especially shows after the child is over three years old. Measuring a person's age at the scale of biological time that associates such person with a different age category is important for understanding the nature of the motivation contexts in which teenagers are named.

A teenager is a person who is «under years» (the Ukrainian for teenager – *підлітoк* – literary means «under years»), that is a person who has not got the necessary amount of years that is acknowledged as a norm – coming of age. The stereotype idea of teenager as a person who got over the age of childhood but

has not come of age is represented by the naming units like *півпарубочок*, *півдівка*, *парубочок*, *дівочка*. Among the guidelines within which teenagers are named are the gender one, which manifests itself in emphasising child's sex (*хлопчик*, *дівчинка*), and social, which reflects the peculiarities of child's integration into the social world (*пастух*, *погонич*, *нянька*, *школяр*).

The cultural conception of youth as opposed to old age plays an important role in constituting the semantics of the lexical-semantic group «young people». The semantic categorisation of young people, represented by the lexemes *молодан*, *молодець*, *молодик*, *молодчисько*, has positive connotations and form a lingvocultural background of the relevant notion.

A distinctive feature of the naming units denoting a boy is the reference to his differentiated age characteristics: colloquial and dialect vocabulary registers the stages of physiological growth, boys are called in different ways according to the changes in their biological age (*парубій*, *парубійко* → *парубченя*, *парубчак* → *паробок*, *парбок* → *парубчина*, *парубець* → *паробоґ на женіння*).

Unlike colloquial language, slang and argot boy's names are mostly characterised by negative evaluations that are done in two ways – wordbuiding and semantic, with the latter considerably prevailing. Use of metaphor as a means of creating emotional-expressive semantics is productive for slang and argot words. The metaphoric reconsideration of the word is performed in accordance with two models: 'name of person (feature)' → 'evaluative-expressive description of person' and 'name of object' → 'evaluative-expressive description of person'.

In the Ukrainian language the paradigm of naming units with the root -*дів*- that denote a girl also represents different stages of her growing up, but they are not so detailed as in boy's names. Instead, the differentiation of girl's age is done by means of numeral derivatives *шіснацітка*, *сімнацітка*, *двацятка*.

Names like *дівонька*, *дівочка*, *дівуля*, *дівулиця*, *дівча*, *дівчище* are stylistically not equivalent to the names of a young single female that express the peculiar character of folk worldview ideas of girl and are determined

by the national character and world outlook, value guidelines of the Ukrainians' consciousness.

Girl's evaluative-expressive characterisation in social dialects as relevant nominative activity of a slang personality is performed in two ways. The first one is metonymic transpositions like 'name of a piece of clothing or its part' → 'name of girl'; 'name of physiological feature' → 'name of girl'; 'name of an adult or old woman' → 'name of girl'; 'a woman's name' → 'name of girl'. The other way is represented by productive slang zoo-metaphors that are a result of gender identification of the named objects, mostly done by men.

It is found out that the age of a male adult is mostly denoted indirectly, primarily through referring to the marital status: *хазяїн*, *ґазда*. Another form of indirect expression of the lexical meaning 'an adult' is dialect word forms denoting family relations, which perform the function of referring to person's age in forms of address: *батько*, *бадіка*, *дядько*, *татусьо* and others. Naming a male adult by means of vocabulary with the meaning of family relations is also found in social dialects: *братан*, *братуха*.

In Ukrainian folk culture, the initial age of woman's adulthood is associated with her marital status: *молодиця* ('a young married woman'). It is determined that naming an adult woman by means of names of older women (that is old people) is a characteristic of colloquial and slang vocabulary.

Productive for slang and argot vocabulary denoting female adults are zoo-metaphors: *вовчиця*, *криса*, *теличка*. A distinctive feature of the semantics of slang names of an adult female is a differentiation of age characterisation: 'young woman' (*криса*, *маньчиха*); 'middle-aged woman' (*лошиця*, *матрона*).

In terms of the archetype ancient opposition of youth and old age, it is possible to regard the etymology of the word *старий* as a derivative from the form **stā-r(o)-* – 'big', that was used to denoted person's age: 'big', that is 'adult', 'grown-up', and reflected the transfer of space designations to time ones.

It is pointed out that old age as the final life period is associated with involution, gradual dying out and, eventually, non-vitality. That motivates

the choice of phytomym metaphors to express the emotional attitude to old people. Such names have a mutual seme ‘end of life’: *трек*, *штурпак*, *пурухнєк*.

Deactualisation of the social activity of old people, their inability to do certain work determine the use of relevant zoo-metaphors, whose initial meaning is connected with reference to an old animal. Object metaphors, which mostly denote objects that, in the coordinates *top – bottom*, represent *bottom* and are associated with dirt, are a way of emotional-expressive characterisation of old people.

A wide field of expressive lexemes with the root *-дід-* are considered as preserving and expressing the etymological memory of the word by wordbuilding means of the Ukrainian language. The historic duration of the cultural significance of old woman in the life of Ukrainian community, her important social functions are expressed in a wide paradigm of evaluative naming units with the ancient root *-баб-*: with diminutive (*бабусечка*, *бабуля*) or enlarged-pejorative, rude or familiar meaning (*бабище*, *баберя*).

The lexical-semantic field «person’s age» carries diverse information about the anthropocentric character of the language, the interaction of universal, specific and individual factors that determine the basic parameters of the national linguistic worldview fragments and reflect the peculiar character of the people’s mentality and world outlook.

Key words: vocabulary, semantics, lexical meaning, seme, lexical-semantic field, lexical-semantic group, lexical-semantic subgroup, expressiveness, linguistic worldview, person’s age, slang, argot.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дисертації (фахові видання України):

1. Гурова О. М. Лексико-семантична група «вік людини» в говірках Нижньої Наддніпрянщини // Лінгвістика: зб. наук. праць. Луганськ: «Альма-матер». 2007. № 1 (11). С. 187–191.

2. Гурова О. М. Лексико-семантична група «вік людини» у бойківських говірках (на матеріалі «Словника бойківських говірок» М. Й. Онишкевича) // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Філологія. 2009. № 843. Вип. 55. С. 111–114.

3. Гурова О. М. Наукова концептуалізація проблеми «вік людини» у парадигмах гуманітарного знання // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Філологія. 2012. № 994. Вип. 64. С. 35–38.

4. Гурова О. М. Номінації зі значенням «старий чоловік» в українській мові (*дід* та ін.) // Лінгвістика: зб. наук. праць. Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка». 2013. № 3 (30). С. 70–78.

5. Гурова О. М. Номінації зі значенням «стара жінка» в українській мові (*баба* та ін.) // Наукові записки. Філологічні науки. Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. Ніжин. 2014. Книга 1. С. 113–118.

6. Гурова О. М. Концептуальна репрезентація уявлень про старість в українському лінгвокультурному просторі: базові характеристики // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія. Філологічні науки. Мовознавство. Луцьк. 2014. № 12 (289). С. 66–71.

7. Гурова О. М. Семантика слів *дитя, дитина* як репрезентант класифікаційних характеристик віку дитини // Вісник Харківського

національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Філологія. 2016. Вип. 74. С. 154–159.

Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дисертації (нефахові видання України):

8. Гурова О. М. Соціокультурна детермінація називання осіб зі значенням «вік людини» в українській мові (діти і старі) // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Філологія. 2015. № 1152. Вип. 72. С. 13–16.

Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дисертації (зарубіжні галузеві видання):

9. Гурова О. М. Лексико-семантична група зі значенням «вік дитини» в українській мові (склад, структура й семантика) // Spheres of culture. Lublin. 2015. Volume XI. P. 339–345.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ 4

ВСТУП 5

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ «ВІК ЛЮДИНИ» В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ . 14

1.1. Лексичне значення слова 14

1.1.1. З історії вивчення лексичного значення слова 14

1.1.2. Теорії лексичного значення слова XX – початку XXI століть 21

1.1.3. Структура лексичного значення слова 31

1.2. Національна мовна картина світу 34

1.3. Поняття про лексико-семантичне поле 43

1.4. Методика дослідження лексико-семантичного поля «вік людини» 49

Висновки до розділу 1 54

РОЗДІЛ 2. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА «ДІТИ» 57

2.1. Вік людини як складник категорії часу та організація лексико-семантичного поля «вік людини» 57

2.2. Склад та структура лексико-семантичної групи на позначення дітей .. 66

2.2.1. Ядерні та периферійні складники лексико-семантичної групи «діти» з родовим значенням ‘дитина’ 66

2.2.2. Лексико-семантична підгрупа на позначення дітей допідліткового періоду 79

2.2.3. Особливості семантики номінацій підгрупи «підлітки» як репрезентанта перехідного віку між дітьми та молоддю 88

Висновки до розділу 2 97

РОЗДІЛ 3. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ГРУПИ «МОЛОДЬ» І «ДОРОСЛІ» 100

3.1. Лексико-семантична група «молодь» як репрезентант перехідного віку між дітьми та дорослими 100

3.2. Склад та структура лексико-семантичної групи «дорослі» 116
Висновки до розділу 3 127
РОЗДІЛ 4. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА «СТАРІ ЛЮДИ»..... 130
4.1. Старість та молодість як культурні універсалії..... 130
4.2. Лексико-семантична підгрупа на позначення старих осіб чоловічої статі 134
4.3. Лексико-семантична підгрупа на позначення старих осіб жіночої статі 144
Висновки до розділу 4 152
ВИСНОВКИ 155
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 163
ДОДАТКИ..... 199

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЛСП – лексико-семантичне поле

ЛСГ – лексико-семантична група

ЛСПГ – лексико-семантична підгрупа

НМКС – національна мовна картина світу

ВСТУП

Тема «вік людини» має давні традиції різнодисциплінарного дослідження. Вона вивчається етнологами, культурологами, міфологами, фольклористами, психологами, соціологами, лінгвокультурологами, лінгвістами. На початковому етапі розроблення означеної теми (XIX – XX століття) етнологи й культурологи приділяють велику увагу збиранню фактичного матеріалу (Г. Булашев [28], В. Гнатюк [53], М. Грушевський [73], Н. Заглада [111], З. Кузеля [155], П. Чубинський [329], В. Шухевич [338] та інші). Науковці характеризують особливості осіб різного віку, обґрунтовують критерії виділення вікових категорій, визначають специфіку культурних функцій соціальних особистостей та описують їх місце й роль в організації структури суспільства (Т. Бернштам [21], М. Грушевський [73], Н. Заглада [111], Д. Зеленін [115], З. Кузеля [155], П. Чубинський [329], В. Шухевич [338]).

Важливим, а багато в чому й показовим, із погляду отриманих результатів є досвід вивчення віку людини в міфології та фольклористиці другої половини XX – початку XXI століття (В. Войтович [42], В. Гнатюк [53], О. Гура [75], В. Іванов [116], Г. Кабакова [118; 119; 120; 121; 122; 123; 124; 125; 126], Н. Лисюк [165], М. Маковський [172], І. Седакова [226], О. Терновська [288], С. Толстая [291], М. Толстой [288; 292], В. Топоров [116]). Значущість міфологічних та фольклористичних студій для означеної теми є безумовною, оскільки вивчення міфологічної семантики базових номінацій *чоловік*, *жінка*, *дитина*, *дід*, *баба* є необхідною передумовою з’ясування актуального лінгвокультурного значення відповідних фрагментів лексико-семантичного поля «вік людини» та особливостей його ціннісного наповнення.

Найбільш розробленим, тематично розлогим є вивчення віку людини в лінгвістиці. Базові номінації, що позначають основні вікові категорії

життєвого циклу людини, не раз ставали предметом спеціальних розвідок вітчизняних та зарубіжних мовознавців, особливо етимологічних студій (В. Гак [50], І. Голуб [95], М. Кочерган [145; 148], В. Махек [95], С. Младенов [95], В. Скляренко [235], Ф. Славський [95], О. Трубачов [294; 295], М. Шанський [330] та інші).

На сьогодні в мовознавстві сформована науково-пошукова парадигма питань, пов'язаних з аналізом походження назв осіб зі значенням 'вік людини': *дитина* (М. Горяєв [95], Ю. Лотман [170], В. Махек [95], С. Младенов [95], Я. Розвадовський [95], О. Трубачов [294; 295], М. Фасмер [309], М. Шанський [330]); *жінка* (І. Голуб [95], В. Махек [95], В. Топоров [116], О. Трубачов [294; 295], М. Фасмер [311], М. Шанський [330]); *чоловік* (Е. Бернекер [97], А. Бурячок [29; 30], М. Фасмер [310]); *дід* (Р. Брандт [95], О. Брюкнер [95], А. Бурячок [29; 30], М. Горяєв [95], В. Махек [95], С. Младенов [95], С. Преображенський [95], Р. Траутман [95], О. Трубачов [294; 295], М. Фасмер [309], М. Шанський [330]); *баба* (О. Трубачов [294; 295], М. Фасмер [309], М. Шанський [330]). Значну увагу дослідники приділяють історико-етимологічному аналізові номінацій, що позначають родове поняття «вік людини» (О. Гавлова [48], М. Кочерган [145], Ф. Марзук [176], В. Топоров [116], О. Трубачов [294; 295]). Цей аналіз проводиться на лексичному матеріалі різних мов із залученням індоєвропейських та праслов'янських старожитностей.

Розвиток наукової лінгвістичної думки, потреба в з'ясуванні загальних закономірностей формування та функціонування «вікової» лексики стимулює науковий інтерес до висвітлення конкретних питань на матеріалі різних мов – української (О. Барабаш [18], О. Борисов [25], А. Бурячок [29; 30], М. Кочерган [145], О. Кровицька [151], В. Матвєєв [179; 180; 181], Ю. Орлова [196; 197], В. Петракович [25], В. Семиряк [229]), англійської (О. Авдєєва [2], Т. Бабарикіна [16], Л. Бояркіна [26], В. Голубева [54; 55], Л. Костіна [143], В. Матвєєв [179],

Ю. Орлова [196; 197], А. Пінтова [203], П. Щербо [341]), німецької (А. Кудряшова [154]), французької (Н. Крючкова [152], П. Щербо [341]), норвезької (Є. Воробйова [45]), словацької (Д. Кацкова [132]), російської (А. Ашхарава [15], К. Власова [41], О. Волкоморова [43], Д. Кацкова [132], Н. Крючкова [152], А. Кудряшова [154], Ю. Литвиненко [166], Ф. Марзук [176], В. Матвєєв [179], Ю. Орлова [196; 197], А. Пінтова [203], О. Половинко [207; 208], Г. Путягін [218], І. Салім'янова [225], П. Щербо [341]).

Беручи до уваги специфіку вербалізації віку людини в різних мовах, лінгвісти зосереджуються на визначенні й описові структури семантичного поля та порівняльному аналізові його складників (О. Єрофєєва [93], А. Клименко [133], Л. Костіна [143], В. Матвєєв [179; 180; 181], О. Половинко [207; 208]); характеристиці мовних засобів вербалізації поняття «вік» (П. Щербо [341]); детальному вивченні окремих видових назв та описові окремих тематичних груп (О. Барабаш [18], А. Бурячок [29; 30], К. Власова [41], Д. Кацкова [132], Ф. Копечний [139], О. Кровицька [151], Г. Путягін [218], В. Семиряк [229], Р. Хашимов [314]).

Нові перспективи вивчення означеної теми відкриває її концептуальний аналіз, здійснений у працях О. Авдєєвої [2], А. Ашхарави [15], Т. Бабарикіної [16], О. Борисова [25], Л. Бояркіної [26], В. Голубевої [54; 55], Л. Долбунової [89; 90], М. Єпремян [92], Л. Костіної [143], Н. Крючкової [152], Ю. Литвиненко [166], Ю. Орлової [196; 197], В. Петракович [25], Л. Петроченко [55], П. Щербо [341].

На сьогодні в мовознавстві з'ясовано низку конкретних питань, що стосуються походження окремих номінацій зі значенням 'вік людини', їх семантичного розвитку, виявлення національно-культурних компонентів. Основні положення та висновки різних за дисциплінарною належністю студій становлять підґрунтя спеціального аналізу лексико-семантичного поля

«вік людини» в українській мові в усій його цілісності й внутрішній диференційованості.

Отже, проблема «вік людини» досліджується різноаспектно й усеохопно в різних гуманітарних науках. Пильний інтерес дослідників до всебічного вивчення теми «вік людини» засвідчує її наукову глибину та невичерпність. Свідченням постійного інтересу до означеної теми, а водночас і її пошуковою концептуалізацією є видання «Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т.» [187; 188; 189; 190; 191], у якому міститься важлива інформація про окремі вікові періоди життя людини: дитинство, молодість, зрілість, старість.

Актуальність теми дисертаційної роботи. Для української лінгвістики важливим є такий підхід до вивчення теми «вік людини», за якого до уваги беруться явища, що репрезентують онтологічну повноту національної мови в її літературних та діалектних виявах. Настанова на вивчення номінацій зі значенням ‘вік людини’ як складників цілісного утворення, яке можна інтерпретувати в межах лексико-семантичного поля (далі – ЛСП), закономірно приводить до виокремлення об’єкта, що відзначається особливою пізнавальною значущістю.

ЛСП «вік людини», до складу якого входять загальномовні, діалектні та фольклорні лексеми, ще не було предметом спеціального аналізу в сучасному українському мовознавстві. Особливої актуальності набуває системне вивчення, коституювання складників ЛСП «вік людини», зумовлене процесами динаміки лексичного складу мови, викликаними розвитком соціальних діалектів. З’ясування закономірностей відображення в одиницях означеного лексико-семантичного поля результатів пізнавальної діяльності народу природним чином стимулює інтерес до складників їхньої семантики, які детермінуються ціннісною категоризацією фрагмента дійсності «вік людини». Як важливий чинник лексичного складу мови номінації, що позначають різні вікові періоди життя людини, демонструють

свою зумовленість поліфункційністю мови і в такій своїй якості є носіями оцінної, емоційно-експресивної, лінгвокультурної інформації, що потребує лінгвістичного дослідження.

Усе сказане вище й визначає важливість та наукову актуальність дисертаційної роботи. Системне, різноаспектне вивчення ЛСП «вік людини» дає можливість висвітлити етнокультурну семантику окремих номінацій, розглянути взаємодію лінгвальних та екстралінгвальних чинників у формуванні національно маркованих фрагментів мовної картини світу, належних до віку людини.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-методичної діяльності кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в межах наукової теми «Аналіз системи рівнів української мови XVII – XXI ст.».

Мета дисертаційної роботи полягає в з’ясуванні генезису складників ЛСП «вік людини», визначенні особливостей його структурно-семантичної організації як фрагмента національної мовної картини світу, виявленні специфіки репрезентації лінгвокультурної семантики окремих назв. Для досягнення поставленої мети слід вирішити такі ***завдання***:

1) обґрунтувати теоретичні засади дослідження ЛСП «вік людини» в українській мові;

2) дослідити джерела формування означеного поля та визначити його склад та структурну організацію;

3) з’ясувати принципи називання та описати специфіку мотивації назв, що позначають різні етапи життєвого циклу людини;

4) здійснити парадигматичний аналіз лексики зі значенням ‘вік людини’ в межах окремих груп і підгруп та схарактеризувати специфіку її системних відношень;

5) схарактеризувати взаємодію лінгвальних та екстралінгвальних чинників для виникнення окремих номінацій з урахуванням духовної культури й національного світобачення українського народу;

6) розглянути ЛСП «вік людини» як фрагмент національної мовної картини світу.

Джерелами фактичного матеріалу є

1) репрезентативні збірки українського фольклору та етнологічні студії вітчизняних дослідників (Г. Булашева [28], В. Гнатюка [53], М. Гримич [187; 188; 189; 190; 191], М. Грушевського [73], Н. Заглади [111], З. Кузелі [155], П. Чубинського [329], В. Шухевича [338]);

2) збірки текстів малих жанрових форм (українських прислів'їв і приказок [300; 301], загадок [229]);

3) різного роду лінгвістичні словники (тлумачні [36; 247; 248; 249; 250; 258; 259; 260; 261; 262; 263; 264; 265; 266; 267; 268; 269], етимологічні [94; 95; 96; 97; 98; 99; 100], етимологічно-семантичні [101; 102], історичні [117; 253; 254; 255; 256; 257], діалектні [8; 9; 62; 63; 64; 65; 66; 68; 85; 140; 161; 194; 195; 199; 204; 222; 223; 251; 319; 320; 321; 322; 332], жарґонової та арґотичної лексики [56; 57; 58; 59; 60; 61; 67; 277], етнолінгвістичні [106; 237; 238; 239; 240; 241], синонімів [47; 209; 252]).

До аналізу взято понад 900 номінацій (у тому числі варіанти), вилучених із названих вище джерел методом суцільної вибірки.

Об'єкт дослідження – ЛСП «вік людини» в українській мові.

Предмет дослідження – генезис окремих назв, належних до ЛСП «вік людини», структурна організація означеного поля, системні відношення між його структурними одиницями, особливості семантики відповідних номінацій.

Методи дослідження. Вирішення поставлених завдань досягається шляхом застосування різних методів наукового аналізу: часткових, зокрема *описового*, що використовується для лінгвістичної характеристики кожного зі складників ЛСП «вік людини»; *компонентного* аналізу, необхідного

для виявлення компонентної структури лексичного значення та характеристики змін у ній; *етимологічного*, що полягає в з'ясуванні первинного значення слова та визначенні його мотивації; *порівняльного методу*, що застосовується для зіставлення одиниць у межах однієї групи або різних груп у цілому; *лінгвокультурологічного*, що застосовується для виявлення та характеристики лінгвокультурних компонентів лексичної семантики зі значенням 'вік людини'; загальнонаукових – *методу індукції*, необхідного для отримання знань про об'єкти в усій їх цілісності шляхом вивчення окремих складників та руху дослідницької думки від часткового до загального; *дедукції*, важливої для розгляду досліджуваних мовних явищ шляхом екстраполяції загальних знань на окремі явища.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняному мовознавстві

- комплексно, системно й різноаспектно розглянуто значний обсягом мовний матеріал, що дозволило окреслити загальні параметри ЛСП «вік людини» як складника мовної картини світу та виявити особливості його структурної організації;
- установлено взаємодію лінгвальних й екстралінгвальних чинників і різного роду мотивувальних контекстів для виникнення окремих номінацій;
- з'ясовано особливості відображення в ЛСП «вік людини» національного чинника – світогляду, ментальності, характеру українців, їх ціннісних орієнтирів та уявлень про людину;
- досліджено шляхи і способи формування складників усіх вікових груп, схарактеризовано семантичні зміни в структурі окремих номінацій, розглянуто й описано номінації зі значенням 'вік людини' як носіїв лінгвокультурної інформації.

Теоретична значущість роботи полягає в тому, що одержані в ній результати є однією з необхідних передумов вироблення цілісних поглядів на особливості фрагментів національної мовної картини світу в їх взаємодії

та семантичному розвитку; узагальнені висновки дають змогу уточнити вироблені в сучасній лінгвістичній думці уявлення про дискретність і континуальність лексичного значення слова та роль і місце в ньому компонентів культурної семантики. Теоретично значущими є спостереження над мотивувальними контекстами, що дозволяють визначити особливості вияву національного світобачення у формуванні відповідних конституентів лексико-фразеологічного складу української мови.

Практична значущість одержаних результатів зумовлена тим, що матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані в написанні навчальних підручників і посібників із курсу лексикології, в укладанні ідеографічного словника української мови, у викладанні академічних курсів «Лексика і фразеологія української мови», «Стилістика української мови», у розробленні спецкурсів «Експресивність як властивість мовної системи та її відображення в українській національній мовній картині світу», «Особливості організації національної мовної картини світу», а також у роботі наукових семінарів, присвячених питанням лексичної семантики слова. Результати дослідження можуть бути значущими для суміжних дисциплін: етнолінгвістики, лінгвокультурології, психолінгвістики, фольклористики.

Особистий внесок здобувача. Робота виконана самостійно, без участі співавторів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати дослідження були апробовані під час виступів із доповідями на Міжнародній науковій конференції «Наукова спадщина Юрія Шевельова і світ сучасної української філології. До 100-річчя від дня народження Ю. Шевельова» (Харків, 2008 р.), Міжнародній науковій конференції «Наукова спадщина О. О. Потебні в контексті розвитку європейської філологічної думки XIX – XXI ст.» (Харків, 2010 р.), Міжнародній конференції «Концептосфера національної мови: когнітивний, історико-культурний та дискурсивний аспекти» (Харків, 2014 р.), Міжнародній науковій конференції «Ідеї

Харківської філологічної школи в парадигмах сучасного гуманітарного знання: традиції і новаторство» (Харків, 2017 р.), на I Всеукраїнській науково-практичній конференції «Мова як засіб міжкультурної комунікації» (Херсон, 2014 р.), Всеукраїнській науковій конференції «Слово – текст – мовна картина світу» (Харків, 2015 р.), 75-ій Науково-технічній та науково-методичній конференції Харківського національного автомобільно-дорожнього університету (Харків, 2011 р.).

Публікації. Основний зміст роботи відбито в 9 одноосібних публікаціях (сім із них уміщено в провідних фахових наукових виданнях, ліцензованих МОН України, одна стаття – у нефаховому науковому виданні України, одна стаття – у закордонному галузевому виданні).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Обсяг загального тексту дисертації складає 201 сторінку, із них основного тексту – 158 сторінок (7,5 авторських аркушів). Список використаних джерел містить 356 найменувань.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ «ВІК ЛЮДИНИ» В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

1.1. Лексичне значення слова

1.1.1. З історії вивчення лексичного значення слова

Історія дослідження лексичного значення слова, яка триває не одне століття, формується зусиллями філософів, богословів, логіків, лінгвістів та психологів. Сьогодні у вітчизняному мовознавстві накопичено й узагальнено великий досвід лексикологічної думки й схарактеризовано різні теорії лексичного значення. Їх висвітлення є необхідною передумовою вироблення пізнавального контексту, крізь призму якого можна розглядати чинні на сьогодні теоретико-поняттєві парадигми та концепції лексичного значення.

В європейській гуманітарній думці важливу роль у виробленні наукових знань про лексичне значення слова відіграли античні філософи, які означили проблему «походження імен, або власне мови, уперше стали досліджувати синоніміку, семантику й етимологію, тобто намагалися встановити систему імен, їхній зміст, утворення, пов’язали розвиток історії людини з її потребою спілкуватися за допомогою слова» [169: 613].

Питанням генезису назв речей присвячений діалог Платона «Кратіл». Визнаючи природний зв’язок між звуками слова й позначуваним ним предметом, учасники діалогу Сократ і Кратіл доходять висновку щодо розвитку слова шляхом утворення від нього нових слів: первинний зв’язок між назвою й річчю втрачається, однак слово залишається пов’язаним із предметом, оскільки використовується багатьма поколіннями, тобто зв’язок імені й речі визначений суспільною традицією [169: 610].

Натомість Аристотель у трактаті «Про витлумачення» висловлює думку про умовний зв'язок між звуком і значенням слова: «Ім'я є звуком з умовним значенням, без відношення до часу, окрема частина якого (звука) нічого не позначає» [6: 60]. Праці філософа заклали основу теорії конвенційного походження слова: «Від природи немає імен; вони одержують умовне значення, коли стають символом, тому що адже й нечленороздільні звуки пояснюють собою дещо, як, наприклад, у тварин, хоча жоден із тих звуків не є ім'я» [6: 60].

Думки давньогрецьких філософів знайшли своє подальше розроблення в працях християнських мислителів III–IV століть, серед яких особливо слід виділити представників Олександрійської граматичної школи. На думку каппадокійських богословів, імена – це знаки й символи, відтворювані людиною образи речей, уявлення про них. Імена створюються для розрізнення сутності речей та існують тільки для людини.

Як пише Григорій Ниський, звукова оболонка імені випадкова, «тому визнаємо, що створення слів або засвоєння імен має дещо спільне з власне предметами, які позначаємо відомим звуком імен та слів» [284: 328]. Звісно, богослов пояснює сам факт здатності людини до мови дією божественного промислу, але функційні властивості слова, особливості мовлення та комунікації він пояснює цілком в антропоцентричному вимірі: «Отримавши від Бога можливість говорити й вимовляти звуки та голосом повідомляти бажане, сутність (наша) діє сама по собі, позначаючи існуючі (предмети) певними знаками, за допомогою відомого розрізнення звуків. Такі вимовлені нами слова й імена, якими ми позначаємо якості предметів» [284: 363].

Григорій Ниський наголошує на тому, що «будь-яке слово, тобто правильне слово, є звуком, що позначає якийсь рух думки, а будь-яка дія й рух здорового розуму належить до пізнання й уявлення існуючого, наскільки це можливо. Сутність того, що існує, поділяється на дві частини: на осяжну розумом і почуттями» [284: 488].

У річищі теолінгвістичної концепції Григорія Ниського розробляє знакову теорію слова Августин. У роботі «Про вчителя» відстоюється думка про те, що 1) значення слів пояснюються словами, бо «слова є знаками» [1: 303]; 2) «без знака ми нічого про предмет передати не можемо, якщо нас запитують про те, що ми робимо, саме в цей момент, коли ми робимо» [1: 308]; 3) «будь-яке слово може бути ім'ям, а будь-яке ім'я – словом, хоча ці два імені або слова мають різні значення» [1: 315]; 4) «знаки можуть означати й самих себе; один знак може взаємно означатися іншим: що позначається одним, те позначається й іншим; є знаки, які, за винятком звука, не розрізнюються між собою нічим» [1: 322–323].

Згідно з концепцією Августина, пізнання речей або явищ та знака – це процеси різної якості. Будь-який знак за своєю суттю повинен мати меншу цінність, ніж той предмет, який він позначає: «будь-яке слово – знак, але не будь-який знак – слово» [1: 313]; слова та імена – це різні вияви однієї лінгвальної сутності в єдності її звукової форми та змісту: «будь-яке слово – це ім'я й навпаки, проте вони – не одне й теж. Було розтлумачено, що з однієї причини висловлене нами називається словом, а з іншої – ім'ям, тому що слово свою назву має тому, що воно торкається слуху, а ім'я – тому, що воно згадується душею (це, до речі, можна зрозуміти вже з того, що, бажаючи усталити в пам'яті певний предмет, ми говоримо, що цей предмет має таке-то ім'я, а не таке-то слово)» [1: 325].

Фундаментальні для європейської науки лексикологічні ідеї античних мислителів засвоєні й значною мірою продовжені середньовічними філософами, які «розмежували річ і "поняття" про річ» [134: 21]. Саме в епоху середньовіччя «для позначення понятійного змісту слова схоласт Іоанн Солсберійський (XII ст.) увів спеціальний термін – сигніфікат (significatum), уживаний і дотепер у лінгвістиці. Середньовічна концепція подвійної віднесеності слова: до поняття (сигніфікату), яке воно виражає, і позначуваного предмета (денотата, референта) лежить в основі багатьох концепцій мовного значення» [134: 21].

Базовими для схоластів є три аспекти теоретико-поняттєвої концептуалізації семантики імені: «реалізм – універсалії, тобто роди й види, існують ante rem «до речі», як реальні сутності (realia) на зразок платонівських ідей; номіналізм – роди й види існують post rem «після речі», тільки як загальні імена (nomena); концептуалізм – роди й види існують in re «у речі» як сутності речей» [278: 42].

Важливе значення для формування наукових поглядів на сутність лексичного значення, його структуру та функції мають ідеї філософів XVII–XVIII ст. Т. Гоббса, Д. Юма, Г. Лейбніца. За висновком І. Кобозєвої, вони заклали наукові основи «аналізу семантики висловлювань будь-якої мови з точки зору позначуваної нею думки, яка має певну логічну форму» [134: 22], а водночас вони створили передумови вироблення теоретичних засад компонентного аналізу – одного з провідних методів вивчення лексичного значення слова в лінгвістиці XX століття.

Науково значущими для розвитку лінгвістичної думки виявилися положення, що стосуються системної організації лексики. На думку Г. Лейбніца, слова й терміни «групуються в семантичні поля, у кожному з яких легше визначити спільне, це спільне водночас є семантичним компонентом визначень» [278: 98].

В історико-лінгвістичній перспективі пізнавально-важливою виявилася думка Т. Гоббса щодо здатності слова інтегрувати різну за природою інформацію і формувати на цій основі внутрішньо неоднорідну структуру значення слова, яка містить суб’єктивне та об’єктивне, колективне та індивідуальне, загальне й часткове: «Крім свого значення, зумовленого природою уявної за її допомогою речі, слово має ще значення, зумовлене природою, нахилами й інтересами мовця» [11: 139].

Із середини XIX ст. в європейському мовознавстві розпочинається етап виокремлення лексикології в самостійну лінгвістичну дисципліну. У вітчизняній науці важливою сторінкою розвитку лексикології є ідеї О. Потебні, які суттєво вплинули на формування теорій лексичного значення.

Харківський мовознавець розглядає лексичне значення в контексті проблем взаємозв'язку мови й мислення, слова й пізнання, слова й називання, мови й свідомості, мови й комунікації. Об'єднувальну функцію для всіх аспектів та вимірів лексичного значення виконує внутрішня форма слова. Її наукова інтерпретація на основі історико-діалектичного розуміння мовних явищ полягає в характеристиці tercium comparacionis слова як динамічної ознаки, функціональні властивості якої можна визначити в різних вимірах – процесуальному, результативному, ономасіологічному, семасіологічному, комунікативному. Лінгвіст розглядає внутрішню форму слова з погляду її місця й ролі в називанні словом явищ дійсності: «первинно будь-яке слово складається з трьох елементів: єдності членороздільних звуків, тобто зовнішнього знака значення; уявлення, тобто внутрішнього знака значення, і самого значення» [216: 133].

О. Потебня аналізує внутрішню форму в її відношенні до актуального значення слова та свідомості: внутрішня форма є «необхідною, між іншим, для швидкості думки заміною відповідного образу або поняття; вона є представником тієї чи іншої в поточних справах думки, а тому називається уявленням» [215: 9].

У комунікативному вимірі внутрішня форма постає як змістовий інваріант значення слова, що забезпечує взаєморозуміння людей: «Внутрішня форма слова, вимовленого мовцем, дає напрямок думки слухача, але вона тільки збуджує цього останнього, дає тільки спосіб розвитку в ньому значень, не призначаючи меж його розумінню слова. Слово однаково належить і мовцеві, і слухачеві, а тому значення його полягає не в тому, що воно здатне мати смисл узагалі. Тільки в силу того, що зміст слова здатен зростати, слово може бути засобом розуміти іншого» [216: 27].

На відміну від деяких дослідників XIX ст., які, інтегруючи питання лексикології в площину формальної логіки, ототожнювали значення слова й поняття (Ф. Буслаєв, Д. Кудрявський, Д. Овсянико-Куликовський), О. Потебня акцентує слово як лінгвальну форму мислення, аргументовано

розмежовуючи явища «ближнього» і «дальнього» значення [215]. Науковець обґрунтовує функційну значущість внутрішньої форми у зв'язку з тезою про безперервність історичного розвитку лексичного значення. «Значення, належне слову, – наголошує дослідник, – це все значення попереднього слова відносно наступного, а де не вимагається особливої точності – навіть сукупність деяких попередніх значень відносно деяких наступних» [215: 8].

Значний внесок у розвиток лексикології зробив один із основоположників системного вивчення лексики М. Покровський. Досліджуючи семантичні зміни слова «за сферами уявлень», мовознавець визначив особливості його внутрішньої будови шляхом співвіднесення зі значеннями слів, належних до певної тематичної групи: «<...> Історія значень відомого слова буде для нас тільки тоді відомою, коли ми будемо вивчати це слово у зв'язку з іншими словами, синонімічними з ним і, головне, такими, що належать до одного й того ж кола уявлень» [205: 75]. Науковець прагне «розкрити історично зумовлену послідовність змін значень у слів однієї лексико-морфологічної категорії в різних індоєвропейських мовах» [205: 7].

Важливі думки про лексичне значення слова висловив Ж. Вандрієс. На його думку, значення слів не можна визначити лише шляхом етимології, оскільки слово існує у свідомості з усіма своїми значеннями, прихованими й можливими: «В усіх випадках значення слова визначається контекстом. Слово ми ставимо в оточення, що виявляє його значення кожен раз і на цей момент. Не що інше, як контекст, усупереч різноманітності значень цього слова, надає йому його «особливого» значення; не що інше, як контекст, очищує слово від його колишніх значень, нагромаджених пам'яттю, створює йому його «актуальне» значення» [33: 171]. На думку лінгвіста, лексичне значення слова може розширюватися, звужуватися або зміщуватися, а це своєю чергою може спричинити зміну значень інших слів певного семантичного гнізда, до якого належить слово [33: 184]. Детермінантами лексичних перетворень є різні чинники – «індивідуальні, із точки зору

психології мовця, і соціальні, залежно від уживання мови в різних соціальних середовищах» [33: 200].

Ж. Вандрієс розглядає зміни значення слова надзвичайно широко. До них він зараховує всі випадки вживання слова – «у слові стільки значень, скільки випадків його вживання. Але кожен смисл є самостійним тому, що в момент використання слова у свідомості мовця наявне лише одне значення слова» [33: 178–179]. Безперечно, тут ідеться про ототожнення явищ значення й уживання слова, смислу як контекстуального вияву семантики слова та значення як явища лексико-семантичної організації мови.

У кінці XIX століття активно розвивається порівняльно-історичний напрям у мовознавстві. У цей час з'являються роботи, окремі розділи яких присвячені питанням семасіології. Велика заслуга в становленні семасіології належить представникові молодограматичної течії Г. Паулю. У класичній студії «Принципи історії мови» дослідник висвітлює кілька важливих питань семантики слова, причин її змін, класифікації значень тощо. Важливим видається розмежування узуальних й оказіональних значень слів, що ґрунтується на визначенні специфіки вияву семантики слова в мовній системі та мовленнєвій діяльності: «оказіональне значення найчастіше багатше за узуальне за змістом і вужче за його обсягом» [200: 94], причому «в узуальному плані слово може бути багатозначним, оказіональне воно завжди однозначне, якщо тільки абстрагуватися від тих випадків, коли навмисно намагаються внести двозначність або з метою обману, або заради жарту» [200: 96].

Заслуговує на увагу характеристика засобів «індивідуалізації» слова (перетворення узуального значення на оказіональне в конкретному мовленні): «спільність сприйнятого в мовця і слухача», «раніше сказане учасниками розмови або одним із них», специфічна влада конкретних уявлень, які можуть бути схожими в душах співрозмовників і без допомоги наочного сприйняття або попереднього згадування», «уточнювальне означення» [200: 98–99].

Г. Пауль здійснює опис типів змістових змін: спеціалізація значень унаслідок звуження обсягу й збагачення змісту, збіднення змісту уявлення через розширення обсягу, перенесення назви на підставі просторових, часових або каузальних зв'язків [200: 106–122].

Аналіз теоретичних уявлень про значення слова, його пізнавальну природу, лінгвальні та екстралінгвальні детермінанти, особливості організації свідчить про те, що питання, які стали головними для лінгвістичної думки XX – XXI століть, є закономірним наслідком розвитку мовознавчих ідей античності, середньовіччя та раннього нового часу.

1.1.2. Теорії лексичного значення слова XX – початку XXI століть

У середині XX століття у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві виокремлюються питання, що належать до двох суміжних дисциплін – лексикології та семасіології: слова як основної мовної одиниці, співвідношення зовнішніх і внутрішніх чинників семантичних змін, взаємодії поняття й значення, природи й структури значення слова та організації лексико-семантичної системи мови.

Помітну роль у становленні наукових уявлень про сутність лексичного значення відіграли ідеї, сформульовані в статті О. Смирницького «Значение слова» [270], а також у його книзі «Лексикология английского языка» [271]. На думку вченого, «значення слова можна було б визначити як відоме відображення предмета, явища або відношення у свідомості <...>, що входить до структури слова як так званий внутрішній його бік, щодо якого звучання слова є матеріальною оболонкою, необхідною не лише для вираження значення й для повідомлення його іншим людям, а й для власне його виникнення, формування, існування й розвитку» [270: 89].

В історичному плані наведену думку припустимо розглядати як продовження ідей О. Потебні про структуру лексичного значення, підґрунтям яких є фундаментальне розмежування міфологічної й неміфологічної свідомості [271]. Не можна не помітити, що сформульована на засадах марксистсько-ленінської теорії пізнання думка про лексичне значення як відображення об'єктів дійсності у свідомості людини жодною мірою (із сьогоднішнього погляду) не наближає до розуміння лінгвальної природи лексичної семантики. Навіть більше, подібний підхід інтегрує проблему в площину релятивних зв'язків мовних і позамовних феноменів і деактуалізує питання про творчий характер діяльності людини й суб'єктивні чинники формування лексичного значення.

Для тогочасної лінгвістичної думки проблема лексичного значення, очевидно, залишалася дискусійною й багато в чому не вирішеною. Не випадково в середині минулого століття О. Ахманова вважає за необхідне наголосити на цілому ряді спірних питань: як конкретно співвідносяться мова і мислення, слово і поняття; чи є значення слова лише поняттям, утіленим у певних звуках або чимось іншим, особливим, відмінним від поняття, таким, що не збігається з ним? [13: 28]. Свого часу відповіді на ці питання мовознавці, у тому числі О. Ахманова, запропонували в межах методологічних засад радянської науки, насамперед теорії відображення.

Центральним моментом концепції лексичного значення, розробленої О. Ахмановою, є обґрунтування специфіки вираження словом певного поняття, його зв'язку з пізнавальною діяльністю людини, залежності від звукової форми, а також системи понять, до якої належить слово. Відмінною ознакою лексикологічної концепції дослідниці є наголошування на зв'язку значення слова не лише із звучанням, а й відображенням звучання у свідомості. Згідно з її поглядами, лексичне значення слова зумовлюється цілою низкою різних чинників: «1) об'єктивною дійсністю, 2) її відображенням у свідомості, 3) звучанням і 4) його відображенням

у свідомості (у зв'язку з особливостями історично усталених системних відношень, що пов'язують між собою окремі одиниці мови)» [13: 33]. Слово може мати не одне номінативне значення; неприпустимо розривати лексичне й граматичне значення слова [13: 92–94].

На важливості структурного підходу до вивчення лексичної семантики наголошує В. Звегінцев у монографії «Семасиология» [113]. У праці дослідника знайшла свій подальший розвиток типологічна характеристика двох видів мовних значень – лексичного та граматичного. Лексичне значення слова залежить не лише від здатності слів співвідноситися з певними предметами, явищами дійсності та зв'язку слів із певними поняттями як логічними категоріями, але й від системи мови, яка видозмінюється з розвитком смислової структури мови та водночас містить стійкі елементи [113: 146–147]. Ці чинники, на думку В. Звегінцева, не існують окремо, вони є взаємозалежними й одночасно наявними, «інакше значення слова отримає не повну свою характеристику, визначальні його чинники будуть представлені не повністю» [113: 147]. Особливу увагу дослідник приділяє висвітленню питання про визначення змісту лексичного значення через його відношення до поняття. Акцентуючи теорії, у межах яких учені розглядають значення слова й поняття як рівнозначні, науковець обґрунтовує необхідність відмовитися від надто спрощеного розуміння зв'язку слова з чинниками, що визначають його лексичне значення.

На думку В. Звегінцева, значення слова в цілому зумовлюється «1) сукупністю предметів, які названі словом; 2) ототожненням або зв'язком із поняттям. 3) інколи також ідеться про наявність у слові відмінних ознак, що відрізняють один клас предметів від іншого» [113: 143]. У річищі визначених дослідником методологічних засад розкривається зміст кожного з названих чинників.

Можливо, найголовнішим для семасіологічної теорії В. Звегінцева є аргументація впливу кожного з відзначених вище чинників. Тому науковець, з одного боку, веде мову про наявність у слові функціонального

фактора у зв'язку слова з поняттям як логічною категорією, але відсутністю співвіднесення з певним класом предметів [113: 147], а з іншого, – про наявність у слові функціонального чинника й співвіднесеності з предметами, але відсутністю зв'язку із поняттям. Услід за багатьма дослідниками В. Звегінцев наголошує на важливості висвітлення питання про внутрішню форму слова.

У 60–80-ті роки минулого століття проблеми, пов'язані з розроблюванням теорії лексичного значення слова, розвиваються в річищі загальних наукових поглядів на мову як ідеальне явище, що відзначається закономірностями своєї системної та структурної організації.

Питання лексичної семантики, структури значення слова, типологічної характеристики семантичного навантаження різних граматичних розрядів імен розглядаються в працях вітчизняних та зарубіжних дослідників, зокрема Л. Лисиченко [162], В. Русанівського [220], Ж. Соколовської [272], М. Кочергана [145; 147; 148], О. Тараненка [282], В. Гака [49; 50], З. Попової [211], Й. Стерніна [211; 279; 280], А. Уфімцевої [302; 303; 304; 305; 306; 307], Д. Шмельова [335; 336; 337].

Дослідники ведуть мову про три сформовані у світовому мовознавстві основні підходи до інтерпретації природи лексичного значення: субстанціональний (де значенням слова вважається предмет або поняття), який поділяється на два різновиди – референціальний (якщо значення ототожнюється з предметом) або концептуалістський (якщо під значенням розуміємо поняття), функціональний або реляційний (де значення слова – це відношення між ім'ям і смислом), біхевіористський (з англійської *behavior* – поведінка), де значення слова описується та визначається в межах понять «стимул-реакція») [158: 62].

Поступальний рух мовознавчої думки, спрямований на вивчення особливостей лексичного значення, у другій половині XX сторіччя значною мірою здійснюється в контексті розвитку наукових концепцій структурно-

системної організації мовних явищ та дискретизації пізнавальних феноменів, що виявляють себе як конститутивні елементи лексичної семантики.

Показовою з цього погляду для вітчизняного мовознавства є праця Л. Лисиченко «Лексикологія сучасної української літературної мови. (Семантична структура слова)» [162: 109]. Мовознавець аналізує семантичну структуру слова, значну увагу зосереджуючи при цьому на явищах лексичної полісемії, синонімії, омонімії, антонімії. Працюючи над словом та компонентами його значення, авторка доходить висновку, що «семантична структура слова являє собою складне явище, яке можна схарактеризувати тільки при врахуванні його всебічних зв'язків із позамовною дійсністю та внутрілексичної системи» [162: 109].

У кінці XX століття з'являються надзвичайно цінні й важливі для розвитку української лексикології праці, присвячені поглибленому вивченню семантики. Серед них виділимо монографію В. Русанівського «Структура лексичної і граматичної семантики» [220], у якій особлива увага приділяється аналізу внутрішніх і зовнішніх причин розвитку семантичної структури за допомогою «висвітлення обсягу внутрішньої форми й встановлення всіх її можливих зв'язків із зовнішньою формою слова» [220: 19]. Слушним видається розмежовування семантичного й стилістичного інваріантів: «Якщо семантичний інваріант – це семема, представлена в усіх лексемах-варіантах, тобто теоретично визначувана величина, то стилістичний інваріант у лексиці – домінанта синонімічного ряду, слово з найменшою кількістю конотативних значень» [220: 44].

Розглядаючи різні види змін значень слова, зокрема: «спонтанні, що не спираються на норми літературної мови» [220: 55] та «зафіксовані в словниках, тобто такі, які набули загальнонародного поширення» [220: 57], В. Русанівський виділяє сукупність чинників, що зумовлюють розвиток лексичної семантики: «поряд із внутрішніми, власне мовними, і зовнішніми, стосовними розвитку суспільства в цілому причинами розвитку лексико-

семантичної системи є проміжна сфера: явища, викликані міжмовним контактуванням» [220: 64].

До робіт, у яких розглядається смислова структура слова й визначаються закономірності її організації, належить монографія Ж. Соколовської «Система в лексической семантике (анализ семантической структуры слова» [272], у якій наводяться результати дослідження, проведеного на матеріалі російської мови, зокрема прикметників, із залученням методу компонентного аналізу та елементів комбінаторики. Науковець розрізнює смислову й семантичну структури слова: «Під «смисловою структурою семеми» розуміється структура одного з її компонентів – смислу, виокремлення в ньому елементів; «смислова структура лексеми» – це сукупність елементів смислу всіх семем, які утворюють структуру лексеми. Під «семантичною структурою семеми» розуміється сукупність усіх її компонентів: смислу, відтінків значення, стилістичного забарвлення, лексичного й синтаксичного узгодження; «семантична структура лексеми» – сукупність компонентів семантичної структури кожної із семем, які утворюють цю лексему» [272: 173].

Слушною видається думка Ж. Соколовської щодо виокремлення й розмежування різних складників лексичної семантики слова: «Доцільним для позначення значення як діалектичної єдності мовного й позамовного змісту є використання терміна «значення слова», із розмежуванням за необхідності в спеціальних дослідженнях термінів – «семантична структура семеми», «семантична структура лексеми». За терміном «лексичне значення» залишити позначення предметно-логічної віднесеності, включаючи до неї смисл, із його елементами, відтінки значення й стилістичне забарвлення, яке зумовлює сприйняття того чи іншого смислу» [272: 177].

У роботі «Слово і контекст (Лексична сполучуваність)» [148] М. Кочерган з’ясовує вплив контексту на значення слова. Найголовнішими функціями контексту стосовно значення слова автор вважає такі: «контекст

є засобом відбору потрібного значення й засобом актуалізації відібраного значення» [148: 13]; «контекст модифікує смисл у межах одного значення (уточнює значення, розширюючи або обмежуючи клас денотатів)» [148: 15]; «контекст служить засобом синкретизму значень полісемантичних слів» [148: 16]; «контекст формує оказіональне значення слова» [148: 18]; «контекст виступає як засіб десемантизації й гіперсемантизації слова» [148: 19]. Таким чином, усі наведені вище функції контексту творять смисл слова.

Визнаючи дискусійним питання про значення слова, М. Кочерган наводить своє розуміння лексичного значення: «1) значення слова є знакова інформація про референти; 2) значення – це інформація, яка передається через означувальне мовного знака; 3) значення – це інформація, спільна для носіїв цієї мови; 4) значення – це та інформація, яку отримує слухач через означувальне мовного знака й тільки через нього» [148: 9]. На думку дослідника, важливим засобом розкриття семантичної структури слова є лексична сполучуваність: «Між значенням слова і його сполучуваністю, яка інтерпретується як формальний вияв змісту слова, існує двобічна залежність. Семантикою слова зумовлюються його сполучувальні потенції, а сполучуваність є транспонентом значення слова, тому розширення чи звуження сполучуваності слова завжди сигналізують про зрушення в його семантиці» [148: 158].

Із погляду лексичної сполучуваності М. Кочерган розглядає поняття лексичної синонімії й визначає два підходи до її вивчення: «від синонімії до сполучуваності і від сполучуваності до синонімії», віддаючи перевагу другому підходу, тому що «він дає можливість не тільки описати семантичні відношення між апріорі даними синонімічними одиницями, а й сформувати самі синонімічні ряди» [148: 160]. Основним елементом лексичного значення антонімів є протиставлення, тому для визначення специфіки відношень між такими словами, «доцільним є дослідження образної сполучуваності. Образне вживання слів, а відповідно й образна сполучуваність, базується, як

правило, на антонімічних семах слів, через що антонімічні семи тут виступають особливо чітко, випливають на поверхню слова, затушовуючи й нейтралізуючи інші семи лексико-семантичного варіанта (сема переростає в самостійне значення), що робить їх легко доступними для огляду» [148: 163].

Монографія О. Тараненка «Языковая семантика в ее динамических аспектах (основные семантические процессы)» [282] присвячена проблемам семантичного розвитку мови на її різних структурних рівнях, у плані не лише закріплених змін, але й динаміки мови, постійних коливань та інновацій. Науковець виділяє п’ять основних семантичних процесів: метонімію (включаючи синекдоху), метафору, атракцію, аналогію й контамінацію [282: 4]. Лексичне значення слова дослідник інтерпретує в контексті теорії К. Ердманна, згідно з якою в значенні слова «слід розрізняти не менше трьох основних компонентів: а) поняттєвий зміст (основне значення), б) побічний смисл і в) емоційна значущість (або “зміст настрою”)» [282: 90]. На матеріалі російської та української мов автор досліджує різні за граматичним статусом класи слів із погляду їхньої семантики: іменники, прикметники, дієслова.

У 70–80-ті роки XX ст. у східнослов’янському мовознавстві виробляється лінгвокраїнознавча теорія слова, у контексті якої обґрунтовується лексичне значення слова як культурний феномен. Автори цієї концепції (Є. Верещагін, В. Костомаров) розвивають континічну теорію слова, яка, на думку цих учених, тісно пов’язана з лексичним ученням О. Потебні про гносеологічну роль слова. Континічна концепція передбачає вивчення слова як джерела та вмістилища знань; така концепція «здатна пояснити семантику похідних слів, що виникають як за допомогою морфемних засобів деривації, так і завдяки процесу метафоризації» [40: 300].

Є. Верещагін і В. Костомаров зазначають, що континічний підхід до слова «не обмежується тільки лексичним рівнем, але й припускає закономірну екстраполяцію на інші мовні одиниці» [40: 303]. Свідченням

розширення поняттєво-термінологічного апарату як засобу аналізу лексичного значення є використання поняття «лексичне тло», яке, на їхню думку, є тим елементом семантики слова, завдяки якому мова є одним із засобів зберігання духовних цінностей національної культури. Лексичне тло – це «частина мови», елемент, що належить до сфери вивчення лінгвістики, філології, саме лексичне тло «визначає місце слова в лексико-семантичному полі» [40: 179–180].

До основних проблем лексичної семантики на початку XXI століття звертається В. Левицький у роботі «Семасиология» [158]. Лінгвіст розглядає природу лексичного значення, причини семантичних змін, синтагматичні й парадигматичні відношення в лексиці, смислову структуру слова. Ця книга є не тільки підсумком багаторічних досліджень лексичної семантики, але й хронологічно викладеною історією зарубіжної та вітчизняної семасіології. Крім того, велику увагу автор приділяє викладенню методів дослідження лексичного складу мови.

Із праць узагальнювального характеру, у яких дослідники підбивають підсумки багатолітнього вивчення семантики слова, необхідно виділити студію І. Кобозєвої «Лингвистическая семантика» [134], у якій висвітлено широке коло питань, пов’язаних із вивченням історії проблеми, обґрунтовано сучасне розуміння природи й сутності лексичного значення слова. Однією з прикметних ознак концепції авторки є диференціація понять «смисл» і «значення»: «Узгодження *смислу* й *значення* з різними типами носіїв показує, що поняття *значення* у звичайній свідомості пов’язане з презумпцією існування знакової системи, елементом або текстом якої є носій значення. Поняття *смислу* такої презумпції не має. Тлумачення *смислу* і *значення* при одному й тому самому типі носія. Відмінність між *смислом* і *значенням* виразно виявляється в порівнянні способу їх тлумачення (експлікації) при одному й тому самому носії. Для нашої мети достатньо розглянути хоча б один такий носій – *слово.* Коли говорять про *значення слова,* мають на увазі передусім його словникове тлумачення» [134: 11].

У контексті традиційного для мовознавчих студій жорсткого розмежування мови й мовлення необхідно відзначити, що протиставлення явищ «значення» й «смисл», до якого вдається І. Кобозєва, жодною мірою не тотожне протиставленню мовного та мовленнєвого значення. Смисл акцентує не скільки вияв значення в мовленнєвій діяльності людини, скільки її суб'єктивну спроможність осмислювати висловлюване, роль і місце слів у ціннісних структурах свідомості мовця, динаміку співвідношення лінгвального та екстралінгвального в процесах комунікації. Як зазначає авторка, «<…>… *Значення* – це стійко закріплений за знаком зміст, то його можна *встановлювати* й потім *знати,* у той час як *смисл* – дещо мінливий, нерегламентований, – доводиться *шукати, уловлювати, розгадувати, підбирати ключі до розкриття* і т. ін. *Значення* знак має як свою невіддільну належність, а *зміст* знак *містить* як дещо зовнішнє, що тимчасово *наповнює* собою знак. *Набути* знака може й *значення,* і *зміст,* але *наповнитися* – тільки *смислом*» [134: 13].

І. Кобозєва розмежовує дві співвідносні концепції семантики: «<…> Беручи до уваги всі окремі відмінності в підходах до опису змістового боку мови, велику кількість напрямків сучасної семантики можна звести до двох протилежних концепцій, існування яких об'єктивно зумовлене подвійністю предмета семантики. Ці дві концепції семантики можна умовно назвати вузькою і широкою. Вузька концепція семантики за свій предмет має значення одиниць мови й побудованих із них мовних висловів. При широкій концепції семантики її предметом, крім того, є й зміст мовних висловів у конкретних умовах їх використання» [134: 14]. Теорію значення дослідниця розробляє в широкому теоретико-пізнавальному контексті в межах семіотичного підходу до вивчення мовних явищ. Саме тому І. Кобозєва веде мову не про значення слова, а про значення знака.

Розвиток теорій лексичного значення слова протягом XX – початку XXI століть здійснюється в напрямку деталізації структурних елементів лексичного значення, виявлення та характеристики мовних та позамовних

чинників його формування, розмежування мовного та логічного складників предметно-поняттєвого значення слова. Важливим свідченням поступального руху лексикологічної думки є характеристика значення слова з погляду віднесеності мовної форми до позначуваного явища та мисленнєвої сфери, функційних виявів лексичного значення слова, що знаходять своє зовнішнє вираження в реакції людини на знак-стимул.

1.1.3. Структура лексичного значення слова

Фундаментальною особливістю лексичного значення слова є його здатність інтегрувати змістові елементи, породжені всією різноманітністю життєдіяльності людини та функціональною поліфонією мови. Тому лексичне значення слова, як правило, не зводиться до інформації, що наводиться в тлумачних словниках. Слово як вербальний знак має два основні виміри. По-перше, зовнішній, оскільки воно скероване на об’єкти позамовної дійсності, щодо яких виступає своєрідним замінником. По-друге, внутрішній, що зумовлюється віднесеністю слова до особистісних смислів, сфери думки та впорядкованих у структурах пам’яті мовної особистості лексичних значень.

Те, що в сучасних лінгвістичних теоріях позначається за допомогою терміна *сигніфікат*, зовсім не вичерпує змісту лексичного значення, воно становить лише його верхівку. Частково інформація несигніфікативного характеру відображається за допомогою словникових позначок, що вказують на типологічні контексти вживання слова, оцінне ставлення мовця до дійсності та характеристику самого мовця. Складники лексичного значення слова, що здебільшого мають імпліцитний характер, повною мірою виявляють свою функціональну значущість і конститутивну релевантність у перекладах тексту з української на інші мови світу або під час навчання іноземців української мови.

Найважливіша конструктивна особливість пізнавального характеру, що характеризує лексичну семантику слова, полягає, на нашу думку, у відсутності жорстких меж між ближчим і дальшим значенням, із одного боку, та денотативним і сигніфікативним, із другого. Історичне життя слова саме й полягає в постійних динамічних переходах семантичних компонентів від ближчого значення до дальшого й навпаки. Особливо це виразно виявляється в процесах вторинної номінації, якщо, наприклад, переносне метафоричне значення формується на основі потенційних імпліцитних сем вихідного значення слова.

У цьому зв'язку важливо відзначити, що лексичне значення слова є носієм концептуальних структур культурної свідомості мовця. Належне до мовної системи таке значення може розгортатися в потенційно безкінечну смислову перспективу, і саме в такій своїй якості предметно-речове значення слова реально функціонує в мовленнєвій діяльності людини.

Крім відзначених вище, існує ще одна особливість організації лексичного значення, на яку необхідно звернути особливу увагу. Стосується вона *денотативного значення слова*. Якщо слово розглядати в антропоцентричному вимірі, тобто в його безпосередньому й невіддільному зв'язку зі свідомістю, пам'яттю та мисленням культурної особистості, і брати до уваги сучасні когнітивні теорії, виявляється, що денотативне значення слова фіксує не сам по собі клас денотатів, названий ним, а й місце відповідного явища в позамовній дійсності, його зв'язок із іншими фрагментами позамовного світу. Цей зв'язок формує прикметні своїм змістом інформаційні структури денотативного значення, що відображають знання людини вже не про саме слово як носія лінгвальної інформації, а про властивості, ознаки, дії денотата.

Таким чином, лексичне значення слова постає як складна структура, яка є носієм інформації різного роду. Згідно із сучасним розумінням, «лексичне значення – конкретно-індивідуальний зміст слова, який являє собою відображення або тільки вираження (у різних типах слів) та фіксацію

у свідомості позначуваного словом елемента дійсності і є закріпленим за формою слова (відповідним звуковим комплексом), унаслідок чого стає можливою його реалізація як явища мови, а не тільки свідомості» [298: 307].

Наведене визначення відображає сучасний погляд на природу та зміст лексичного значення слова. У контексті сучасних парадигм лінгвістичного знання лексичне значення може бути розглянуте як зумовлене дією різнорівневих чинників явище – складна організована структура, у якій елементи одного порядку взаємодіють з елементами іншого порядку й, об'єднуючись в одне ціле, підпорядковуються комунікативно генералізувальній, пізнавально класифікувальній, номінативно видільній та оцінно-експресивній функціям слова.

Лексичне значення слова містить у собі незнищенний слід національного світобачення, національної психології та специфіки пізнавальної діяльності певного етносу. У такій своїй якості лексичне значення відзначається специфічними ознаками, які можуть виявлятися в межах різних культурно-національних парадигм. Звісно, меншою мірою ці відмінності стосуються ядра лексичного значення – інтенсіоналу, за умови, якщо культурно-національні традиції більшою чи меншої мірою пов'язані між собою, або належать до одного діалектно-культурного континууму.

Включення слова в механізми соціальної взаємодії колективу, а також підпорядкованість слова знаковій системі мови в її етнічній маркованості дозволяють вести мову про особливу конструктивну роль загальних чинників формування значення слова – відношення вербального знака до дійсності, відношення знака до свідомості та мислення, зв'язок слова з культурною пам'яттю людини, входження слова в асоціативно-тематичні поля лексики. У найширшому, найбільш загальному плані лексичне значення слова необхідно розглядати в координатах не лише структурної організації мови, а й національної мовної картини світу.

1.2. Національна мовна картина світу

Як відомо, підґрунтям поняття «мовна картина світу» стали філософські ідеї німецьких дослідників В. фон Гумбольдта та Й. Гердера, гіпотеза лінгвістичної відносності американських етнолінгвістів Е. Сепіра й Б. Уорфа, учення О. Потебні про «ближнє» і «дальше» значення слова.

Сьогодні поняття «картина світу» широко використовується в різних галузях сучасного наукового знання, воно стало універсальною категорією, що відображає особливості пізнавальної діяльності людини та її відношення до світу («біологічна картина світу», «міфологічна картина світу», «мовна картина світу», «наукова картина світу», «теоцентрична картина світу», «нормативно-наукова картина світу», «індивідуальна картина світу», «когнітивна картина світу», «етнічна картина світу» та інші).

Ж. Вардзелашвілі вважає, що поняття «картина світу» виражає особливості соціокультурного феномену людини та її буття. Контакт людини зі світом здійснюється в різних аспектах, тому «в різних досвідах рефлексії над різними сферами духовної діяльності людини виникають, відповідно, й різні картини світу» [34: 32].

Розгляньмо основні підходи до вивчення явища «картина світу» та її базові характеристики. Проблема картини світу досліджується на різних рівнях наукової абстракції. Дослідники ведуть мову про зміст родового поняття, а також вивчають конкретні вияви картини світу. Аксіоматичною для парадигм сучасного гуманітарного знання є думка про історично зумовлений характер формування картин світу, які розглядаються в надзвичайно широкому вимірі й співвідносяться із семіотикою як наукою про знакові системи. Можливо, саме тому їх термінологічна параметризація здійснюється шляхом ототожнення понять «картина світу» і «модель світу».

Ці поняття використовує Ю. Воротников для загальної характеристики картини світу. На думку науковця, модель світу – це «окремий, історично зумовлений спосіб того універсального явища,

яке можна назвати моделюванням світу в семіотичному розумінні цього слова. Картина світу – це його модель, але не будь-яка модель світу є картиною. Типологія моделей світу відсутня, тому й відбуваються різні qui pro quo, коли одним і тим самим терміном позначаються типи моделей не лише несхожі, але й такі, що принципово різняться між собою» [46]. Навряд чи можна погодитися з настановою інтерпретувати картину світу як модель.

Безперечно, моделюючі властивості картини світу детермінуються її константними елементами, які акумулюють універсальні для етносу уявлення про світ. Однак звести поняття «картина світу» до моделі неможливо, оскільки образ дійсності надзвичайно рухливий, плинний, він складається з ядерної та периферійної зон, містить у собі як константні, так і змінні елементи; зрештою, картина світу постає в усьому своєму історично зумовленому конкретному вербальному втіленні, тоді як модель світу є немовби тим каркасом, який визначає основні координати образу дійсності у її концептуальному наповненні. Картина світу багатша, повніша, змістовніша за модель світу.

Так само важко погодитися із судженням іншого дослідника про те, що в сучасному розумінні картина світу – це «портрет», «копія» Всесвіту, «опис того, як побудований світ, як виглядає простір і час, як відбувається взаємодія різних об’єктів, яке місце посідає людина в цьому світі» [22]. Подібне розуміння поняття «картина світу» ґрунтується на механістичному розумінні філософських категорій «пізнання», «свідомість», що значною мірою інтерпретувалися протягом тривалого часу в термінах «відображення», «відбиття». Картина світу як пізнавальне явище відзначається виразним суб’єктивно-діяльнісним характером. Вона не може зводитися до копії, до механічного відображення дійсності, а завжди постає як чинник суб’єктивної творчо-перетворювальної діяльності людини.

Саме тому на особливу увагу заслуговує концепція В. Постовалової, згідно з якою картина світу – це «цілісний глобальний образ світу, який

є результатом усієї духовної активності людини, а не якої-небудь однієї її сторони» [213: 19]. Дослідниця вважає, що «за основу визначення кількості картин світу може бути взята діяльнісна категоріальна парадигма: 1) суб'єкт картини світу (її «діяч», «хто»), той, хто зображує; 2) предмет картини світу (її об'єкт, «що»), те, що зображується; 3) результат діяльності (власне образ), власне картина» [213: 31–32] та існує стільки картин світу, «скільки є спостерігачів, що контактують зі світом» [213: 32], «скільки є «призм світобачення» [213: 32], «скільки є «світів», на які дивиться спостерігач» [213: 33]. У сучасній лінгвістиці картину світу розуміють як «цілісний образ світу, що є результатом усього духовного життя людини, у формуванні якого беруть участь усі сторони її психічної діяльності» [34: 34].

Складність досліджуваного явища, яке в гуманітарних науках отримало назву «мовна картина світу», його багатогранність та багатовимірність зумовило виокремлення різних його базових ознак.

Згідно із сучасним розумінням, мовна картина світу – це

- «неминучий для мисленнєво-мовної діяльності продукт свідомості, що виникає в результаті взаємодії мислення, дійсності й мови як засобу вираження думки про світ в актах комунікації» [286: 179];

- «факт національно-культурної спадщини. Мова і є однією з форм фіксації цієї спадщини, у тому числі прикмет, повір'їв тощо» [286: 203];

- «сукупність зафіксованих в одиницях мови уявлень народу про дійсність на певному етапі розвитку народу» [210: 54];

- «відображення, осмислення, відчуття й оцінювання в певній мові власного неповторного результату багатовікової роботи колективної етнічної свідомості певного народу, осмислення буття та поглядів щодо світосприйняття та відображення в психіці людини навколишньої дійсності, віддзеркалення та концептуалізація світу, що формує певну цілісну систему поглядів, свого роду колективну філософію носіїв певної мови, через призму якої людина бачить світ» [3: 11];

- «частина концептуального світу людини, що має «прив'язку» до мови й відображається за допомогою мовних форм» [153: 142];

- «відображення картини світу (як комплексу знань про світ або як глобальний образ світу) на різних мовних рівнях, у тому числі на лексико-словотвірному. Утворювана століттями, вона синтезує матеріальний і духовний досвід народу й включає не тільки когнітивні, але й аксіологічні компоненти» [38: 21];

- «деталізована класифікаційна схема дійсності, представлена у свідомості носіїв мови» [350: 308];

- «мозаїкоподібна польова система взаємопов'язаних мовних одиниць, що через складну систему лінгвістичних і граматичних значень відбиває об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини, тобто загалом картину світу як таку» [142: 106];

- «вербальне відображення явищ дійсності» [296: 107];

- «образ світу, який створюється лінгвістичними засобами, а саме: номінативними, граматичними, функціональними, образними, дискурсивними» [283: 116];

- «спосіб відбиття реальності у свідомості людини крізь призму мовних та культурно-національних особливостей. Мовна картина світу представлена мовокраїнознавчими відомостями про слова-поняття, крилаті вислови, ті словесні образи класичної літератури, що стали надбанням української національної культури, що являють собою мовні знаки культури» [150: 121].

Як бачимо, осмислення поняття «мовна картина світу» здійснюється шляхом акцентування ідей про цілісність людини як творця мовної картини світу й про цілісність самої картини світу та її залежність від етнокультурних чинників.

Поняття «картина світу» тісно пов'язане з пізнавальними феноменами, що знайшли своє відображення в суміжних поняттях «образ світу» і «модель світу», основні відмінності яких «полягають у способі

їх формування, природі складників, швидкості трансформації та функціональному призначенні.

Згідно з розумінням Н. Жукової, картина світу – це «сукупність вірувань, уявлень, знань людини про світ та їх інтерпретації. Образ світу як система когнітивних репрезентацій утілюється в картині світу. У процесі формування картини світу кожна лінгвокультура тяжіє до актуалізації того чи іншого сегменту моделі світу залежно від цілої низки факторів (історичних, культурологічних, соціальних та ін.)» [109: 420]. Картина світу мислиться як культурний феномен, реалізований у різних пізнавальних моделях.

Мовна картина «не стоїть у ряду зі спеціальними картинами світу (хімічною, фізичною та ін.), вона їм передує й формує їх, тому що людина здатна розуміти світ і саму себе завдяки мові, у якій закріплюється суспільно-історичний досвід – як загальнолюдський, так і національний. Останній і визначає специфічні особливості мови на всіх її рівнях» [178: 64].

Надзвичайно важливим видається виокремлення трьох чинників формування мовної картини – людини, світу та мови. «Саме людина виступає на першому місці, є вихідною точкою, оскільки вона пізнає незалежний від неї світ і створює засоби фіксації та передання знань про нього іншим людям і для власного пізнання. Відповідно для побудови мовної картини світу ключовою є постать людини» [150: 121]. Антропоцентризація мовної картини світу виявляє свою безумовну евристичну спроможність, оскільки дозволяє пояснити як залежність мовної картини світу від мовних суб’єктів, так і специфіку мовних картин світу та їх творчий, позбавлений механістичних моментів вияв.

Зв’язок мови й картини світу можна висвітлювати в різних аспектах, але в будь-яких випадках мова постає як творча субстанція, оскільки вона «подає нам не самі предмети, а завжди лише поняття про них, самостійно утворені духом у процесі мовотворчості» [74: 103]. Саме тому в роботах науковців ідеться про функціональну дуалістичність мови, що

«безпосередньо бере участь у двох процесах, пов'язаних із картиною світу. По-перше, у її надрах формується мовна картина світу, один із найбільш глибинних шарів картини світу в людини. По-друге, сама мова виражає й експлікує інші картини світу людини, які за допомогою спеціальної лексики входять у мову, привносячи в неї риси людини, її культури. За допомогою мови досвідне знання, що здобувається окремими індивідами, перетворюється на колективне надбання, колективний досвід» [213: 11].

Актуальним для дослідників залишається питання про структуру мовної картини світу. Незважаючи на те що сприймання світу кожною окремою мовною особистістю відбувається по-різному, «певна основа, визначена національно-культурними традиціями й панівною в суспільстві ідеологією, існує. Вона й дає можливість виділити в загальномовній картині світу її ядерну, загальнозначущу частину. Крім ядерної (базової, єдиної) зони, виділяється змінна частина (периферія), проте слід підкреслити умовність такого поділу, розмитість меж, оскільки обидві частини можуть змінюватися у зв'язку з історичним часом та умовами реального світу» [201: 22].

Попри беззаперечність подібних ідей про структуру мовної картини світу, практичний аналіз її ядерної та периферійної зон, їх взаємопереходів, зміщень на різних історичних етапах розвитку мови залишається важливим завданням, яке потребує свого розв'язання на різному лексичному матеріалі.

Головними чинниками, які беруть участь у формуванні будь-якої НМКС, є зовнішній світ і свідомість; «те, що перебуває за межами єдиного понятійного базису (тобто всі національно-специфічні нюанси світомислення, світовідчуття та світооцінки), накладається на універсальну логіко-понятійну основу й утворює ту частину національної мовної картини світу, яка й несе в собі національну специфіку» [326: 162].

На ментальному характері наукового знання акцентує увагу О. Корнілов, який стверджує, що «наукова картина світу в мовній оболонці будь-якої національної мови так само, як і мовна картина світу, дає підстави

для міркування про національний образ мислення, відображає менталітет нації» [141: 7].

НМКС у кожний момент свого існування постає як динамічна величина. Кожен складник цієї картини світу відзначається особливими зв'язками з іншими фрагментами. Оскільки НМКС є об'ємною, стереоскопічною, то будь-який образ цієї картини світу одночасно входить у різні її площини, виявляючи тим самим свою здатність формувати різні виміри мовної картини світу: науковий, художній, релігійний, народнопоетичний. Наприклад, словообрази *батько* або *мати* одночасно входять у такі виміри НМКС, як парадигматичний (і тоді *батько* та *мати* пов'язані смисловими зв'язками з лексико-семантичною групою «родинна спорідненість» – *батько*, *мати*, *дід*, *бабуся*, *брат*, *сестра*, *син*, *дочка* та інші), синтагматичний (у цій площині вимальовуються характерні атрибути та предикати словообразів – *мій*, *веселий*, *співає*, *сумний*, *старий*, *працює* тощо), аксіологічний, у якому відповідний словообраз постає як носій певних ціннісних ознак, експлікований за допомогою похідних (*батечко*, *матуся*).

Крім того, у своєму конкретному семантичному наповненні складники НМКС інтегрують інформацію, пов'язану з різними дискурсами – фольклорним, міфологічним, літературно-художнім, релігійним. Усе це й визначає надзвичайно складний характер внутрішньої побудови та змістового наповнення НМКС. Саме тому особливого значення для аналізу окремих її конституентів набуває обґрунтування методики їх дослідження.

Для виявлення особливостей структурно-семантичної організації лексико-семантичного поля «вік людини» та з'ясування походження, первинного значення й семантичного розвитку його складників необхідним є залучення не тільки лінгвальних, але й екстралінгвальних чинників, урахування духовної культури українського народу, специфіки його поглядів на явища суспільства, природу, людину та її вікові особливості.

Будь-яка національна мовна картина світу містить універсальні, загальні та специфічні елементи, які відображають діалектику її відношень з іншими національними мовними картинами світу. На існуванні загального і часткового в національній картині світу наголошує А. Вежбицька, яка «виходить із наявності загальної бази для всієї різноманітності способів концептуалізації дійсності, виявлених у різних мовах світу» [333: 8]. Такий підхід дослідниці передбачає, що «будь-який складний і вигадливий концепт, закодований у тій чи іншій мовній одиниці будь-якої з природних мов, може бути поданий у вигляді певної конфігурації елементарних смислів, що є семантично не розкладними й універсальними – у тому смислі, що вони лексично закодовані в усіх мовах. При цьому імплікація діє в обидві сторони. Не тільки будь-яка семантично не розкладна одиниця повинна бути універсальною, але й будь-яка універсальна (тобто наявна в лексиконі всіх мов) одиниця є семантично не розкладною» [333: 8].

Мовна картина світу будується за допомогою «системи ключових концептів та інваріантних ключових ідей, які їх пов’язують (тому що вони дають «ключ» до її розуміння)» [112: 10]. Від мовної картини світу дослідники відрізняють концептуальну картину світу, яка, на думку деяких науковців, є «багатшою за мовну картину світу, оскільки в її створенні беруть участь різні типи мислення, у тому числі й невербальні» [213: 6]. Властивість мовної картини світу полягає в тому, що вона «не має чітких меж, тому її місце відносно власне концептуальної моделі світу не може бути визначене як периферія» [286: 180], але концептуальна й мовна картини світу тісно пов’язані між собою.

На зв’язку концептуальної картини світу й мовного її відображення наголошує В. Жайворонок: «оскільки концептуальна картина світу (а отже і її фрагменти) – явище динамічне, а не статичне, мовні одиниці, що її відображають, зазнають усіляких перетворень і набувають концептуальних значень, що розширюють семантичне поле того чи іншого мовного знака. У результаті останній функціонує часто не просто

як слово-номінація з одним чи кількома лінгвістичними значеннями, а як слово – культурний концепт» [107: 51].

На думку Ю. Караулова, і концептуальна, і мовна картини світу мають «одне джерело, складаючись зі структури словника, пов'язаної з нею й розчиненої в ній граматики й ідеології» [307: 139]. Згідно з дослідником, «основним змістовим елементом мовної картини світу є семантичне поле, а одиницями концептуальної моделі світу – константи свідомості. Концептуальна модель світу містить інформацію, представлену в поняттях, а в основі мовної моделі світу є знання, закріплені в семантичних категоріях, семантичних полях, що складаються зі слів і словосполучень, по-різному структурованих у межах цього поля тієї чи іншої конкретної мови» [307: 139].

Як зазначає Н. Венжинович, «концептуальна картина світу є первинною порівняно з мовною. Однак саме остання реалізує й вербалізує етнокультурну модель світу, зберігає її та передає з покоління в покоління» [39: 8]. Авторка зауважує, що «за допомогою слова не тільки здійснюється назва предмета або явища, певного фрагмента навколишнього світу, але й відбувається проходження цієї назви через свідомість людини й у процесі відображення нею специфічних рис, притаманних тій чи іншій суспільній свідомості, зумовленій культурою народу» [39: 11].

Досліджуючи концептуальну й мовну картини світу, лінгвісти не залишають поза увагою й невербальні уявлення про світ, які, як зазначає Л. Лисиченко, є важливим чинником для розуміння явищ і процесів, що відбуваються саме в мовній картині світу. Тому «для структури мовної картини світу важливе її перебування в тричленній парадигмі картин світу: домовної (психічної), концептуальної (логічної) та мовної – власне лінгвальної» [164: 39].

Отже, концептуальна та мовна картини світу відображають співвідносні за своїм генезисом, однак формально та змістовно відмінні явища, що стосуються думки та мислення, вербалізації мислимого,

вироблення системи надзвичайно широких узагальнень, які у сьогоднішній науковій мові позначають терміном *концепт*, на відміну від терміна *лексичне значення слова*.

1.3. Поняття про лексико-семантичне поле

Для вітчизняної та зарубіжної лінгвістики XX – початку XXI ст. загальновизнаною є думка про системну організацію лексичного складу мови. Ідеї системної організації лексики пов'язані з вивченням особливостей взаємозв'язку різних уявлень у свідомості людини та її пам'яті. Саме так визначає зміст поняття «семантичне поле» Й. Трір. Дослідник «семантичне поле» розуміє як «певну понятійну структуру, що членується за допомогою словесних знаків, які людська свідомість накидає як сітку на нерозчленований понятійний континуум» [158: 20].

Л. Вайсгербер запропонував інше розуміння поля та інший метод його членування (не на поняттєвій, а мовній основі), що полягає в «підборі до ядерного слова поля або до домінанти синонімічного ряду інших семантично пов'язаних слів» [158: 22]. «Семантичне поле» Л. Вайсгербера – це «складне й різноманітне членування за сферами та різновидами вживання мови» [13: 80].

Сучасна лінгвістика успадкувала різні поняття, що репрезентують гіперонім «поле» – семантичне, лексико-семантичне, лексико-фразеологічне, асоціативне, синтаксичне, ідеографічне, функціонально-семантичне, фразеосемантичне, морфосемантичне та інші.

Загальний стан наукового розроблення означеної теми характеризується відсутністю усталеного, загальновизнаного розуміння базового терміна *поле* та його видових конкретизаторів. Не виробленими є загальноприйняті погляди на спосіб і форми організації відповідних полів, що виявляється в термінологічній різноманітності, представленій такими

поняттями, як лексико-семантична група, лексико-тематична група, тематична група, лексико-фразеологічна група, лексико-синонімічна група.

Найбільш часто вживаними термінами в лексикологічних дослідженнях є два: «семантичне поле» та «лексико-семантичне поле». Слушною, на наш погляд, є думка К. Кочнової, згідно з якою «сама назва «лексико-семантичне» підкреслює лексичну природу конституентів поля. Семантичне поле – це поле плану змісту, тобто об'єднання одиниць семантичного рівня – семем – на основі наявності спільних для них елементарних одиниць смислу» [149]. Лексична природа конституентів поля репрезентує мовну одиницю в єдності її форми й змісту. Це застереження хоч і конкретизує й уточнює розуміння природи ЛСП, однак не вирішує його головної проблеми.

Річ у тім, що змістовий план лексичних одиниць є не однорідним. У ньому традиційно виділяють денотативний, сигніфікативний, конотативний, синтаксичний аспекти. Кожен із них може бути покладений в основу виокремлення певного системного утворення лексичних одиниць. Це стосується явища не лише лексико-семантичного, а й семантичного поля.

«Семантичне поле – це сукупність семантичних одиниць, що мають фіксовану схожість у якому-небудь семантичному шарі й пов'язані специфічними семантичними відношеннями. Для сигніфікативного шару згадана схожість трактується як зв'язок з деяким (одним і тим самим) набором понять, для денотативного шару – як зв'язок з одним і тим самим набором об'єктів зовнішнього світу, для експресивного шару – як зв'язок із одним і тим самим набором умов мовленнєвого спілкування, для синтаксичного шару – як зв'язок із одним і тим самим набором синтаксичних відношень між частинами мовленнєвих відрізків. Таким чином, у кожному семантичному шарі є семантичні поля» [69: 173].

Критерій виокремлення певного поля, який ґрунтується на сфері позамовної дійсності, не є власне семантичним. Предмети, явища, властивості, об'єкти зовнішнього світу, об'єднані між собою, утворюють

лексико-ідеографічне поле. Тому дещо суперечливою є теза, згідно з якою ЛСП базується на позамовних зв’язках денотатів, але виділяється за однією спільною семою та включає слова однієї частини мови на відміну від тематичної групи, до якої належать одиниці різних частин мови, зв’язки денотатів яких є екстралінгвістичними. У межах лексико-семантичної групи слова перебувають у внутрішньомовних зв’язках [206: 180–181]. Відповідно до природи ЛСП зв'язок між одиницями, які утворюють це поле, базується на лінгвальних ознаках так само, як на лінгвальних ознаках ґрунтуються й структурні ієрархічні відношення між різними системними утвореннями всередині поля.

Важливим і складним для лінгвістів є питання про структурну організацію поля. Постулювання наявності в ЛСП ядра та периферії, ієрархічних відношень не наближає до розуміння його специфіки без з’ясування форм динамічного впорядкування лексичних одиниць, які є об’єктивною даністю самої мови.

У цьому зв’язку звернімо увагу на те, що в «лексико-семантичній системі мови вичленовуються такі основні типи лексико-семантичних парадигм, що перебувають у семантичних відношеннях ієрархії: 1 – лексико-семантичні поля; 2 – лексико-семантичні групи; 3 – тематичні ряди (лексико-семантичні підгрупи); 4 – багатозначні слова, синонімічні ряди, антонімічні ряди, конверсиви» [230]. Ці лексико-семантичні парадигми дослідники використовують для опису структурної організації ЛСП.

Погляди мовознавців на сутність «семантичного поля» та «лексичної групи» різняться не лише із суто формальних причин (називання однакових за характером явищ різними термінами), але й через неоднорідність умісту кожної з них. В. Левицький основними типами лексичних мікросистем уважає семантичне (лексико-семантичне) поле, лексико-семантичну групу, синонімічний ряд, антоніми, гіпоніми, тематичну групу, асоціативне поле. На думку дослідника, для їх розрізнення потрібно керуватися такими критеріями, як «а) мовна/позамовна зумовленість зв’язків

між лексемами; б) тип структурних відношень (комутація/субституція) всередині мікросистеми; в) розташування й тип ідентифікатора (імені) групи» [158: 221].

Науково значущою є обґрунтована Г. Щуром теза, згідно з якою дослідження системності лексичного складу мови за допомогою «груп» може бути результативним за умови розуміння суті різних понять і явищ («система», «поле», «клас» тощо) та встановлення ієрархії серед них, щоб запобігти їх змішуванню та плутанині в трактуванні: «проста заміна терміна «поле» терміном «група», що, до речі, уже давно пропонувалося, також невиправдана й малопродуктивна, як і заміна терміна «система» терміном «поле» [342: 95]. Особливу увагу дослідник приділяє обґрунтуванню відмінностей між «полем» і «групою». «Якщо взяти за характеристику поля факт взаємодії між певними елементами й інтерпретувати таку взаємодію як атракцію або тяжіння, – вважає Г. Щур, – то як поля в мові можна інтерпретувати лише деякі інваріантні та функціонально-інваріантні групи. Ті самі групи й елементи, для яких характерними є причинні зв’язки та взаємозв’язки, <...> є підстави розглядати як систему» [342: 234].

Не випадково протягом тривалого часу рух лінгвістичної думки, спрямованої на пізнання явищ системної організації лексичного складу мови, здійснюється шляхом з’ясування відмінностей між поняттями «поле» й «група», що, згідно із сучасним розумінням, характеризують досліджувані явища в різних вимірах і аспектах. Настанова на диференціацію складників певної лексико-семантичної групи, що здійснюється на основі різних критеріїв, зумовила виділення двох відмінних за своїм змістом явищ – семантичних і тематичних груп лексики.

О. Ахманова розрізняє семантичні й тематичні групи таким чином: «група семантична 1) Ряд слів у межах однієї частини мови, об’єднаних спільністю значення. 2) Слова, що об’єднуються спільним значенням, незалежно від належності до тієї ж або різних частин мови»; «група

тематична 1) Те саме, що серія лексична. 2) Ряд слів, які більшою чи меншою мірою збігаються за своїм основним (стрижневим) семантичним змістом, тобто за належністю до одного й того самого семантичного поля» [14: 118].

Необхідно завважити, що розрізнення сутності, умісту й з'ясування меж лексико-семантичних утворень дослідниками проводиться не завжди чітко, інколи це робиться апріорно. Наприклад, В. Левицький звернув увагу на те, що Ф. Філін «для позначення лексичних групувань, елементи яких пов'язані «однорідними значеннями», користується терміном «лексико-семантична група», різновидами якої є синонімічні ряди, антоніми й навіть лексичні групування з родовими відношеннями [158: 207].

Важливим є питання про особливості внутрішньої організації «лексичної або лексико-семантичної групи». У мовознавстві існують різні визначення й різне розуміння структури лексико-семантичної групи (далі – ЛСГ).

ЛСГ – це об'єднання, на які розпадаються ЛСП. Кожна ЛСГ складається з мінімальних, семантичних об'єднань, побудованих на внутрімовних відношеннях опозиції [298: 306].

На думку В. Гака, диференційною ознакою ЛСГ є репрезентація в значенні слова його певного семантичного елемента. Саме тому дослідник розглядає ЛСГ як «сукупність слів у тих їх значеннях, де представлена відповідна категоріальна сема» [50: 154]. Така група складається з гіперонімів і гіпонімів, синонімів та антонімів; «елементи лексико-семантичної групи пов'язані відношеннями включення й супідрядності» [50: 154]. Слушною є твердження мовознавця про негомогенність складу групи: поряд із ядром та словами, об'єднаними спільним значенням, у ньому представлені й «периферійні елементи, що складаються зі слів, у яких це спільне значення простежується вже не так чітко, оскільки воно сполучається з іншими категоріальними значеннями». Тому непростим завданням для мовознавців інколи є встановлення меж й визначення складу ЛСГ [50: 150].

Найбільш чітким, таким, що вирізняється концептуальною навантаженістю та науковою виваженістю, є розуміння ЛСГ як «великої групи слів однієї частини мови, що об'єднана одним словом – ідентифікатором чи стійким словосполученням, значення якого повністю входить у значення інших слів групи і яке може замінювати інші слова в деяких контекстах» [212: 257]. Саме таке розуміння терміна «лексико-семантична група» є важливим для нашої роботи.

Аналіз мовного матеріалу в межах ЛСГ, на думку багатьох дослідників, є продуктивним і результативним, оскільки дає можливість з'ясувати відношення та виявити системні зв'язки між лексичними одиницями на всіх рівнях мови. Така системна організація одиниць ЛСГ, як зауважує Ф. Бацевич, «проходить на рівні спільної семантики й морфологічної будови слів. Це насамперед означає, що найважливішою семантико-парадигматичною особливістю лексичних одиниць однієї лексико-семантичної групи (семантичного поля) є наявність у структурі їх значень спільної категоріально-лексичної семи (архісеми)» [19: 71].

Численні дослідження лексичної системи мови дали можливість виділити визначальні параметри, за якими необхідно розрізняти парадигматичні мікросистеми, зокрема ЛСГ. А. Кузнецов наголошує на критеріях, на основі яких усі лексичні одиниці, з якими сполучається досліджуване слово, можна об'єднати в ЛСГ: «а) однорідність лексичних одиниць (слова належать до одного лексико-граматичного класу, мають спільне категорійне значення); б) сигніфікативно-семантична або денотативно-семантична співвіднесеність (залежно від того, яку з них беруть за основу, одержують групу слів, орієнтовану на сигніфікат або на денотат)» [157: 71–73].

О. Половинко акцентує увагу на наявності спільної категоріально-граматичної семи (слова в групі належать до однієї частини мови, тому мають більшу смислову близькість), подібності узгодження й широкому розвитку функціональної еквівалентності, організації групи на підставі

мовних, парадигматичних зв'язків, «зберігаючи при цьому певний зв'язок зі світом речей і сферою понять» [207].

У межах кожної ЛСГ на основі протиставних відношень виділяються лексико-семантичні парадигми. Кожна назва належить до певної лексико-семантичної парадигми, оскільки ж багато назв є полісемічними, то вони належать до багатьох лексико-семантичних парадигм. Аналіз семантики лексем здійснюється через протиставлення окремої назви за певними ознаками іншим компонентам парадигм, у які вона входить. Компоненти виділених ЛСГ об'єднані на основі спільних ознак семантики, а протиставлені за диференційними ознаками.

1.4. Методика дослідження лексико-семантичного поля «вік людини»

Алгоритм наукового аналізу ЛСП зумовлюється метою й завданнями роботи. Послідовне їх виконання здійснюється в кілька етапів. На першому етапі важливо визначити структуру значення ядерних для поля номінативних одиниць, що є необхідною передумовою для формування кількісного складу кожної групи на позначення «віку людини». Другий етап передбачає вивчити шляхи і способи походження номінацій, що належать до певної групи. Третій етап полягає у з'ясуванні особливостей будови кожної групи, що здійснюється шляхом характеристики їх складників, розгляду номінацій у проекції на загальномовну картину світу, виявлення особливостей семантичної категоризації дійсності в контексті особливостей менталітету, національного характеру. Четвертий етап передбачає дослідження структурних, парадигмальних відношень назв на позначення віку людини всередині кожної групи. Особлива увага при цьому приділяється вивченню явища варіативності серед номінацій на позначення віку людини, синонімічним зв'язкам усередині кожної групи, антонімічним протиставленням.

Кожне завдання роботи, що реалізується на певному етапі, вимагає застосування методів, від яких залежить достовірність, обґрунтованість та науковість результатів усього дослідження. Звернімося до характеристики базових для дослідження методів лінгвістичного аналізу.

Найефективнішим із запропонованих мовознавцями методом дослідження слів різної частиномовної належності (іменників, прикметників, дієслів, займенників, прислівників) уважають компонентний аналіз, популярність якого викликана об’єктивністю, компактністю і зручністю використання. Об’єктом компонентного аналізу можуть бути різні мовні явища: лексичне значення слова, різні значення багатозначного слова, окрема лексико-семантична група слів.

Компонентний аналіз – це «метод лінгвістичного вивчення значень слів, суть якого полягає в розщепленні значення слова на складові компоненти – семи. За цими ознаками (компонентами) лексичні одиниці різняться між собою або об’єднуються» [146: 264].

Компонентний аналіз – це «процедура розщеплення значень на складники, виділення яких зумовлене як співвідношенням елементів усередині окремого значення (наявність більш загальних і більш окремих елементів, тобто ієрархічність організації), так і співвідношенням цього значення зі значеннями інших мовних одиниць (збіг або нейтралізація елементів верхніх рівнів і збіг диференційних ознак нижніх рівнів)» [227: 81].

Такий аналіз передбачає не тільки виділення мінімальних значень, але також і об’єднання («компонентний синтез») семантичних компонентів у цілісне значення, «збагачене новими знаннями його окремих частин» [156: 6], оскільки «тільки сукупність, «діалектична єдність» усіх компонентів дає уявлення про лексичне значення слова як про семантичну структуру» [272: 4].

Базовими для теорії компонентного аналізу уявленнями, що характеризують її початковий розвиток, є уявлення про лексичне значення слова як упорядковану єдність мінімальних, нерозкладних сем

або компонентів значення. Головною оперативною одиницею в процесі використання компонентного аналізу є сема. Науковці вживають різні назви на позначення цієї одиниці плану змісту мовного знака: «диференційний елемент», «фігура змісту», «семантичний множник», «диференційна ознака», «семантичний примітив», «смисловий атом», «ноема», «семантичний маркер», але найбільшого поширення набув термін «сема» [134; 158; 227; 228; 272].

Сема (або компонент значення) – мінімальний смисловий елемент лексичного значення в семемі, який можна виділити і який не розкладається на окремі частини. Практичне застосування методу компонентного аналізу доводить, що така ознака семи, як неподільність, може залежати від контексту: «сема, яка в одному контексті є далі неподільною, в іншому контексті демонструє свою складність і можливість подальшого розщеплення» [212: 248]. Типовим є погляд на лексичне значення як сукупність різних за своєю природою, структурою та функціями сем: граматичні (класеми, або грамеми), власне лексичні семи (категоріально-лексичні, або архісеми, надсеми та диференційні), інколи потенційні семи та периферійні, конотативні семи. Крім того, семи можуть мати релевантний характер (основні, обов’язкові семи) або бути позбавленими такої ознаки (неосновні семи). За парадигматичними й синтагматичними якостями М. Алефіренко розрізняє семи описові, що відображають власне якості реалій, та відносні, які відбивають різні відношення й реляції [5: 202].

Методика виділення найменших значеннєвих елементів значення розроблялася на предметно-логічній основі. Для опису організації сем у лексичному значенні науковці використали різні критерії: рівень узагальнення, спосіб вираження, функції, місце у структурі лексичного значення. Для виявлення компонентів лексичного значення дослідники найчастіше використовують словникові дефініції, які, однак, не можуть повною мірою бути надійною базою для встановлення структури лексичного значення.

Це можна пояснити кількома причинами. По-перше, для вираження того самого лексичного змісту слова в різних словниках можуть використовуватися різні способи його вираження, що для компонентного аналізу відіграє надзвичайну роль у визначенні структури та ієрархії сем як складників лексичного значення. По-друге, не всі компоненти сигніфікативного характеру знаходять своє формальне вираження в словниковій дефініції. Частина з них є імпліцитними. По-третє, функційно значущі смислові компоненти лексичного значення, які формують його культурне тло, узагалі не знаходять свого відображення в словникових дефініціях. По-четверте, такі дефініції надзвичайно ускладнюють виявлення ієрархічних відношень у структурі лексичного значення. Для визначення змісту сем різного ступеня узагальнення потрібно застосовувати методику не лише аналізу, але й синтезу. Лексикографічний опис більшою мірою сприяє проведенню аналітичних процедур.

Словникові дефініції є вихідним об’єктом для визначення семної структури лексичного значення. У разі необхідності процедури компонентного аналізу повинні проводитися шляхом залучення одиниць певної ЛСГ або синонімічного ряду, об’єднаних родовою семою з досліджуваним словом. Проведення зіставного аналізу шляхом виявлення парадигматичних зв’язків лексичного значення слова спрямоване передусім як на визначення функцій окремих смислових ознак (виокремлення інтегральних та диференційних сем), так і на встановлення їх ієрархії.

Формалізація компонентів лексичного значення традиційно здійснюється за допомогою слів «природної мови, причому необхідною умовою є наявність у її структурі метаімені (слова з узагальненим абстрактним значенням) або антонімічної пари слів, що використовуються для позначення протилежних смислових компонентів. Смислові компоненти можуть бути виражені різними, у тому числі немовними, засобами, за умови можливості їхньої заміни словами природної мови. Компоненти можуть бути виражені як окремим словом, так і словосполученням, при цьому

чим специфічнішим, індивідуальнішим є компонент, тим складнішою є форма його вираження» [317].

Як свідчить практика сучасних лінгвістичних студій, компонентний аналіз використовується в поєднанні з іншими методами у вигляді різних методик: комбінаторики диференційних множників, членування словникових дефініцій, анкетування, ступеневої ідентифікації, семантичного портретування, тематичних груп, зіставлення, компонентного синтезу, психолінгвістичного експерименту, асоціацій, дистрибутивної та дистрибутивно-статистичної методики [228: 107]. Для нас важливим є контекстологічний (дистрибутивний) метод, оскільки його «можна розглядати як доповнення й до методу семантичного поля (усі семантичні поля мають не тільки парадигматичну орієнтацію, вони структуруються також на базі семантичних валентностей мови), і до опозитивного аналізу (семантичні опозиції одиниць мови та їх нейтралізації тісно пов’язані, як відомо, із суворо визначеними синтагматичними позиціями у складі речення), і до компонентного аналізу (його різні прийоми і процедури сприяють більш чіткому виділенню семантичних компонентів у складі мовних значень)» [35: 21].

Традиційна методика компонентного аналізу знайшла своє продовження в студіях М. Комлєва. Дослідник розробив методику виділення елементів, із яких складається зміст слова, використовуючи при цьому принцип семантичної аспектизації, який, на його думку, дає можливість одночасно й систематизовано враховувати різні за своєю функцією та природою елементи змісту слова.

Основними змістовими компонентами слова, виділеними на підставі семантичної аспектизації, М. Комлєв уважає знак, лексичне поняття та денотат. Крім цього, «відому роль у процесі оперування словом відіграють деякі його семантичні компоненти, сукупність яких ми називаємо конотацією» [137: 104]. Такими додатковими компонентами, як зазначає

мовознавець, є уявлення, почуттєва, або емоційна конотація, культурний, світоглядний та соціальний компоненти [137: 90].

Дослідницькі завдання, визначені в роботі, не можуть бути вирішені без застосування лінгвокультурологічного опису семантики номінацій із загальним значенням «вік людини». Ідеться не про допоміжні, фонові елементи лексичного значення, а головні, які формують базові параметри семантики аналізованого поля і які повною мірою відображають специфіку національного характеру, менталітету та пізнавальної діяльності народу.

З огляду на інтегральну природу лексичної семантики аналізованих одиниць релевантним є їх лінгвокультурний опис на основі так званої макрокомпонентної моделі значення, яку запропонувала В. Телія. «Семивимірний простір цієї моделі містить такі блоки інформації, як відомості про пресупозиції, денотацію, раціональну оцінку, мотиваційні засади знака, емоційну й емотивну оцінки, а також оцінку умов уживання знака; кожен такий блок уводиться когнітивним оператором, що вказує на процедуру оброблення відповідних ментальних структур» [178: 35].

Аналізований мовний матеріал є значним за обсягом і внутрішньо різноманітним, тому принципове значення для формування уявлень про особливості будови й структуру ЛСП «вік людини» та його окремих груп мають описовий і зіставний методи. Їх дослідницька значущість полягає в тому, що ці методи дають змогу виявити особливості семантики кожного зі складників аналізованих лексико-семантичних груп, схарактеризувати взаємодію мовних та позамовних чинників мотивування лексичного значення, описати специфіку пізнавальної діяльності мовців, яка формує базові параметри номінування різних за віком осіб.

Висновки до розділу 1

Дослідження природи та змісту лексичного значення має тривалу історію, започатковану в античності. В історико-лінгвістичних парадигмах

європейської гуманітарної думки вироблено різні теорії лексичного значення, базовими складниками яких є питання про значення й поняття, відношення значення слова до дійсності, роль і функції лексичного значення в мисленнєвій діяльності людини.

Загальний напрямок розвитку наукових уявлень про лексичне значення слова полягає в переборенні спрощених однобічних поглядів на значення слова в його номінативній або сигніфікативній чи мисленнєвій функціях. Лексичне значення слова – це складне явище, що інтегрує різнопланову інформацію – логіко-поняттєву, емоційно-експресивну, мовленнєво-ситуативну та екстралінгвальну.

Лексичне значення слова є результатом пізнавального відношення до дійсності в єдності всіх її конститутивних елементів – раціональних, емотивних, оцінно-експресивних; є формою мисленнєвої діяльності, що відображає не лише результати абстрактно-логічного осмислення дійсності, а й спосіб національного світобачення. І в такій своїй якості воно синтезує етнічно марковану інформацію, яка формує смислові імплікації, що зумовлюють особливості лінгвокультурної значущості лексичного значення слова.

Семантика лексичних одиниць є базовим фрагментом національної мовної картини світу, особливості якої зумовлюються цілою низкою чинників різного роду – ментальних, світоглядних, національно-психологічних, історичних, культурологічних.

Мовна картина світу є явищем, що вербалізує пізнання світу, закріплене в семантиці конституентів лексико-фразеологічної системи мови. Як результат діяльнісної здатності етносу мовна картина світу має національно-антропоцентричний характер і відзначається складною різношаровою будовою. Її ядерну частину становлять базові для національної спільноти цінності, поняттєві категорії, образи, що виявляють свою культурно-історичну тяглість, і в такій своїй якості є значущими для різних поколінь. Периферію мовної картини світу становлять історично змінні

елементи, лінгвокультурна плинність яких залежить як від лінгвальних, так і екстралінгвальних чинників.

Мовна картина світу являє собою системне утворення, у складі якого можна виокремлювати різні за обсягом та змістом явища, що відображають особливості її організації. Одним із базових понять для опису організації фрагментів національної мовної картини світу є лексико-семантичне поле, що становить утворення семантично споріднених мовних одиниць, об’єднаних парадигмальними відношеннями, в основі яких лежить наявність певних смислооб’єднувальних елементів. Такі елементи належать до плану змісту слова й становлять його сигніфікат.

Дослідження складників ЛСП «вік людини» здійснюється в кілька етапів відповідно до мети та завдань роботи. Релевантними для характеристики мовного матеріалу є такі методи: описовий, компонентного аналізу, зіставний та елементи лінгвокультурологічного.

Основні положення цього розділу викладені в публікаціях автора [76; 77; 79; 80; 84].

РОЗДІЛ 2
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА «ДІТИ»

2.1. Вік людини як складник категорії часу та організація лексико-семантичного поля «вік людини»

Вік людини як категорія культурної свідомості тісно пов'язана з поняттями *час, життя, народження, смерть* і відзначається онтологічною, психологічною, національно-культурною й світоглядною значущістю. У різних наукових дисциплінах вироблено відмінні періодизації життєвого циклу людини, які зумовлюються дослідницькою концепцією, змістом визначених завдань та критеріями класифікації вікових періодів людини (фізіологічним, психологічним, соціальним чи культурним).

Кожна культурна епоха виокремлює, світоглядно та психологічно акцентує той чи інший період життєвого циклу людини так, «начебто в кожної епохи є своя привілейована вікова група й власні правила періодизації людського життя: «молодість» – привілейований вік XVII століття, дитинство – століття XIX, підлітковий період – XX століття» [12: 42]. На думку Ф. Ар'єса, «відсутність юності, презирство до старості або, навпаки, зникнення поняття «старість» принаймні у значенні деградації й появу юності можна розглядати як реакцію суспільства на зміну тривалості життя» [12: 43], тому з історичного погляду стає зрозумілим загальнокультурне підґрунтя різних підходів до визначення вікових етапів життя людини, закорінене в глибинах архаїчних культур.

Важливу роль для з'ясування особливостей періодизації життєвого віку людини відіграє античність. «Давні періодизації належать грецькому філософу Піфагору (VI ст. до н. е.) та відомому грецькому лікареві Гіппократу (V–IV ст. до н. е.). Перший виділяв чотири періоди людського життя: весну (до 20 років), літо (20–40 років), осінь (40–60 років) й зиму (60–

80 років), які відповідали становленню, молодості, розквіту сил та згасанню. Гіппократ поділив увесь онтогенез на десять семирічних циклів» [316: 129].

Сучасні класифікації життєвого циклу людини продовжують традиційні погляди на його особливості, витоки яких небезпідставно пов'язують з античними характеристиками біологічного віку людини. Багато медико-біологічних досліджень подають таку вікову періодизацію: новонародженість (1–10 днів), грудний вік (10 днів – 1 рік), раннє дитинство (1–3 роки), перше дитинство (4–7 років), друге дитинство (8–12 років для хлопчиків, 8–11 років для дівчаток), підлітковий період (13–16 років для хлопчиків, 12–15 років для дівчаток), юнацький вік (17–21 рік для хлопців, 16–20 років для дівчат), зрілий вік I (22–35 років для чоловіків, 21–35 років для жінок), зрілий вік II (36–60 років для чоловіків, 36–55 років для жінок), похилий вік (61–74 роки для чоловіків, 56–74 роки для жінок), старечий вік (75–90 років), довгожителі (понад 90 років) [316: 130]. Як бачимо, наведена схема містить 12 періодів віку людини.

Згідно з класифікацією Е. Еріксона, що ґрунтується на теорії стадій психосоціального розвитку, життєвий цикл поділяється на вісім періодів: 1) немовля до півтора року; 2) дитина від 18 місяців до 4 років; 3) дитина 4–6 років; 4) вік від 6 до 11 років; 5) підліток 11–20 років; 6) молоді люди від 21 до 25 років; 7) дорослі 25–50(60) років; 8) люди понад 60 років [293: 13–16]. Кожен із цих періодів психолог пов'язує з конфліктом особистості на певному етапі життєвого шляху, визначенням людиною її соціальної ролі та кризою ідентичності.

На думку І. Кона, періодизація життєвого шляху, «повинна враховувати принципову багатовимірність вікових властивостей і критеріїв їх оцінки. Біологічний вік співвідноситься з властивостями організму та його окремих підсистем, соціальний вік – зі становищем індивіда в системі суспільних відносин, а психічний вік – із характером сенсомоторної, розумової діяльності тощо» [138: 79].

Розмиті межі вікових категорій, різнобій у поглядах дослідників на зміст періодів життєвого циклу людини ускладнюють проведення системного цілісного мовознавчого аналізу означеної теми. Історична тяглість номінацій на позначення окремих періодів життєвого циклу людини зумовлює надзвичайно гнучку, динамічну мовну картину відповідного фрагмента світу, яка важко піддається однозначній класифікації.

ЛСП «вік людини» є внутрішньо неоднорідним об’єктом аналізу через наявність складних ієрархічних відношень між його конституентами та їх належністю до відмінних шарів лексики (наддіалектного, діалектного, розмовного та книжного). У зв’язку зі сказаним особливої актуальності набуває питання про специфіку впорядкованості ЛСП «вік людини». Його висвітлення передбачає з’ясувати межі кожної групи та окреслити склад номінацій, що входять до них.

За східнослов’янською народною термінологією XIX – початку XX століття, період дитинства регіонально варіювався в хронологічних межах 5-8 років [21: 114]. Ці межі зумовлені особливостями мотиваційної основи, за якою здійснювалася періодизація: «у традиційній культурі вік людини визначали не кількістю прожитих років, а фізіологічними (передусім репродуктивними) функціями і соціальними маркерами (наприклад, шлюбом). Тому вікова група дітей охоплює період від народження до статевого дозрівання» [70: 3].

Цей погляд на вік дитинства послідовно простежується в цитованому авторитетному виданні «Народна культура українців: життєвий цикл людини»: «за розробленою у вітчизняній етнології періодизацією людського життєвого циклу, дитинство тривало в середньому сім років. Від цього моменту дитина, продовжуючи виростати, вважалася підлітком» [192: 148].

Інший погляд на межі дитинства представлений у сучасному юридичному дискурсі, у якому стверджується, що «правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття, і відповідно «неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років»,

«малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років» [234]. Як бачимо, юридичне тлумачення відповідного поняття містить указівку на інші часові межі особи, яку слід уважати дитиною.

Водночас деталізація вікового періоду дитинства здійснюється через виокремлення малолітніх дітей. Таким чином, слово *дитина* як сучасний юридичний термін стосується характеристики людини всієї її початкової фази життєвого циклу аж до переходу в наступний віковий стан «молодість».

Відмінності між побутовим та юридичним визначенням періоду дитинства зумовлені різними за своїм змістом класифікаційними принципами: для юридичної сфери важливим є визначення неповнолітньої особи щодо її відношення до батьків. Для загальномовної ж сфери концептуальним підґрунтям є фізіологічні та соціальні зміни дитини, що виявляються в процесі зростання.

Саме тому важливою теоретичною передумовою здійснення класифікаційної характеристики емпіричного матеріалу є узагальнення висновків і спостережень вітчизняних та зарубіжних мовознавців, що стосуються етимології слів *дитина, дитя, діти* [51; 294], семантики окремих назв, особливостей наповнення ЛСГ і ЛСП на позначення осіб дитячого віку [29; 171; 172; 173; 198; 217; 229], впливу лінгвальних та екстралінгвальних чинників на особливості називання дітей [208], лексичної репрезентації концепту «дитина» та національної специфіки в найменуванні дітей [2; 15; 25; 37; 44; 152; 166].

У дитячому віці, на наш погляд, можна виділити два етапи: 1) уже не дитина (верхня межа власне дитинства); 2) уже дорослий (період молодості). Таке розуміння межової функції «зростання» з’являється саме в підлітковому періоді, де точками відліку є 1-е «зростання» (досягнення дитинства й вихід із нього) та 2-е «зростання» (дорослішання, а для підлітків – шлях до нього).

У групі «діти», як свідчить аналіз вікових характеристик дитинства, здійснений етнологами та етнолінгвістами [73; 111; 155; 187; 338; 339; 340], доцільно виділити два вікові стани: допідлітковий (діти від народження до 5-7 років) та підлітковий (від 5-7 років до 14 років для дівчат і 16 років для хлопців). У багатьох випадках огляд мовного матеріалу за цими підперіодами буде доволі важко здійснити, оскільки є назви без чіткої вказівки на конкретний вік або такі, що стосуються всього періоду дитинства (*дитина, хлопчик, дівчинка*).

Підлітковий вік триває близько 10 років. У цей час у житті дитини відбуваються суттєві зміни, на основі яких припустимо виділити два етапи підліткового віку: 7, 8–12 та 13–18 років.

Перший етап (7, 8–12 років) – період, коли увага дорослих, вимоги до зростання дітей не є активними та пріоритетними. Підлітки цього віку вже не діти, але ще й не дорослі. У соціальному вимірі вони перебувають наче поза увагою дорослих, що підтверджується, зокрема, фактичним матеріалом, кількісно меншим порівняно з номінаціями наступної підліткової групи.

Другий підперіод (підлітки 13–17 років) відзначається відмінними від попереднього ознаками номінування. Називання здійснюється, по-перше, шляхом зіставлення з категорією власне дітей, по-друге, через порівняння з представниками вікової категорії молоді і, по-третє, через порівняння з підлітками 7–12 років.

Група «молодь» є особливою, порівняно з іншими (ЛСГ «діти», ЛСГ «дорослі», ЛСГ «старі люди»), щодо тривалості цього вікового стану й визначення його меж; «<…> До групи парубків та дівок в українському селі входила молодь віком від 14 до 18 років. Натомість у ній виділялися дві підгрупи – молодших і старших молодих людей» [192: 148].

Хоча дослідники й виділяють нижню і верхню межі цієї групи, проте ці межі, як правило, не збігаються. Причиною є не стільки відмінність у визначенні молодіжного віку в різних регіонах України, скільки недовга

тривалість цього періоду життя людини, яка може коливатися в межах одного-чотирьох років.

Визначення молодіжного віку безпосередньо пов'язане з досягненням повноліття, яке, у свою чергу, є ознакою дорослості, що визначається за фізіологічним та соціальним критеріями. Нижня вікова межа встановлюється за фізіологічним критерієм, який полягає у фізичній зрілості особи та готовності її організму до продовження роду [71: 4]. «Першою стадією дорослого стану було повноліття, яке в народній говірці мало назву *стати на порі, бути на виданні*. Головними параметрами досягнення повноліття, а отже, готовності до шлюбу, були: біологічні (поява місячних у дівчат, поява вусів у хлопців), господарські (оволодіння основними господарськими навичками), соціальні (входження у молодіжні гурти, спілкування з ровесниками на буденних (досвітки, вулиці, колодки) та святкових (вечорниці, грища, гойдалки, колиски) молодіжних зібраннях)» [192: 149].

За спостереженнями дослідників, «вік підпарубчаків, посвячуваних у парубки, істотно різнився в різних місцевостях, а також залежно від фізичного розвитку хлопця, але в цілому коливався від п'ятнадцяти до дев'ятнадцяти років. У рамках біологічного віку цей вік відповідає фазі юнацтва, яке триває від дванадцяти-чотирнадцяти до двадцяти-двадцяти двох років» [17: 67].

Із соціального погляду парубки, так само, як і дівчата, у межах цього біологічного віку повинні одружитися. Це вважалося життєвою нормою; якщо ж молоді люди до 22-25 років не одружувалися, тоді «хлопець або дівчина вважалися перестарками і в таких молодіжних розвагах, як вечорниці, досвітки або вулиця, участі вже не брали» [323: 132]. Відзначена особливість формує один із важливих мотивувальних чинників називання парубка та розвитку семантики назв із первісним значенням 'парубок'.

Так само свої соціальні детермінанти були властиві номінативним контекстам, у яких відбувалося називання дівчини. Зокрема, «одним із важливих випробувань <…> було вміння прясти, ткати, вишивати, що вважалося запорукою її готовності до шлюбу. На думку деяких дослідників, життя молоді, на противагу життю дорослих, було підпорядковане насамперед космобіологічним, а не соціальним законам, що мало на меті підготовку її успішного переходу до повноцінного дорослого стану. Неповний статус дорослості молоді зумовив певні обмеження, зокрема щодо її участі в родинних обрядах. Першими родинними обрядами, пов’язаними з входженням дитини в дорослий вік, були церемонії повноліття. Їх структура та символіка, на жаль, збереглися вкрай незадовільно. Про них насамперед відомо, що для хлопців вони пов’язувались із різноманітними випробуваннями та обрядовими діями з волоссям, зміною зачіски, першим голінням. <…> Для дівчат перехід до повноліття також був пов'язаний із обрядовими діями з волоссям, що відбувались у формі ритуального заплітання» [192: 149].

В українському лінгвокультурному просторі «після досягнення повноліття дівчину називали «дівкою»; хлопця – «парубком» («леґінем» – західноукраїнське), що знаменувало перехід їх у якісно нову вікову верству дорослих. Нижня межа нормативних критеріїв початку молодіжного віку коливалася для «парубків» у межах 16-18 років; для «дівок» – у межах 14-16 років, хоча в деяких місцевостях «дівчата починали виходити на вулицю у 12 років, … у 16 років виходили заміж, у 17-18 років – це звичайне явище. Коди дівці 20 років, то … вже вважається старою» [340: 57].

Верхня вікова межа групи «молодь» визначається за соціальним критерієм: вона «формально маркується вступом у шлюб (що також безпосередньо пов’язано з новими фізіологічними функціями), а фактично часто тривала аж до народження першої дитини» [71: 4].

До «дорослих» належать особи, що досягли зрілого віку. За академічним тлумачним словником, *дорослий* – це той, «який перестав

бути дитиною, змужнів» та «який досяг повної зрілості (про птахів, тварин і т. ін.)» [264: 380; 36: 320]; *зрілий* – це той, «який досяг повного розвитку» та «який має великий досвід, досяг високої майстерності, цілком сформований» (переносне) [263: 708; 36: 480].

На думку психологів, тривалість дорослого віку, на відміну від інших вікових періодів, є найдовшою, та однозначно й беззаперечно окреслити вікові межі дорослості також неможливо. Ця вікова категорія є історично змінною, її визначення в межах одного історичного періоду – умовним, а тривалість «зрілості» – різною. Базовими критеріями окреслення дорослості є соціальний (сімейний стан і професійна діяльність) та віковий (імпліцитно).

Перед дослідником, який прагне визначити межі наступного періоду життєвого віку людини – старості та схарактеризувати її ознаки, критерії виділення, постають такі само проблемні питання, як і під час вивчення інших вікових періодів життя людини.

У контексті загальної тези щодо історичного змінення уявлень про людський вік узагалі науковці констатують, що «уявлення про час, коли настає старість, не завжди були такими, як нині» [27: 6]. Головним чинником, що зумовлював і зумовлює динаміку поглядів на старість, є змінення тривалості життя людини в різні історичні епохи, що своєю чергою робить відносними уявлення про період настання старості.

Однак стійкими й виразними, за висновками науковців, залишаються символічні характеристики старості, що ґрунтуються на «біологічних (наприклад, неможливість мати дітей і втрата працездатності) та соціальних чинниках (наприклад, одруження останньої дитини і заборона батькам спати разом, зміна роду занять)» [27: 6]. Крім того, «віковий символізм виявлявся в особливостях традиційного одягу, зачісках, маркувався й утратою чи набуттям певних обрядових ролей тощо» [27: 6].

Якщо наведені вище класифікаційні ознаки старості, що мають символічний характер, розглядати в парадигмі базових ознак інших вікових періодів життя людини, не можна не помітити лінгвокультурної

кореляції старості й молодості. Не випадково концептуальні уявлення про старість формуються в межах архаїчного, історично тяглого протиставлення *молодий – старий.* Воно належить до асоціативного поля, складниками якого є опозиції: *прямий – кривий, красивий – потворний, нормальний – ненормальний*.

Історично стала опозиція *молодий – старий* пов'язана з прадавніми уявленнями про життя, що має лише два вікові періоди: *молодість* як фізіологічне зростання і *старість* як завершену зрілість [135: 82; 123: 282]. Ця двочленна характеристика віку людини в процесі культурно-історичного розвитку модифікується, стає тричленною *молодість – зрілість – старість*, що моделюється згідно з «періодами сонячного світла *ранок – полудень – вечір*» [166: 100]. «Старіння людини пов'язується зі зниженням активності, так само як і захід сонця – зі зменшенням світла» [166: 102].

Як і в ЛСГ на позначення інших вікових періодів, склад, структура та особливості семантики номінацій, належних до ЛСГ «старі люди», детермінуються взаємодією лінгвальних та екстралінгвальних чинників, які у своїй сукупності визначають змістові координати українського лінгвокультурного простору.

Беручи до уваги семантику одиниць, що належать до ЛСГ «старі люди», у її складі виокремлюємо три підгрупи: а) загальні назви старих людей; б) номінації, що позначають стару людину чоловічої статі; в) номінації, що позначають стару людину жіночої статі.

Коротко підсумовуючи сказане вище, зауважмо, що проведення лінгвістичного аналізу ЛСП «вік людини» здійснюється на основі його розуміння як складного ієрархічного утворення, причому склад кожної групи синтезує уявлення про відповідні вікові періоди, які формувалися в межах тривалого історичного часу та є елементами духовної культури й національного світобачення українського народу.

2.2. Склад та структура лексико-семантичної групи на позначення дітей

ЛСГ «діти» становить внутрішньо неоднорідну єдність, ядерним складником якої в сучасній українській мові є слово *дитина*, що виражає родове поняття. Таке саме значення мають дві інші одиниці ЛСГ – *дитя* та *малий*, які належать до приядерної зони, а також архаїчні назви *чадо* й *кістка*, належні до периферії.

У структурі ЛСГ «діти» виділяємо дві лексико-семантичні підгрупи (далі – ЛСПГ): до складу першої належать номінації, які позначають дітей допідліткового періоду (до 6-7 років), до другої підгрупи, − назви дітей-підлітків (від 6-7 років до повноліття). У кожній із цих підгруп своєю чергою виокремлюємо й аналізуємо видові назви дітей, що характеризують ступені їх дорослішання.

2.2.1. Ядерні та периферійні складники лексико-семантичної групи «діти» з родовим значенням ‘дитина’

Академічний тлумачний словник української мови (в 11-ти томах) фіксує такі лексико-семантичні варіанти слова *дитина*: ‘маленька дівчинка або маленький хлопчик’; ‘про наївну, недосвідчену людину’ (переносне); ‘син або дочка незалежно від їх віку’; ‘той або те, що успадкували характерні риси своєї епохи, свого середовища і таке інше’ (переносне) [264: 287]. У двадцятитомному словнику української мови подана дещо розширена його семантична структура: крім відзначених вище, наведено значення ‘ласкаве звертання до молодої людини’ [258]. Як бачимо, семантика аналізованого слова містить указівку, відповідно, і на вікову характеристику дитини (маленька дівчинка або маленький хлопчик), і на сімейні зв’язки (син або дочка незалежно від їх віку).

Важливу лінгвокультурну інформацію щодо семантики слова *дитина* як репрезентанта певного віку містять деякі слов'янські мови. Звернімося до семантики слів *ребенок* и *дитя* в російській мові. Словник В. Даля тлумачить перше і друге слово як такі, що позначають вік дитини до досягнення нею 14-16 років: «ребенком зовут младенца, отрока или отроковицу, до юношества» [86], слово *дитя* називає особу «до 14 або 16 років, коли дитинство переходить у юнацтво» [86]. Сучасні російські словники фіксують «вікове» значення слів *дитя* та *ребенок* так: *дитя* – це 'мальчик или девочка младшего возраста; маленький ребенок' [103], *ребенок* 'мальчик или девочка в раннем возрасте, до отрочества' [103]. Подібний принцип вікової характеристики дитини використано також у білоруській мові: *дзіця* (*дзіцё*) 'малалетні хлопчык або дзяўчынка (ад нараджэння да падлеткавага ўзросту)' [290]. Натомість словник болгарської мови має ширше значення: *детѐ* – 'невръстен човек до юношеска възраст' [31: 348].

Отже, назва *дитина* позначає, по-перше, особу, яка ще не досягла підліткового віку (білоруська й російська мови), а по-друге, − особу до набуття нею повноліття (болгарська). В українській мові слово *дитина* в значенні 'маленька дівчинка або хлопчик' також позначає особу допідліткового періоду, а отже, воно є гіпонімом у структурі ЛСГ «діти».

В українському лінгвокультурному просторі слово *дитина*, успадковане від праслов'янської мови, виявляє свою надзвичайну історичну тяглість та функціональну значущість, про що свідчать, зокрема, матеріали історичних словників. Словник староукраїнської мови XIV−XV століть фіксує такі назви: *дѣти*, *дѣтї*, *дєти*, *дити* (1. (малолітні, не дорослі) діти; 2. (сини й дочки) діти) [253: 340], *дѣтки* (діти, дітки) [253: 340], *дѣтѧ* (1. (малолітній, не дорослий) дитина; 2. син) [253: 341]. Розгалужена парадигма номінацій із загальним значенням 'дитина' / 'діти' представлена в Словникові української мови XVI – першої половини XVII століття: *дети*, *детина*, *детище*, *детки*, *деточки*, *детъки*, *детя*, *детятко*, *детѧ*, *дєтище*,

дитє, *дити*, *дитище*, *дитки*, *дитоньки*, *диты*, *дитѧ*, *дитѧтко*, *дїтина*, *дїтїна*, *дѣтвак*, *дѣти*, *дѣтина*, *дѣтинка*, *дѣтки*, *дѣтоньки*, *дѣтонькы*, *дѣточки*, *дѣточкы*, *дѣтъвак*, *дѣтъки*, *дѣтя*, *дѣтятко*, *дѣтѧ* [256; 255].

Таким само словотвірно різноманітним і багатим є мовний матеріал, представлений у словниках, що укладені пізніше: *детва* [161: 27], *дикє* [195: 214], *дикєтко* [195: 214], *дикєточко* [195: 214], *динча* [8: 132], *дитва* [8: 134], *дитворйа* [68: 25], *дитвуреча* [8: 134], *дитє* [195: 217], *дитина* [8: 384; 264: 287], *дитинка* [264: 288], *дитинонька* [264: 288], *дитиночка* [264: 288], *дитинсько* [140: 109], *дитинуня* [140: 109], *дитинча* [264: 288], *дитинчатко* [264: 288], *дитиня* [264: 288], *дитинятко* [264: 288], *дитиняточко* [47: 104], *дитюк* [68: 25; 8: 134], *дитя* [195: 217; 248: 385], *дитятейко* [195: 217], *дитятенько* [248: 385], *дитятко* [248: 385; 264: 288], *дитятойко* [195: 217], *дитятонько* [195: 217; 248: 385; 264: 288], *дитяточко* [248: 385; 264: 288], *дитятухно* [47: 104], *дітва* [140: 110; 248: 392; 223: 87], *дітвак* [248: 392; 332: 110; 195: 221; 264: 309], *дітваки* [248: 392], *дітвача* [195: 221], *дітвачок* [195: 221], *дітвачки* [47: 106], *дітвиська* [47: 106], *дітвора* [248: 392; 264: 309], *дітворня* [322: 279], *дітворнята* [47: 106], *дітеска* [140: 110], *діти* [195: 221; 248: 392], *дітина* [195: 221], *дітинка* [195: 221], *дітинойка* [195: 221], *дітиночка* [195: 221], *дітинча* [195: 221], *дітиска* [251: 96; 332: 110], *дітиська* [264: 309], *дітище* [195: 222], *дітітко* [140: 110], *дітка* [322: 279], *дітки* [248: 392; 264: 310], *дітко* [8: 135], *дітлак* [47: 104], *дітлах* [264: 310], *дітлахи* [248: 392; 264: 310], *дітлашок* [47: 104], *дітлашки* [47: 106], *дітлашня* [332: 110; 264: 310], *дітонька* [264: 310], *дітоньки* [248: 392; 264: 310], *дітонько* [248: 393], *діточки* [248: 392; 264: 310], *діточко* [248: 393], *дітя* [195: 222], *дітятко* [195: 222; 8: 135].

Серед наведених номінацій значними за кількістю є зменшено-пестливі назви, що відображають універсальну для біологічного існування людини властивість емоційного ставлення до дитини, пов’язану з ментальністю українців: лагідністю й пестливістю – ознаками, притаманними національному характеру; культом «серця» в народному

житті; надзвичайною цінністю дитини для сім'ї, роду й народу в цілому («у давнину дітей звали «Божою росою», бо вони «зрошують», звеселяють життя; поява дитини – це благословення Боже» [106: 184]).

Такі назви мають смислову значущість в українському лінгвокультурному просторі, особливістю якої є синтез оцінно-експресивної та поняттєво-логічної семантики на відміну від оцінних назв типу *соколенятко, ластів'ятко*, у яких акцентується емоційне ставлення безвідносно до конкретної вікової характеристики.

Зменшено-пестливі форми стосуються називання й маленької дитини, і сина або дочки безвідносно до віку. Оцінний потенціал таких словоформ зафіксований у текстах малих жанрових форм, як-от: «дітки плачуть, а в матері серце болить» [300: 407], «дитинка спить, а доля її росте» [300: 113]. Ця особливість емоційно-експресивної характеристики виявляється також у назвах, що стосуються представників інших вікових періодів, зокрема старих людей. Номінації із пейоративною конотацією (наприклад, згрубілі *дитятухно, дітвиська, дітиска, дітиська, дітище*) є поодинокими.

Співвідносною зі словом *дитина* є інша, не менш, якщо не більш архаїчна, назва *дитя.* Номінація дѣтя, – зауважує В. Колесов, – це «найдавніше й найдостовірніше з усіх слів, що позначали дитину. Своєю формою середнього роду й належністю до архаїчної системи відмін (з основою на приголосний: дѣтяте) воно вказує на те, що в тільки-що народженому члені раніше не розрізняли статі й не звертали уваги на подробиці віку» [135: 87].

Згідно з Етимологічним словником української мови, *dětę 'дитина' походить з *dětent- (<*dhoitent-) 'годоване груддю', пов'язаного з праслов'янським *dojiti, українське *доїти*; може розглядатися як похідне від збірного *děts, утворене за допомогою суфікса -*ęt- аналогічно до інших іменників, що позначають молоді істоти; кореневе ě може бути як з *oi, так і з *ē; и на місці ѣ у східнослов'янських мовах пояснюється асиміляцією до суфіксального и: дѣтина>дитина або існуванням

праслов'янського *ditę, паралельного до литовського dîle 'теля, що ссе', латинського filius 'син' [95: 79].

На особливості генези цієї форми звернув увагу О. Трубачов. Дослідник зауважив, що «загальний термін «дитина», виражений іменником середнього роду, залишився за своєю природою суперечливим. Цілком імовірно, що саме цим пояснюються обмеження у вживанні цього терміна, який відносять тільки до малолітніх нащадків, немовлят, водночас як для більш старшого віку протиріччя між формою середнього роду й позначенням живої істоти стає вже неприпустимим. Наше звичне й, здавалось би, цілком ясне слововживання в цьому випадку є відображенням дуже давнього стану. ‹…›. Невипадково також і те, що для набуття цієї якості потрібною стала особлива форма множини *діти*, слов'янське *děti, водночас як правильна форма множини від *dětę *dětęta для цього не підходила» [294: 36].

Уже в давньоруській мові слово дѣтѧ сформувало кілька загальномовних значень, які збереглися й сьогодні в сучасній українській мові: 'дитя, немовля'; 'отрок, юнак'; 'син або дочка, безвідносно до віку' [275: 799]. Матеріали Словника І. Срезневського певною мірою спростовують тезу О. Трубачова про обмеження вживання слова *дитя.*

Словник української мови описує слово *дитя* як зменшено-пестливе до *дитина* [264: 288; 258]. Неконотоване значення 'маленька дівчинка або маленький хлопчик' у словнику не представлене, хоча Б. Грінченко, укладач Словаря української мови, використав слово *дитя* для тлумачення окремих назв, належних до аналізованої ЛСГ, у його давньому непроакцентованому в емоційно-експресивному плані значенні (наприклад, *байстря* – 'внѣбрачное дитя' [248: 22], *бігунець* – 'дитя, уже начинающее бѣгать' [248: 61], *паненя* – 'барское дитя' [249: 92]).

Матеріали словників, що репрезентують лексику різних періодів розвитку української мови (і не лише її), відображають особливий спосіб семантичної категоризації віку людини та вербалізацію вікової ознаки

через указівку на розмір: «маленький» як чинник просторової класифікації об’єктів світу вживається для позначення біологічного часу.

У слов’янських мовах слова з коренем -*мал*-, маючи родову сему ‘незначний’, функціонують у багатьох значеннях, відрізняючись своїми видовими семами ‘розмір’, ‘зріст’, ‘сила’. Серед них спостерігаємо й номінації на позначення невеликої за віком людини: сербохорватські *mâla* (дівчинка), *mâlā* (дівчинка, молода дівчина), старочеське *malý* (дитина), чеські *malý* (новонароджений), *malyj* і *malá* (ласкаві звертання до дитини), словацькі *malí*, *malá* (малий, молодший; хлопець, дівчина; новонароджений), польські діалектні *mali* (дитина), *mały* (немовля) [348: 174], давньоруське *малый* (молодий, малолітній; парубок, юнак), руське *малый* (дитина, дитя; молодий; дитячого віку) [348: 175], староукраїнське *малый* (малолітній) [348: 176]. Однією з етимологічних версій є ймовірність зв’язку **malъ* з грецьким μηλον ‘дрібний скот, вівці’, <…> готським *smals* ‘малий, незначний’. <…> До відповідностей зараховують давньопруське *malnyx* ‘дитина’. <…> Як семантична паралель, що підтверджує закономірність розвитку *маленький* > *мілкий (дрібний) скот*, наводиться українське збірне *маль* ‘маленькі вівці’ [348: 176].

У зв’язку зі сказаним відзначимо важливу роль у формуванні конституентів ЛСГ «діти» назв із коренем -*мал*-: *маленя*, *малеча*, *малкаш*, *малко* та інших, що репрезентують біологічний час через поняття простору, точніше розміру: *малий*, *мала*, *мале* (‘невеликий віком’ (переважно про дітей); ‘малолітній’ // у значенні іменника *малий* про хлопчика, дівчинку, немовля [265: 607]), *маля* (‘малютка’, ‘малышъ’ [250: 402]; розмовне, ‘маленька дитина’ // ‘молодший школяр’ [265: 613]), *маленя* (‘маленька дитина’ [265: 605]), *маленятко* (зменшено-пестливе до *маленя* [265: 605]), *малюк* (‘мальчикъ’, ‘маленькій’ [250: 402]; розмовне, ‘мала дитина’ // ‘молодший школяр’ [265: 613]), *малюта* (‘малышъ’ [250: 402]), *малявка* (‘будь-яка мала, молода істота (дитина, тварина, рибина)’ [223: 221]), *малятко* (‘мале дитя’ [8: 303]; зменшене до *маля* [250: 402]; пестливе до *маля*

[265: 614]), *мальство* (‘малолѣтство’, ‘дѣтство’ [250: 402]), *мальота* (збірне, ‘малі діти’; ‘дрібна картопля’ [332: 167]), *маленький*, *маленька*, *маленьке* (‘невеликий віком’ (переважно про дітей); ‘малолітній’ // у значенні іменника *маленький* – про хлопчика, дівчинку, немовля [265: 605]), *маленьство* (співчутливе, ‘малеча’, ‘крихітка’ (про дитину) [140: 159]; ‘малолѣтство’; ‘малютка’, ‘крошка’ [250: 400]; з *маленьства*, розмовне – ‘з дитячих років’, ‘з дитинства’ [265: 606]), *малейкий*, *малейка*, *малейке* (діалектне, ‘маленький’ [265: 605]), *малесенький*, *малесенька*, *малесеньке* (пестливе до *маленький* [265: 606]), *малесечкий*, *малесечка*, *малесечке* (діалектне, ‘малесенький’ [265: 606]), *малюсінький*, *малюсінька*, *малюсіньке* (пестливе, ‘дуже маленький’ [265: 613]), *малеч* (збірне, діалектне, ‘малеча’ [265: 606]), *малеча* (збірне, ‘малыя дѣти’ [250: 400]; збірне, ‘маленькі діти’ // розмовне, ‘молодші школярі’ [265: 606]), *малишко* (‘малютка’ [250: 401]), *малість* (‘дѣтство’, ‘дѣтскій возрастъ’ [250: 401]; діалектне, ‘дитинство’ [265: 608]), *малішня*, *малюшня* (збірне, ‘малеча’ [320: 270]), *малкаш* (‘малий хлопчак’ [59: 23]), *малко* (‘малюк’ [320: 270]), *малолітній*, *малолітня*, *малолітнє* (‘який має мало років’ (про дітей, підлітків); ‘неповнолітній’ [265: 610]; ‘малолѣтній’, ‘несовершеннолѣтній’ [250: 401]), *малоліток* (‘дитина’; ‘неповнолітній’ [265: 610]; ‘малолѣтній’, ‘несовершеннолѣтній’ [250: 401]), *малолітка* (розмовне, ‘дитина’; ‘неповнолітній’ [265: 610]; ‘малолѣтній’, ‘несовершеннолѣтній’ [250: 401]), *малоліт* (‘малолѣтній’, ‘несовершеннолѣтній’ [250: 401]), *малолітненький* (зменшене, ‘малолѣтній’, ‘несовершеннолѣтній’ [250: 401]), *малоліття* (‘дитячий вік’, ‘вік підлітка’; ‘недоліття’ [265: 610]), *малолітство* (рідко, ‘дитячий вік’, ‘вік підлітка’; ‘недоліття’ [265: 610]). Семантична категоризація віку дитини через указівку на її «малість» здійснюється в межах культурної національно маркованої опозиції на позначення різних вікових періодів життя людини: *малий – здоровий*, *малий – великий*, *старий – малий*.

Зауважмо, що у фразеологізмах української мови слово *малий* (*мале*) вживається в загальному значенні ‘діти’, тобто вказує на різні покоління безвідносно до конкретизації дитячого періоду життя: *мале й велике – усі, незалежно від віку, діти й дорослі* [262: 318], [*і* (*й*)] *старе* (*старі*) *і* (*й*) *мале* (*малі*); *від* (*од*) *старого до малого – всі без розрізнення віку* [267: 654].

У словниках української мови значення деяких лексем, наведених вище, визначається однотипно – за допомогою логічного означення *малий* та означуваного слова: «мале дитя», «мала дитина», «маленька дитина». Аналіз ілюстративного матеріалу, який міститься у відповідних словникових статтях, свідчить, що такі тлумачення не зовсім чітко відображають лексичний зміст заголовних слів. Наприклад, до слова *маля* в Словнику української мови подано контексти: «*Нас матуся положила і м’якенько постелила,.. і тихенько заспівала: люлі-люлі-люлята, засніть, мої малята!* (Леся Українка, III, 1952, 186); *Молодиця взяла маля з колиски, заспокоїла його* (Яків Баш, Проф. Вуйко, 1946, 19)» [265: 613], у яких чітко окреслюється значення ‘немовля’, а не загалом ‘маленька дитина’.

У такій своїй семантиці українське *маля* співвідносне зі значенням споріднених слів у деяких інших слов’янських мовах: чеські *malý* (‘новонароджений’), *malyj* і *malá* (ласкаві звертання до дитини), словацькі *malí*, *malá* (‘малий’, ‘молодший’; ‘хлопець’, ‘дівчина’; ‘новонароджений’), польські діалектні *mali* (‘дитина’), *mały* (‘немовля’). Зменшено-пестливі форми *малятко*, *маляточко*, *маленя*, а також субстантивований прикметник *маленький* в українській мові також мають значення ‘немовля’, тобто позначають вік дитини першого року життя. Якщо ж градаційна ознака зменшеності не релевантна для називання дитини, тоді слова із коренем -*мал*- (наприклад, *малий, малкаш, малко*, *малюк*) позначають інший, ніж немовля, вік дитини, але не виходять за межі допідліткового періоду.

Інша особливість простежується в складних словах із коренем -*мал*-: *малолітній*, *малолітня*, *малолітнє*, *малоліток*, *малолітка*, *малоліт*, *малолітненький*, *малоліття*, *малолітство*. Лінгвокультурною

пресупозицією, необхідною для правильного розуміння їх значення, парадигмальної зумовленості та системної значущості, є уявлення про малу кількість літ як ознаку недосягнення вікового періоду дорослості, який уявлявся як норма.

Крім номінацій із коренем *-дит-/-діт-*, історичною тяглістю відзначаються також слова *чадо* та *кістка.* Слово *чадо* належить до лексичних старожитностей. Ця назва та її варіанти представлені в слов'янських мовах: кількома значеннями в давньоруській (*чадо, чѧдо* – 'дитина, син або дочка (відносно батьків)'; 'нащадок'; 'дитина' (відносно Бога або духовної особи); як ласкаве звертання до дорослої людини; 'послідовник'; 'породження'; 'прибічник' [274: 1467–1468]; *чадъ* (*чѧдъ*) – 'діти', 'люди', 'народ', 'свої для когось', 'товариші', 'дружина' [274: 1469–1470]). Українська мова XIV – XV ст. зберігає деякі значення аналізованої лексеми, які представлені вже в давньоруській мові: *чадо* 'дитя, дитина, чадо' (син або донька, незалежно від їх віку, стосовно до батька і матері); 'нащадки, потомки' (тільки у множині) [254: 530]. У старочеській мові *čada, čáda* – це 'дівчинка, дитина жіночої статі', а *čad, čád* – 'хлопчик, підліток, дитина чоловічої статі'; болгарській (*чéдо*), македонській (*чéдо*), сербохорватській (*чѐдо*), чеській (*čado*) та російській (*чадо*) – це 'дитина'; у білоруській *чадо* означає 'злу, уперту дитину', у чеській мові *čáda* – це 'стара жінка, яка впала в дитинство' [344: 102–103]. У східнослов'янських мовах лексема *чадо* характеризується значним емоційно-експресивним потенціалом, сформованим в епоху становлення конфесійного стилю в давніх слов'янських культурах. Цією назвою в біблійних текстах перекладено слова *τεκνου, παῖς (παιδίου)* [246: 913–915; 274: 1467–1470; 52: 2344–2346].

На сьогодні відомо кілька основних етимологічних версій слова *чадо*. В Етимологічному словнику української мови наведено такі його інтерпретації: 1) як запозичення з германської або 2) як утворення із суфіксом *-do* від праслов'янського -*čęti, -*čьnǫ < індоєвропейського **ken-*, наявних у праслов'янських *na-čęti, *na-čьnǫ, *za-čęti, українських *кінець*,

почати, початок, зачати, зачин тощо; 3) припускалася також спорідненість праслов'янського *čęd- і *čęstь зі значенням 'спадкоємець'; 'спадщина' [97: 275]. Більш широкого визнання в слов'янському мовознавстві набула друга версія.

Для етимології наявність двох або більше різних версій походження слова є звичною справою. Часто такі версії співіснують, і жодна з них через брак аргументів не знаходить своєї переваги. Очевидно, поступальний рух наукової думки, що виявляється в розробленні нових етимологічних пояснень або уточненні чинних, може бути здійснений шляхом продуктивного використання теоретико-методологічного апарату етимологічних студій з урахуванням деяких неформальних методів реконструкції, що передбачають, зокрема, використання результатів реконструкції архаїчної моделі світу та її мовної картини. Особливо це стосується назв, які належать до індоєвропейських старожитностей або утворень пізнішого часу, які містять індоєвропейські корені, наприклад **ken-*.

Індоєвропейський корінь **ken-* згідно із сучасними уявленнями етимологів виражає ідею про первинність одного нерозчленованого поняття «кінця-начала» або «кінців» [10: 4], причому «мова могла йти про розчленування лінії на частини, обмежені з одного боку, тобто кінець логічно не імплікував начала, а начало не спричиняло кінця. Тим самим не виникало необхідності в диференціюванні цих понять як членів пари. Можливо, саме через початкове зосередження слова *конъ* на розмежувальній лінії, що припускає «однобічну» безкінечність перебігу подій, воно могло позначати недиференційовано начало і кінець, віднесені до різних дій, подій або періодів часу: «кінець» дивився в минуле, а «начало» – у майбутнє» [10: 6]. Спрямованість кінця в минуле, а початку в майбутнє є результатом диференціації одного нерозчленованого поняття начало-кінець і у своєму результативному вияві відображає специфіку деміфологізованої свідомості.

Якщо ж звернутися до номінації *чадо* й розглянути її в контексті зауважених вище міркувань дослідників про семантику начала і кінця, виявляється, що в основі семантики українського слова *чадо* (праслов'янського **čędo/ čęda/ čędъ* від індоєвропейського **ken-*) лежить ідея початку (начала). Мовлячи інакше, *чадо, нащадок* асоціюються з началом і в такому своєму семантичному наповненні виразно протиставляються обчисленню послідовності поколінь, в основі якої лежить вісь «предки» → «батьки» → «діти».

У зв'язку зі сказаним звернімо увагу на особливість мотивації аналізованого слова, яка простежується в контексті тематично співвідносних назв на кшталт *дитя, син, дочка*, а також більш конкретних імен у своєму семантичному наповненні типу *немовля, маля*. Принципова відмінність етимології *чадо* порівняно з усіма іншими названими вище номінаціями полягає в тому, що мотивація слова здійснюється в якісно іншій семантичній площині. Якщо *дитя, син, дочка, маля, немовля* фіксують різні сторони номінованого об'єкта у фізіологічному, фізичному, культурно-соціальному планах, то *чадо* етимологічно пов'язане з уявленнями про часові відношення.

Можна припустити, що *чадо* первинно експлікувало уявлення про першоначало і в такій своїй архаїчній значущості було інтегроване в міфологічну модель світу. Стрижневими для неї були ідеї творення й начала. У цьому зв'язку можна навести надзвичайно прикметний для розуміння архаїчності ідеї початку текст однієї української колядки (та її варіанта). Він відзначається виразною архаїчністю й містить надзвичайно цікаву і прикметну своєю пізнавальною силою лексему *нащадо*: «*Ой, як то ще було із нащада Світа. Радуйтесь! Ой радуйтесь, люде, що вже Світ народився!*», «*Коли не було з нащада світа, Дажбоже! Тоді не було неба ні землі, а лише було синєє море*». Порівняймо зі старопольським *szcządek* ('початок або кінець', 'край'; 'залишок'; 'нащадок', 'нащадки') [97: 500].

У сучасній українській мові слово *чадо* функціонує обмежено й у тлумачних словниках подається як застаріла назва, що вживається або з жартівливим відтінком, позначаючи дитину (сина чи дочку), або в переносному значенні, називаючи підданого (того, хто підлягає старшому – цареві, королю) [269: 263]. Воно є елементом синонімічного ряду *дитина* (щодо батьків – син або дочка), який складається з таких назв: *дитя* (пестливе), *кровинка* (пестливе), *чадо* (урочисте, жартівливе), *плоть і кров* [*плоть від плоті*] (урочисте), *породження* (урочисте), *вишкребок* (зневажливо про останню дитину в сім'ї) [252: 416].

У загальномовній лексиці сучасної української мови вживається небагато утворень зі словом *чадо*, а саме *чадолюбний*, причому як і перше, друге слово подається із позначками «застаріле», «жартівливе». Слово *чадо* в українській мові функціонує також як територіальний діалектизм, називаючи дитину або нащадків [194: 361], або як арґотизм на позначення чоловіка [59: 21] чи жарґонова назва хлопця або молодого чоловіка [277: 462].

Таким чином, етимологічна семантика слова *чадо*, що відсилає до уявлень про початок, увиразнюється й розкривається в контексті номінацій із коренем *-чад-/ -щад-*. До останніх належать *нащадок* – 'людина стосовно до своїх предків'; 'люди майбутніх поколінь' (тільки множина); 'про сина, спадкоємця' (розмовне) [266: 242]. Дієслівні лексеми української мови *нащадити* ('зробити когось вагітною') та *нащадитися* й *начадитися* ('народитися') [195: 481; 250: 536] відображають розуміння нащадка як того члена роду, якому передують «батьки». Мовлячи інакше, етимологічне значення *чада* як 'начала' ('початку') в такому випадку втрачається.

Принципове значення для з'ясування особливостей вербалізації концептуальних уявлень про дитину має слово *кістка* (*костка*) [195: 354] зі значенням 'дитина'. Воно відзначається архаїчністю і в національній мові має відносно обмежене вживання. За нашими спостереженнями, це слово функціонує в бойківських говірках та біблійному дискурсі. Архаїчність слова

підтверджують матеріали словника І. Срезневського, у якому одним зі значень слова *кістка* є ‘порода’, ‘племя’; ‘тѣло’, ‘останки’ [275: 1297], та Словарь русского языка XI–XVII ст., де це слово в переносному значенні позначає ‘тіло’, ‘усе їство людини в цілому’ [245: 373].

Слово *кість* (*кістка*, *кость*) має надзвичайно давні традиції етимологізації. Її відносно вичерпний огляд представлений в етимологічному словнику слов’янських мов. У загальному плані слов’янське *кость* розглядається в індоєвропейській і слов’янській перспективах [347: 167–173].

Одним із непрямих свідчень архаїчності аналізованої лексеми є наявність в українській мові та споріднених з нею фразеологізмів зі словом *кістка*, що прямо чи опосередковано пов’язані з поняттям «людина»: *волочить кости свои* (‘дряхлить’, ‘быть хилымъ’, ‘съ трудомъ ходить’), *старыя кости захотили въ гости, и костей его сидая ворона сюда не занашивала* [86], *кістка (кість) від кості, кість од костей* (‘який від народження, за походженням і таке інше належить до певного стану, суспільної групи’), *своя кістка* (‘кровно рідний’), *чужа кістка* (‘кровно нерідний’), *кістки зложити* (‘померти’, ‘загинути’), *кістки травою поростуть* (‘пройде, мине дуже багато часу’) [313: 377], *куди і ворон кісток не заносить* (‘дуже далеко’), *перебирати по кісточках* (‘дуже детально, до дрібниць обговорювати кого-, що-небудь’, ‘займатися пересудами’), *біла кість* (зневажливо, ‘люди знатного, дворянського походження’) [313: 378], *истка кістка* (‘викапаний батько’) [300: 604], *злості повні кості* [102: 221].

У Словнику української мови наведено ілюстративний матеріал зі словом *кістка*, що також пов’язаний з уявленнями про спорідненість і відзначається виразною архаїчністю: *кістка від кості, кров від крові* чиєї – ‘чия-небудь рідна дитина’; *своя кістка* – ‘про когось кровно рідного’ [265: 169]. У словнику І. Срезневського на позначення ‘отрока, мальчика’ використовується лексема *кощєй* [275: 1307]. У біблійному дискурсі трапляються дві споріднені номінації: *кость* і *костька*, грецькими етимонами яких є ὀστοῦν і στέμφυλον [355: 305; 87: 1200, 1502].

У зв'язку зі сказаним необхідно наголосити на тому, що слова *дитина*, *чадо*, *кістка* можуть уживатися як для позначення певного віку в житті людини, так і для визначення родинних стосунків. В останньому випадку в таких номінаціях відсутня сема 'вік', тому дитиною батьки можуть називати дорослих сина чи дочку.

2.2.2. Лексико-семантична підгрупа на позначення дітей допідліткового періоду

Називання дитини здійснюється шляхом її включення в номінативні контексти, що відображають різні складники сімейного, виробничого, обрядового життя. Визначальною для допідліткового періоду є вікова диференціація дітей, що формується називанням особи за роками життя. Відмінні назви отримують діти першого, другого, третього та інших років життя. За основу називання в українській народній традиції слугують різні критерії: психофізичні, поведінкові (здатність виявляти різні емоції за допомогою плачу, крику, усмішки, сміху; рухова активність: сидіння, повзання, ходіння; мовленнєва активність), соціально-культурні (особливості входження дитини в соціум за вмінням виконувати певну роботу, належати до певної громади).

До складу аналізованої підгрупи належать назви, що прямо вказують на щойно народжену дитину: *новонароджений, новонароджена* [266: 435], *народження* [73: 74], *народженняточко* [73: 74], *народжений* [266: 174], *народженець* [266: 174], *нарожденець* [250: 517], *новорожденець* [250: 569]. Номінація *курдомен* у значенні 'новонароджений хлопчик' має затемнену внутрішню форму. О. Горбач пов'язує це слово з лірницьким *курдиміль* 'дядько', *кирдимний* 'свояк', *курдзёмиць* 'родити' [60: 187].

У спеціалізованих мовленнєвих контекстах, присвячених українській родильній обрядовості, уживаються оберегові назви на позначення новонародженої дитини (наприклад, *воно*, *таке*, *ненасвітня* [315: 250]).

Загалом «родильна обрядовість, зокрема назви на позначення вагітності, родів, новонародженого в народній традиції підлягали табуюванню, оскільки вважалося, що і породілля, і немовля знаходилися в порубіжному стані між “тим” і “цим” світом. Звідси поява численних оберегових номінацій, більша частина яких є евфемістичними назвами» [315: 249].

За народними віруваннями, особливого захисту потребувала дитина від моменту народження до обряду хрещення, «нехрещену дитину може підмінити на свою нечиста сила (чорт, відьма). Таку дитину називали «одміною» / «відміною». <…> Тому намагалися якнайшвидше охрестити дитину» [339: 52–53]. Такі табуйовані назви, хоч і опосередковано вказують на вікову характеристику, проте є носіями цінної інформації, яка є фрагментом міфологічної картини світу як складника національної.

Наведемо номінації дітей на позначення першого року життя, ураховуючи ознаку, покладену в основу називання:

- мовленнєву здатність та способи її вираження, спроможність/неспроможність видавати різні звуки (*немовля* [266: 338; 250: 551], *немовлятко* [266: 338], *немовляточко* [266: 338]; *пискля* [73: 74], *пискляточко* [73: 74]; *белькотун* [73: 74], *белькотуха* [73: 74], *сокотун* [73: 74], *сокотуха* [73: 74], *воркотун* [73: 74], *воркотуха* [73: 74], *воркота* [73: 74], *сопулько* [47: 105], *сопусько* [47: 105], *гудун* [73: 74], *балакун* [73: 74], *шавкотун* [73: 74], *шавкотуха* [73: 74], *лепетунчик* [223: 208], *лепетушка* [223: 208]; *щебетун* [73: 74], *щебетуха* [73: 74], *цікорун* [73: 74], *цікоруха* [73: 74]; *німиць* [73: 74], *німе* [73: 74], *мовчун* [73: 74]);

- демонстрування різних емоцій (через сміх – *сьміяка* [73: 74], *сьміюн* [73: 74]; плач – *плакса* [73: 74], *плаксючка* [73: 74], *плакуха* [73: 74], *нюнька*, *нюнечка* [195: 495]; крик – *зіпака* [73: 74], *зіпачка* [73: 74]);

- рухову активність (*сидун* [73: 74], *сидуха* [73: 74]; *плазунча* [73: 74], *плазун* [73: 74], *плазуха* [73: 74], *плазуня* [73: 74], *плазунчик* [73: 74], *повзуня* [47: 105], *повзунятко* [47: 105], *лазунець* [73: 74], *лазуночка* [73: 74]; *дибун* [73: 74], *дибуха* [73: 74], *дибака* [73: 74], *дибунча* [73: 74], *дибуня* [73: 74],

дибунець [73: 74]; *ходун* (на хлопчика й на дівчину) [73: 74]; *бігунка* [251: 31]; *гуляка* [73: 74]);

- відсутність чи наявність зубів (*дід* [73: 74], *дідуган* [73: 74], *бабуся* [73: 74]; *зубань* [73: 74]);

- годування дитини в цей період (*цицкова* [251: 626], *цицькова* [251: 626], *сисачок* [9: 146], *сисуня* [47: 105], *сисунятко* [47: 105], *пригрудча* [47: 105], *грудна дитина* [223: 76], *пригрудна дитина* [47: 106], *запазушне дитя* [47: 106], *мамине телятко* [47: 106], *цмайлик* [194: 357]);

- особливість одягання (*дитя в сповитку* (*сповиточку*) [47: 106]);

- здійснення фізіологічних потреб (*мокриня* [8: 317], *какун* [223: 159], *какунець* [223: 159], *какуха* [223: 159]);

- потребування постійної уваги й догляду (*мулятко* [73: 74], *муляточко* [73: 74], *лялька*, *ляля* [265: 579], *телембисик* (від *телембати* – гойдати) [194: 282]);

- місце сну дитини (*підбічна дитина* (ще спить під боком матері) [47: 106], *люлятко* [47: 104]).

Дитину до року (або коли їй виповнюється рік) називають *годовичок* [73: 74], *перволіток* [47: 105], *младенець* [47: 104], а також перифрастично *уже чимале* [73: 74], *мала дитина* [73: 103], *їсть першу паску* [73: 74]. Прикметною для аналізованої підгрупи є зменшена форма *отрочок* [277: 413], що позначає новонародженого хлопчика.

Мотиваційні ознаки, за якими називається дитина другого року життя, суттєво змінюються, що виявляється в домінуванні ознак соціального чи психологічного характеру. Крім того, більшої номінативно-мотивувальної значущості набувають вияви активності дитини (руху, характеру, вдачі тощо).

Дитину другого року життя називають за такими ознаками:

- особливістю одягання (*безштанько* [262: 154; 248: 48], *голопупик* [47: 105], *голопупа* [264: 115; 194: 182], *голопуцько* [47: 105], *голопуцьок* [264:

115], *голуцван* [47: 105], *голуцванок* [47: 106], *голуцвинок* [47: 106], *босоніжко* [47: 104]);

- виконанням дій (зрізувати нігті, стригти чуб), які до цього віку не практикувалися в народній звичаєвості (*стрижак* [73: 103], *стригунець* [73: 103]);

- психофізичною активністю, що виявляється переважно в бажанні бігати, активно себе поводити (*лапатушка* [223: 203], *ходенюк* [277: 413], *дрипало* [8: 113], *джигунці* [73: 104], *бігунець* [262: 175], *бігунчик* [262: 176], *бігунці* [73: 104; 248: 61], *жевчики* [73: 104]), товктися (*товкуни* [73: 104]), або пасивністю (*шморгуни* (як дуже труться по запічку та по лавах) [73: 104]; *нишклі* (як дуже тихі бувають, люблять посидіти) [73: 104];

- здатністю виявляти різні емоції (через крик – *зіпуни* [73: 104]);

- бажанням постійно бути поряд з матір'ю (*хвостики*, *хвостунці* [73: 104]);

- схильністю фантазувати (*брехунці* [73: 104]), хвастатися, зазнаватися (*хвастунці* [73: 104]), передражнювати когось або крутитися перед дзеркалом (*обізяни* [73: 104]), пустувати, нашкодити, зіпсувати щось (*шкода* [73: 104], *шибеники* [73: 104], *неміч* [73: 104], *досада* [73: 104]), забруднитися (*замурзи* [73: 104]) або бажанням допомагати (*поміч* [73: 104]);

- потребою постійної уваги (*клопіт* [73: 104], *осоруга* [73: 104]);

- позитивною (діти приносять утіху, радість, задоволення (*утіха* [73: 104]); у молитвах до Бога батьки просять за дітей (*спасеніє*) [73: 104]) або негативною оцінкою дітей (*голованями* [73: 104] називають хлопців, *кострубками* [73: 104] – дівчат, якщо на них розсердяться);

- за відношенням до сакрального (*другу паску (кутю) їсть*) [73: 103] або природного часу (*друге літо* [73: 103]), за господарським критерієм (*друга паша* [73: 103]).

Дитину, якій виповнилося два роки, називають *двохліток* [248: 364] або *велика дитина* [73: 103]. Звернімо увагу на останню назву в контексті родових номінацій із коренем -*мал*-, що позначають дітей допідліткового

віку: *маля*, *малятко*, *малюк*, *малюта*. Не важко помітити, що створюється певна парадоксальна ситуація: дітей до досягнення 5-7 річного віку називають *малими*, *малятами*, *малюками* тощо, а дитину дворічного віку називають *великою*. Очевидно, ознака ‘великий’ як відмінна риса дитини другого року життя свідчить про якісні перетворення дитини порівняно з першим роком життя.

Трирічну дитину називають так: *третяк* (*тритяк*) [73: 118], *гулячок* [73: 118], *гулячка* [73: 118], *пічкур* [73: 118], *третя паша* [73: 118], *третє літо* [73: 118]. Найбільш прозорою з них є назва *третяк*, що вказує на кількість прожитих років. Етнокультурні контексти зумовлюють появу аналітичних номінацій *третя паша* і *третє літо*. Якщо перша репрезентує обчислення віку дитини за кількістю сільськогосподарських періодів, то друга, більш давня, за кількістю прожитих літ (*літо* як одиниця вимірювання часу в давній культурі східних слов’ян використовувалася для обчислення прожитих років). Співвідносні родові форми *гулячок* і *гулячка* можуть бути пояснені як назви, що підкреслюють особливість поведінки дитини трирічного віку, коли вона починає вже самостійно бавитися.

Назву *пічкур* дитина могла отримати або за поведінковою ознакою (у цьому віці діти ще не допомагають по господарству, їхня активність відбувається на вулиці, а вдома частим місцем перебування під час сну або ігор є піч), або за подібністю до розміру (пічкур – дрібна річкова риба родини коропових [268: 552]). На наш погляд, більш імовірною є друга мотивація.

Коли дитині виповнюється чотири роки, вона отримує назви *четвертак* [73: 130], *четвертачок* [73: 130], *четверта паша* [73: 130], *четверте літо* [73: 130], а також ті, що пов’язані з поведінковими особливостями дітей у цей період життя, як-от: *джигун* [73: 130], тобто ‘той, хто сіє неспокій’, ‘бешкетник’; *метунець* [73: 130] – ‘такий, який швидко біжить’; *шмиглик* [73: 130], утворене від *шмигляти* – ‘швидко рухатися, зникати’; *гульвіса* [73: 130], пов’язане зі значенням ‘той, хто любить проводити час, влаштовуючи витівки та вигадки’; *жевчик* [73: 130],

тобто ‘вертлявий, рухливий’; *жируни* (кажуть на дітей, які куряву збили в хаті) [73: 130].

На п’ятому році життя дитину називають *п’ятиліток* [73: 148], *п’ятак* [73: 148], *підпасич*, *підпасочок* (чи то хлопець, чи то дівчина) [73: 148].

Інтегральною семою номінацій *ясельник*, *ясельничок*, *ясельниця*, *ясельничка* [321: 260] та *дошкільня*, *дошкільнятко* [47: 104] є ‘дитячий заклад’. У перших чотирьох назвах ця сема конкретизується належністю або можливістю належності до ясел-садка, дитячого закладу, призначеного для дітей до трьох років. Основою семантичної ознаки назв *дошкільня, дошкільнятко* є ‘наближення до шкільного віку’ (6-7 років), тому можна стверджувати, що ця номінація позначає дитину 5-6 років.

У розмовному, зокрема жарґоновому або арґотичному, мовленні на позначення дитини вживаються *кіндер* [277: 173], *мекре* [277: 413], *балабос* [276: 104], *пацик* [277: 250], *свендер* [276: 111], *хведня*, *хвизенок*, *хвидиня*, *хвиденятко*, *хведенє*, *хвидя*, *ходеня* [276: 94]. Перша назва, запозичена з німецької мови (die Kinder – ‘діти’), в українській має форму чоловічого роду зі значенням подвійного. Номінація *мекре*, на думку дослідників, за походженням належить до грецизмів (від грецького μικρός – ‘малий’), спільних для українських, російських, білоруських, польських арґо [276: 91]. Запозиченнями з грецької мови є *хведня*, *хвизенок*, *хвидиня*, *хвиденятко*, *хведенє* зі значенням ‘дитина’, *хвидя* зі значенням ‘хлопчик’, *ходеня* в значенні ‘немовля’, що вживаються в східнослов’янських арґо [276: 94]. Слово *балабос* запозичене з їдишу [276: 104], *свендер* (лірницьке *свирит*) як елемент лірницького арґо є одиницею західноукраїнського кримінального жарґону 1930-х рр. [276: 111]. *Пацик* позначає і дитину, і хлопця, і молодого чоловіка, тому головною семою є ‘чоловіча стать’, яка впливає також на обмеження вікового статусу номінації (*пациками* не називають осіб чоловічої статі похилого віку).

На тлі номінацій, що безпосередньо вказують на рік життя дитини, виокремлюються одиниці, які непрямо позначають дітей певного року життя.

Слова *гопа* [47: 106], *гопка* [248: 309] та *гопа-дзюня* [140: 99], які називають, на нашу думку, дитину до трьох років, містять внутрішню форму, що більшою чи меншою мірою синтезує фонові екстралінгвальні знання: *гопки* – це вигук, який виражає спонукання до скакання, стрибання, тупотіння, або прислівник, що має значення ‘підстрибуючи, підскакуючи’ [264: 124]; *гопа-дзюня*, крім значення ‘дитина’, уживається як вигук, яким супроводжується підкидання дитини на руках [140: 99].

До окремої групи належать назви, які не мають чіткої вказівки на вік дитини: *вороб’я* [248: 254], *горобеня* [47: 105], *горобенятко* [47: 105], *горобчик* [47: 105], *соколя* [267: 440], *соколеня* [267: 439], *соколенятко* [267: 439], *соколятко* [267: 440], *ластів’я* [47: 105], *ластів’ятко* [47: 105], *ластівченя* [223: 204], *ластівченятко* [223: 204], *зозулька* [47: 105], *чаєня* [47: 105], *чаєнятко* [47: 105], *чаєняточко* [47: 105], *суслик* [64: 76], *зайчик* [47: 105], *зайчик-побігайчик* [47: 105], *зайчик-стрибайчик* [47: 105], *зайчик-чеберяйчик* [47: 105], *котеня* [47: 105], *котенятко* [47: 105], *котичок* [47: 105], *коточок* [47: 105], *пацє* [251: 394], *цукрик* [251: 631], *перлик* [251: 407], *помазок* [222: 110], *карандаш* [320: 150], *кришеня* [250: 308], *кришенятко* [250: 308], *кришеняточко* [250: 308], *крихітка* [47: 105], *крихіточка* [47: 105], *крихітонька* [47: 105], *крихотулечка* [47: 105], *крихотулька* [47: 105]. Значення всіх цих номінацій містить інтегральну сему ‘малий за розміром’.

Найбільш виразно сема ‘малий’ виявляється в назвах, що прямо вказують на розмір. Диференційна ознака «розмір» для вказівки на вікові характеристики міститься й у назві *помазок* (‘щіточка для нанесення мила перед голінням’, ‘щіточка для змазування поверхні чого-небудь чимсь рідким’ [259: 111]), і в назві канцелярського начиння *карандаш* (‘тоненька паличка графіту або сухої фарби у дерев’яній оправі, якою пишуть, креслять, малюють’ [266: 689]), і в назвах дитинчат тварин, а зрештою, і в усіх інших наведених назвах.

Номінація *пацє* є результатом метафоричного перенесення порося → дитя, дитина (переносне, жартівливе) за ознакою ‘маленька істота, дитинча’ і, можливо, пов’язане з одним із значень слова *пацати* (‘ляскати, шльопати по чому-небудь, звичайно рідкому’ [268: 102]).

Попри те, що всі наведені позначення дитини не вказують на її конкретний вік, вони достеменно окреслюють допідлітковий період життя дитини.

У культурно-історичному плані на особливу увагу заслуговують зоометафори на кшталт *соколя, соколеня, соколенятко, ластів’я, ластівченя, ластів’ятко* як такі, що відзначаються виразною міфологічною маркованістю. У міфологічній моделі світу *сокіл* репрезентував *верх* і співвідносився з лівим складником опозиції *чоловічий – жіночий*. Не випадково зменшено-пестливі форми, утворені від назви *сокіл*, стосуються осіб чоловічої статі.

В українській міфології характеристика світового дерева по горизонталі представлена образами сокола, ластівки та куниці. У колядкових піснях *ластівка* є символом дочки, дівчини, саме це ми спостерігаємо в зменшено-пестливій формі *ластів’я* як ласкавому звертанні до дитини або дівчини [265: 454].

Назва *хлопець* є суфіксальним утворенням від слова *хлоп*, запозиченого з польської мови (*chłop* «селянин; хлопець» походить від праслов’янського *xolpъ [97: 183], що не має переконливої етимології; запропоновані версії свідчать про обмежений соціальний статус особи й пов’язані зі значенням ‘підневільна людина’ [97: 197]).

За даними словника української мови (в 11-ти томах), *хлопець* позначає особу чоловічої статі різних вікових відтинків життя, але лише до дорослості й набуття зрілості як маркера соціальної значущості: ‘дитина або підліток чоловічої статі’; ‘молодий чоловік, юнак, парубок’ [269: 84]). Такі ж значення слова *хлопець* наводить словник за редакцією Б. Грінченка: ‘мальчикъ’; ‘подростокъ’, ‘юноша’, ‘молодой человекѣ’, ‘парень’ [247: 402].

Інтегральними семами для всіх лексико-семантичних варіантів слова *хлопець* є ‘чоловіча стать’ і ‘незрілість’. Такі ж інтегральні семи містять значення діалектних та народнорозмовних назв *хлопак* [269: 84; 247: 402], *хлопцюга* [269: 85; 247: 403], *хлопча* [269: 85; 247: 403], *хлопчак* [269: 85; 247: 403], *хлопко* [269: 84; 247: 402].

В українському лінгвокультурному просторі виробляються словотвірні варіанти, що розрізнюють належність осіб чоловічої статі до різних вікових відтинків. Значення ‘дитина чоловічої статі’ передається головним чином за допомогою похідних утворень із коренем -*хлоп*-, що мають зменшений або зменшено-пестливий характер: *хлопчатко* [247: 403], *хлопча* [247: 403], *хлопченя* [247: 403], *хлопчик* [247: 403], *хлопчинка* [247: 403], *хлопчиночка* [247: 403], *хлоп’я* [247: 403], *хлоп’яточко* [247: 403], *хлоп’ятко* [247: 403], *хлопчичок* [247: 403] та інші. Натомість для позначення осіб підліткового віку вживаються назви із семантикою збільшеності (наприклад, *хлопчище* [269: 85], *хлопцюга* [269: 85], *хлопчина* [247: 403]).

Номінації із коренем -*дів*- можуть позначати особу жіночої статі різного віку до набуття нею статусу одруженої людини: по-перше, маленьку дитину (*дівча* [264: 298], *дівчатко* [264: 298], *дівчатонько* [264: 298], *дівчаточко* [264: 298], *дівчинка* [264: 298]), по-друге, підлітка (*дівчисько* [264: 298]), по-третє, молоду особу періоду юності (*діва* [264: 296], *діваха* [264: 297], *дівиця* [264: 297], *дівка* [264: 297], *дівчина* [264: 298]).

До аналізованої лексико-семантичної підгрупи дітей допідліткового віку належать слова чоловічого (наприклад, *хлопчик*), жіночого (*дівчинка*), середнього (*дитя*), спільного (*замурза*) та подвійного (*хлоп’ятко*) родів, що свідчить про те, що стать є важливою, але не обов’язковою мотивувальною ознакою, необхідною для семантичної категоризації відповідного фрагмента позамовної дійсності. В описових назвах на кшталт *їсть першу паску*, *запазушне дитя* вказівка на стать є важливою, але не визначальною для диференціації дитини за родовою ознакою.

2.2.3. Особливості семантики номінацій підгрупи «підлітки» як репрезентанта перехідного віку між дітьми та молоддю

На думку В. Колесова, підлітковий період дитинства виокремився в процесі еволюції уявлень про періодизацію життєвого циклу людини, тобто він належить до явищ пізнішого часу. Про це свідчить специфіка цього періоду як перехідного етапу в житті людини, що розширює, деталізує, конкретизує давнє архетипове протиставлення *молодий – старий* [135: 85].

Нижня вікова межа, із якої починається підлітковий період, у культурних діалектних масивах України, установлювалася по-різному. Це зумовлено дифузністю уявлень про час закінчення допідліткового періоду. Народний погляд на період власне дитинства, тобто значення ‘маленька дівчинка’ або ‘маленький хлопчик’, стосується називання дитини перших п’яти-семи років, того віку, після якого хлопчик або дівчинка набувають нового соціального статусу.

Важлива інформація щодо особливостей вікової стратифікації дитини міститься в поховальній обрядовості. Наприклад, «західноукраїнська традиція фіксує верхню хронологічну вікову межу категорії «малих дітей» – від п’яти до семи (восьми) років і, відповідно, регламентує поведінку учасників ритуалу: «<…> за малим гріх плакати, бо то ангіль, то сі утопит у слезах. До вісім рік – то ангіль; до вісім рік і читают, що «младенец», то значит ангіль, а як уже 8 рік мине, то уже каже: «по гільом душі», щос собі нагілау, ис тим идеш» [340: 74]. Поховальний обряд фіксує виразне «розрізнення між віковими категоріями «малі діти» і «підлітки». Підліткова категорія, певною мірою зберігаючи ознаки «недорослості», усе ж тяжіє до вікової верстви дорослих (категорії молоді), що має свій вияв у «весільних» елементах поховального обряду [340: 81].

Етнографічні записи засвідчують якісну відмінність народного розуміння підлітків від дітей, менших від них за віком: «В українській народно-християнській традиції дитину-покійника (від «народженят» аж

до 7-річного віку – «малих дітей») клали не на лаві, як дорослого покійника, а на столі, мотивуючи тим, що «вона ще ангел». «Мерцеві до семи літ справляють дитячий похорон і люде кажуть, що «вмерла дитина» [340: 73].

Згідно з результатами етнографічних досліджень, підлітковий період починається із 7-8 років, що становить нижню його вікову межу, і завершується настанням молодості (юності, 17 років) [17: 62]. Як було відзначено вище, підлітковий вік має два етапи: перший – 7, 8–12 років та другий – 13–17 років. «Початок підліткового віку (7-8 років) відзначався вживанням нової термінології, похідної від поняття «ріст» у загальній назві «виросток» [339: 59]. Номінацією (із коренем *-ріст-*), яка означує початок підліткового віку, тобто перехід від дітей до підлітків, є *виросток* [248: 183; 332: 72; 262: 476], *виросточок* (зменшене) [248: 183; 155: 143]. *Виросток* – похідне від дієслова *вирости* утворення, де префікс *ви-* має значення руху. Синонімічним до *виросток* є слово *недоросток* [266: 298], що також є віддієслівним утворенням. Наведені назви характеризують особу в різних вимірах: *виросток* – це підліток 12-13 років, який характеризується з погляду виходу з власне дитячого віку, а назва *недоросток* позначає особу, яка у своєму зростанні наближається до категорії «молодість». Таким чином аналізовані номінації позначають різні вікові відтинки життя підлітка.

Розгляньмо особливості називання дітей першого підліткового етапу. Назви дітей підліткового віку знаходять своє вираження в семантиці відповідних мовних одиниць, які відзначаються різним ступенем прозорості внутрішньої форми. Окремі з таких одиниць (наприклад, *нянька*, *пастух*) вимагають не лише знання твірних основ, а й низки екстралінгвальних чинників: особливостей побуту, матеріальних умов життя, специфіки входження дитини у світ соціуму та функцій, які вона виконує в суспільстві.

В окремих регіонах про хлопця чи дівчину дев’яти-десяти років говорять *велике вже* [155: 143]. За гуцульською традицією, «дітьми вважалися хлопчики до десяти років» [17: 57]. У поданих вище назвах, як і в багатьох інших, вікова характеристика дитини здійснюється

опосередковано, тобто не шляхом прямої вказівки на вік, а виокремленням відповідної соціальної, функціональної ознаки, яка характеризує життя дитини цього вікового періоду.

В українській народній культурі представлені численні номінації, що вказують на зміну соціального статусу дитини: її віддають у найми, дитина йде до школи, виконує найлегшу господарську роботу, тобто гра для неї перестає бути єдиним і визначальним соціокультурним критерієм [187]. У соціальному плані «відокремлення хлопчиків у підлітки, а значить, і відділення їх від материнської опіки й виділення в окрему, згуртовану за віковим принципом верству відбувається у 6-8 років» [17: 62]. Від цього часу хлопці починають допомагати батькам у господарстві: рубають дрова, годують худобу, пастушать [111: 302]; «хлопчику одягають штани й називають *погоничем*» [17: 62]. Дівчата цього віку також прилучені до пастухування й роботи по господарству; вони миють посуд, прибирають у хаті, привчаються прясти [111: 302]. Такий перехід від власне дитячого до раннього підліткового віку супроводжувався виконанням певних ритуалів, наприклад, пострижинами: «у 5, 6, 7 років хлопчика стрижуть на чоловічу стать, дівчинку на жіноцьку» [17: 62]; трапезами, пов’язаними з прилученням дітей до пастухування [17: 62].

Пастух [73: 148; 155: 143] і *пастушок* [9: 148] – назви, що в окремих діалектних масивах уживаються на позначення дитини лише певного віку. «Діти починають пастушити з 7 років. Найменші діти пасуть свиней, старші пасуть овечок, а найстарші діти з 9–15 пасуть рогату худобу й коней. 8-9 років дитині, то ще «не надійний пастух», «12-13 років це надійний пастух» [111: 296]. «На Житомирському Поліссі дитину 5-6 років називали «гусячий (свинячий) пастух», 6-7 – «телячий», 8-10 років – «овечий пастух». Дівчинку 5-7 років називали «нянька», «швачечка», «пряшечка». Збірною назвою для означення дітей 7–10 років (Коростенщина) був термін «габелки» [339: 55]. Очевидно, цей термін утворено від польського *habel* – ‘теля, відлучене від корови’, причому суфіксальне словотворення ускладнюється

метафоричною транспозицією твірної основи. Як було відзначено вище, зоометафора є важливим засобом називання дітей без чіткого окреслення їхнього віку.

Саме «від початку «пастушого» віку до дітей застосовували збірну назву «виросток», «виросточок», «недоросток»; не називали їх дітьми» [339: 57]. Крім того, підлітковий вік, як було відзначено вище, є важливий для називання дитини за ознакою статі. «Загальними назвами за ознаками статі є «хлопець», «хлопчище» (хлопець після 10 років), «дівчина», які конкретизувалися у відповідних означеннях: «парубочок», «підпарубочок», «півпарубка»; «дівочка», «півдівка», «піддівка» [339: 57]. Ці назви конкретизуються також в номінаціях *хлоп'ятиня* [332: 402], *дівчук* [140: 109; 195: 218; 251: 96; 64: 20], *хлопійко* [247: 402].

Цікавими з мовного та етнокультурного погляду є діалектні номінації, що іронічно позначають хлопчика або дівчинку віком 7–12 років: *жалдак* (*жалдачка*), зменшене *жалдачок* [320: 309]. Увагу тут привертає і сам вибір номінації на позначення віку дитини (запозиченого слова), і кореляція іменників за родом, і позамовні чинники, які вказують на особливості осмислення і відбиття українських культурних стереотипів про дитину.

В етимологічному словнику української мови подається така характеристика: [*жолд*] 'плата солдатам', [*жолдак*], [*жовдак*] 'найманий солдат', [*жалдак*] 'жевчик', [*жолдацтво, жолдашня*], старе *жолдъ* (XVI ст.); – запозичення з польської мови; польське *żołd*, як і чеське, словацьке *žold*, походить від середньоверхньонімецького *solt* (нововерхньонімецького *Sold*) 'плата за службу', яке через французьке старе *solde* 'плата' (від назви монети) пов'язується з італійським *soldo* 'те саме', що походить від латинського (nummus) *solidus* 'тверда (монета)' [95: 204]. Однозначно визначити особливості мотиваційної бази лексеми *жалдак*, уживаної на позначення віку дитини, неможливо. Припускаємо, що співвіднесення понять «солдат – дитина» здійснюється шляхом метонімічної

транспозиції: діти певного віку люблять гратися в солдатів. Цікаво, що в діалектній лексиці Ізюмщини є слово *солдат* на позначення дитини, щоправда, за нашими спостереженнями, уживається воно не з іронічним, насмішкуватим відтінком значення, а зі схвальним, позитивним і позначає взагалі дитину без чіткого окреслення її років.

Окрім лексем *жалдак, жалдачка*, що мають значення ‘хлопчик або дівчинка 7–12 років’, із такою самою семантикою в говірках Нижньої Наддніпрянщини вживається слово *кашак* (*кашачок*) [320: 159]. У цитованому вже Етимологічному словнику української мови подано інше, споріднене слово – [*кашатня*] ‘дітвора, гурт дітей’ – неясне; можливо, пов’язане з російським [*кашкала*] (збірне) ‘хлопчаки, малюки’, [*кашкалда*] ‘те саме’ [95: 410].

У соціальному плані, знання якого необхідне для виявлення особливостей номінування підлітків, важливими є обмеження їх поведінки та соціальних функцій. Зокрема, хлопці-підлітки не могли брати участь у парубоцьких громадах і стосунках із дівчатами [111: 273], не мали права носити ознаки парубоцького віку [111: 273].

Оцінка дорослими підлітків другого періоду, тобто 13–17 років, стає більш активною й здійснюється за такими головними критеріями, як фізичне зростання й розвиток, фізична й соціальна зрілість. Саме остання переважає в оцінці дорослих та виявляється в номінації *підліток*. Упорядники словників української мови наводять цю лексему, фіксуючи конкретний вік – 12–16 років [268: 451; 36: 957], або 12–14 років [209]. У російських говорах слово *подлеток* (*подлёток*) може позначати і молоду (‘подросток’), і похилого віку людину [243: 63–64].

Базовим для утворення аналізованої назви є значення кореня -*літ*- (літній у значенні ‘той, що має роки’; ‘повнолітній’; ‘зрілий’). Назва *підліток* відображає наближення до зрілості. Префікс *під*- у складі номінації *підліток* указує на те, що об’єкт номінування перебуває нижче щодо тієї співвідносної з ним за віком особи, яка вже досягла зрілості. Суфікс -*ок*- також

підпорядкований загальній настанові на окреслення «недосягнення» певного віку.

Твірна основа -*літ*- є достатньою мірою продуктивною для називання підлітків у літературній та діалектній мові: (*підліток* [268: 451; 249: 170], *підліточок* [249: 170], *подліток* [68: 45], *пудльоток* [140: 196], *недоліток* [250: 544; 266: 294]). Усі такі назви вказують на неповноту віку порівняно з особами, які вже досягли зрілості. Хоча Б. Грінченко тлумачить слово *підліточок* як зменшене до *підліток*, проте припускаємо, що воно може називати хлопця або дівчину і першого, і другого підліткових етапів. Суфікс -*очок*- може не тільки мати значення зменшеності як вияву пестливості, а й указувати на зменшеність соціального статусу за рахунок меншого від підлітка другого підперіоду віку.

Номінація *недоліток* так само, як і *недоросток*, а також лексеми *підросток* [249: 177; 64: 59; 268: 493], *пидросток* [9: 44], *довеликий* [248: 402] указують на близькість до віку молоді, але ще недосягнення його. Формальними показниками цього є префікси *недо*-, *під*- (*пид*-), *до*-.

Називання підлітків 13–18 років здійснюється шляхом порівняння зі старшою за них віковою групою «молодь», де основними номінаціями є *парубок* та *дівка*. Саме корені -*паруб*- та -*дів*- (поєднуючись із відповідними префіксами та суфіксами) є надзвичайно продуктивними для творення назв на позначення осіб другого підліткового підперіоду. Половинчастий статус підлітка відбивається в номінаціях із префіксом *пів*- (*півпарубок* [332: 198; 268: 385; 249: 157], *півпарубка* [155: 143], *півпарубчак* [268: 385], *півдівок* [268: 379]).

Значення близькості до віку молоді (буквально перебування під ним) міститься в назвах із префіксом *під*- (*підпарубок* [155: 143, 268: 480], *підпарубочок* [155: 143], *підпарубчак* [268: 480], *підпарубочий* [249: 174; 268: 480], *піддівка* [155: 143], *піддівок* [268: 424], *піддівоча* [249: 164]). Можемо припустити, що лексема *підпарубочок* стосується називання хлопця першого підліткового підперіоду.

Значення незрілості, недорослості хлопців-підлітків, указівку на їх нижчий або менший соціально-віковий статус порівняно з парубками мають утворення із коренем -*паруб*- у поєднанні із суфіксами -*ій*- (*парубій* [332: 195; 251: 388; 140: 179]), -*ак*- (*парубчак* [332: 195; 64: 59; 63: 353]), -*ек*-(-*єк*-) (*парубчек* [332: 195], *парубчєк* [140: 179]), -*очок*- (*парубочок* [155: 143]). За аналогією до номінації *виросток* утворена, на нашу думку, і назва *випарубок* [248: 183; 322: 158], хоча семантично слова різняться. *Виросток* указує на перспективну точку виміру життя дитини (вихід за межі чогось), а *випарубок* – на недосягнення певних меж.

Важливою фізіологічною ознакою дорослішання хлопців є наявність вусів – символу чоловічої краси й зрілості. Той, хто має вуса, належить до вікової категорії молоді. «Під усом бути» означає бути дорослим парубком 19-20 років [106: 121]. А хлопця, що лише набуває відзначеної ознаки, в українській мові називають *підвусним* [249: 162] або таким, якому «*вус засіявся*» [106: 121].

Називання дітей-підлітків як таких, що характеризуються ознаками збільшення, здійснюється шляхом використання номінацій із семантикою акцентуйованості, увиразнення лексичного значення. Саме тому діти другого підліткового підперіоду позначаються назвами *хлопчишче* [199: 710], *хлопчиско*, *хлупчисуко*, *хлупчиску* [332: 266], *хлопческо* [85: 202], *хлопчисько* [64: 56].

До складу лексико-семантичної підгрупи «підлітки» належить також слово *отрок*. У сучасній українській мові воно визначається як архаїчне й називає хлопця-підлітка та історичне на позначення князівського або боярського слуги, що входив до складу молодшої дружини; молодого дружинника в стародавній Русі [266: 810]. Для називання дівчинки-підлітка вживається архаїчна лексема *отроковиця* [266: 810]. В українському жарґоновому мовленні кінця XX – початку XXI ст. слова *отроча* й *отрук* уживаються на позначення дитини [277: 413], а *отрочок* називає немовля або хлопчика [277: 413].

Слово *отрок* належить до праслов'янського фонду й у різних мовах має розгалужену систему значень: 'робітник', 'найманець', 'слуга', 'батрак', 'раб', 'член княжої дружини', 'дитина', 'дитя', 'немовля', 'хлопчик', 'неповнолітній', 'син' [139: 54; 99: 235]. Лексема *отрок* первинно позначала дитину, рідну або чужу, від народження (немовля, дитя), тобто була віковим терміном. У сучасних східнослов'янських мовах слово *отрок* розширило значення: крім називання дитини певного вікового періоду, *отрок* стає соціальним терміном. Як зауважує В. Колесов, найдавніші соціальні терміни – це слова на позначення віку людини, тому що саме вік визначав соціальний статус [135: 278]. Із часом «соціалізація» поняття «отрок» приводить до того, що цей віковий період ми сприймаємо тільки як підлітковий, тобто перехідний від власне дитинства до юності (молодості).

До складу номінацій аналізованої підгрупи належать також загальні назви, що позначають дитину, яка перебуває в таборі (*лагерець* [320: 240], *лагерча* [320: 241]), або навчається в школі: *школник* [321: 238; 222: 294], *школниця* [321: 238; 222: 294], *школничка* [321: 238; 222: 294], *школничок* [321: 238; 222: 294], *школьник* [222: 294], *школьниця* [222: 294], *школьничка* [222: 294], *школьничок* [222: 294], *шкояр* [321: 238], *шкоярик* [321: 238], *шкоярка* [321: 238], *шкоярочка* [321: 238], *шкоярча* [321: 238], *шкільник* [332: 280], *школяр* [62: 192; 73: 149; 269: 481], *школярик* [269: 481], *школярка* [269: 481], *школярочка* [269: 481], *бакаляр* [248: 22; 262: 91]. На реальність та імпліцитний характер семи 'вік' у словах *школьник*, *шкояр* та інших указує, наприклад, розвиток семантики загальномовної назви *школяр*, що в академічному словнику української мови тлумачиться як 'учень загальноосвітньої школи', але водночас має семантичний відтінок зі стилістичними позначками *переносне*, *розмовне* – 'доросла людина, яка в поведінці, учинках впадає в дитинство, виявляє легковажність, пустотливість' [269: 481].

Серед назв на позначення дітей шкільного віку є лексеми, що вказують на перебування в конкретному класі: *букварь* [322: 112], *первак*

[161: 50; 222: 48; 332: 196; 268: 118], *первачок* [268: 118; 222: 48], *первачка* [222: 48], *первяк* [319: 81], *первячка* [319: 81], *первячок* [319: 81], *першак* [161: 51; 251: 408; 332: 198; 59: 141], *штубак* [62: 192] – у першому класі; *другак* [322: 299; 332: 112], *другачка* [322: 299], *другачок* [322: 299] – у другому; *третяк* [59: 141; 321: 133; 222: 243], *третячка* [321: 133; 222: 243], *третячок* [321: 133] – у третьому; *четвертак* [321: 214; 222: 282], *четвертачка* [321: 214], *четвертачок* [321: 214] – у четвертому класі; *шостак* [321: 244; 222: 296], *шостачка* [321: 244; 222: 296], *шостачок* [321: 244; 222: 296] – у шостому; *семак* [59: 141], *сьомак* [321: 118], *сьомачка* [321: 118], *сьомачок* [321: 118] – у сьомому; *восьмак* [59: 141; 322: 201; 223: 61], *восьмачка* [322: 202], *восьмачок* [322: 202] – у восьмому; *дев'ятак* [322: 262], *дев'ятачка* [322: 263], *дев'ятачок* [322: 263] – у дев'ятому; *десятак* [322: 265], *десятачка* [322: 265], *десятачок* [322: 265] – у десятому класі.

Як історично плинні, належні до радянського періоду і такі, що на сьогодні вийшли із загальномовного вжитку, є назви дітей, які містять не лише ідеологічний та соціальний, але й віковий маркери: *жовтеня*, *жовтенятко* 'школяр молодшого віку, що готується до вступу в піонери' [264: 540], *піонер* 'член добровільної масової дитячої комуністичної організації, що об'єднує радянських школярів віком від 9 до 14 років' [268: 537].

Отже, соціокультурна увага до підліткового періоду життя дитини зумовила необхідність його називання. Останнє здійснюється за рахунок використовування загальних номінацій на позначення дитини, що вказують на конкретний «допідлітковий» час, утворення нових спеціальних для позначення підліткового віку назв. Це приводить до того, що окремі назви (або їх похідні) втрачають свою чітку співвіднесеність із вказівкою на конкретний біологічний час і починають уживатися для називання інших відтинків життя дитини. Наприклад, слово *дівчинка* може вживатися на позначення і маленької, і підліткової.

У різних культурно-діалектних масивах верхня вікова межа підліткового віку коливається від 14 до 16 років для дівчат і від 16 до 18 років для хлопців, після чого настає інший віковий період, що має назву «молодість».

Висновки до розділу 2

Сучасні погляди науковців на періодизації життєвого шляху людини тісно пов'язані з давніми класифікаціями та характеристиками віку людини. Для формування цілісних уявлень про життєвий цикл людини важливими є фізіологічні, соціальні та психічні перетворення людини на її життєвому шляху. Релевантним для нас є погляд, згідно з яким життєвий цикл людини складається з таких вікових періодів: дитинство, у якому виокремлюються власне дитинство та підлітковий період, молодість, дорослість і старість.

ЛСГ «діти» представлена двома підгрупами: до першої належать номінації, що позначають дітей допідліткового віку (до 6-7 років), до другої підгрупи – назви дітей-підлітків (від 6-7 років до повноліття).

У сучасній українській мові базовим для цієї групи є слово *дитина*, що виражає родове поняття. Крім того, конституентами, що виражають загальне значення 'дитина', є номінації *дитя*, *малий*, *чадо* та *кістка*. Слово *дитина*, успадковане від праслов'янської мови, виявляє свою культурну тяглість та функціональну значущість.

В історичному плані базовим для називання особи до настання її повноліття є слово *дитя*. Семантично пов'язане з ним слово *дитина* позначає особу допідліткового віку.

Ідентифікація віку (тобто часових характеристик) здійснюється через виокремлення певної просторової ознаки особи – розміру, що знаходить своє вираження в словникових дефініціях, диференційною ознакою яких є «маленький».

Базові для аналізованої групи номінації *дитина* й *дитя* відзначаються особливою словотвірною продуктивністю, що виявляється в наявності численних номінацій, у яких сема ‘дитина’ поєднується із семами емоційно-експресивної характеристики особи. Центральне місце в ЛСГ «діти» займають номінації з коренем *-мал-*, що мають емоційно-експресивну семантику.

Фрагменти ЛСГ «діти», що стосуються осіб допідліткового періоду, відзначаються номінативною багатоманітністю, яка змінюється залежно від віку дитини перших років життя. Базовим мотивувальним чинником називання дітей перших років життя є фізіологічний. В основу називання дітей першого року життя в українській лінгвокультурній традиції покладено такі їх ознаки: 1) мовленнєва здатність та способи її вираження, спроможність видавати різні звуки; 2) демонстрування різних емоцій; 3) рухова активність; 4) відсутність чи наявність зубів; 5) годування дитини в цей період; 6) особливість одягання; 7) здійснення фізіологічних потреб; 8) потребування постійної уваги й догляду; 9) місце сну дитини.

Дітей другого року життя називають за такими ознаками: 1) особливість одягання; 2) виконання дій (зрізувати нігті, стригти чуб), які до цього віку не практикувалися в народній звичаєвості; 3) психофізична активність, що виявляється переважно в бажанні бігати, активно себе поводити, або пасивність; 4) здатність виявляти різні емоції; 5) бажання постійно бути поряд з матір’ю; 6) схильність фантазувати, хвастатися, зазнаватися, передражнювати когось або крутитися перед дзеркалом, пустувати, нашкодити, зіпсувати щось, забруднитися або бажання допомагати; 7) потребування постійної уваги; 8) позитивна або негативна оцінка дітей; 9) відношення до сакрального або природного часу, господарський критерій.

Для називання дитини, яка досягла однорічного чи дворічного віку, важливою видається ознака безпосередньо часової вказівки (*перволіток*, *двохліток*). Парадигмальна співвіднесеність назв першого й другого років

життя вказує на важливість просторових характеристик для називання дитини: якщо однорічну дитину називають *мала дитина*, то дворічну – *велика дитина*.

Із досягненням трьох років релевантними стають ознаки або біологічного часу (*третяк*, *третя паша*), або здатність до самостійності, розваги (*гулячок*, *гулячка*). Така само особливість простежується й у номінуванні дітей четвертого року життя (*четвертак*, *четверта паша*). Іншими релевантними ознаками є активність, рухливість, біганина (*шмиглик*, *джигун*). Пізнішими за походженням є назви типу *ясельник*, *дошкільня*, які вказують на спосіб соціальної інтеграції дитини.

Підлітковий період дитинства, що репрезентує перехідний вік між дітьми та молоддю, зазнає семантичної категоризації на основі базових уявлень про зростання як рух виходу з власне дитячого віку (*виросток*). Крім того, номінативні контексти для називання дітей підліткового віку відображають спосіб соціальної адаптації дитини, виконання нею певних соціальних функцій (наприклад, *пастух*).

Перехідний вік підлітка, що засвідчує вихід із власне дитинства, але не досягнення молодості, репрезентують назви *півпарубочок*, *піддівка*. Цю особливість відображають також номінації *подліток*, *підліточок*, *підліток*, які вказують на неповноту віку порівняно з особами, які вже досягли зрілості.

Якщо для називання дітей перших двох років життя релевантною є сема зменшеності, то називання дітей-підлітків здійснюється шляхом указівки на певне збільшення (*хлопчище*, *хлопчиско*).

Основні положення цього розділу викладені в публікаціях автора [77; 78; 79; 83; 84].

РОЗДІЛ 3
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ГРУПИ «МОЛОДЬ» І «ДОРОСЛІ»

3.1. Лексико-семантична група «молодь» як репрезентант перехідного віку між дітьми та дорослими

Молодість – найбільш короткий відрізок життя, який, згідно з висновками дослідників [17; 192; 323], триває не більше ніж чотири роки. Цей період можна схарактеризувати з власне біологічного та соціального погляду. Ідея росту, означена семантикою номінацій на позначення підлітка, у лексико-семантичній групі «молодь» знаходить своє завершення в образах-фітонімах, що символізують цвітіння, плід, життя, стрункість, силу. Здебільшого такі рослинні образи вживаються в порівняльних зворотах: *дівка, як ягідка* [300: 377], *дівчина, що в лузі калина* [300: 377], *гарна дівка, як маківка* [300: 378], *дівка, як тополя* [300: 378], *хлопець молодий, як барвінок* [300: 378], *хлоп, як дуб* [300: 384].

Відмінною рисою означеного періоду життя людини є наявність молодіжних громад, що репрезентують уявлення про молодь як одне нерозчленоване ціле. Саме тому серед лексико-семантичних груп зі значенням ‘вік людини’ група «молодь» вирізняється наявністю багатьох збірних назв молоді: *молодь* [265: 789; 250: 442; 8: 318], *молодеча* [265: 785; 250: 441], *молоднеча* [250: 442], *молоднича* [250: 442], *молодіж* [265: 787; 250: 442; 320: 290; 223: 235], *молодяж* [320: 290], *молодість* [195: 450], *молоджава* [195: 450], *молодня* [8: 318]. Збірне значення мають також і вторинні номінації, що позначають молодь. Наприклад, *челяда* [247: 450], *челядонька* [247: 450], *челядочка* [247: 450], *челядка* [247: 450], *челядь* [247: 450; 251: 638–639], *челєдь* [251: 638-639], *челідь* [251: 638–639], *гулота* [140: 103], *зборня* [140: 126].

Як зауважує В. Балушок, «у традиційному українському сільському середовищі соціалізація молоді юнацького і дівоцького віку була пов’язана в основному з існуванням молодіжних (парубоцьких та дівоцьких) громад. Вплив сім’ї на виховання цієї молоді був набагато меншим, ніж у дитячому й підлітковому віці. Водночас серед українського селянства в деяких регіонах відомі й інші громадські інституції, у рамках яких проходила соціалізація юнацької молоді – громади пастухів-конюхів, косарів, опришків. Разом із тим і в цих об’єднаннях означений процес виховання молодиків так чи інакше пов’язувався з парубоцьким віком. І скрізь він супроводжувався ініціаційними (посвячувальними) обрядами, які санкціонували змужніння парубочої молоді, ритуально оформлювали вступ її до означених молодіжних об’єднань та перехід молодих людей у статус дорослих» [17: 56].

Саме в громадах формувалася молодіжна субкультура, що, «<…> як і дитяча, була значною мірою явищем автономним і дуже специфічним, у її межах вироблювалися правила гендерної поведінки, відбувалися подальше становлення (дорослішання), соціалізація індивіда. Засвоєння на цьому віковому етапі певних норм та установок соціального життя молоддю відбувалося у відповідності з приписами наявного комплексу української звичаєво-обрядової культури» [110: 39].

Екстралінгвальні чинники відіграють важливу роль у номінуванні молоді. У контексті сказаного відзначимо наявність таких назв, як *кавалєрка* [140: 133], *кавалірство* [251: 180], *парубота* [268: 80-81; 249: 98], *парубоцтво* [268: 80-81; 250: 98], *юнацтво* [247: 531], *дівота* [248: 387], *дівоцтво* [248: 387], що відображають поділ молодіжних громад за статевою ознакою. В українській народній культурі виокремлюються парубоцькі та дівоцькі громади. «Дівоцькі громади, територіальні межі яких збігалися з парубоцькими, багато в чому підпорядковувалися останнім, разом вони становили одну молодіжну громаду. Вони теж часто мали старших, яких

називали *отаманками*, *березами*, *старшими дівками*, *матками* (усі інші дівки – *рій*)» [17: 60].

Ядерними номінаціями ЛСГ «молодь» на позначення осіб за гендерною ознакою є *парубок* і *дівчина* (розмовне *дівка*). Семантичні структури цих номінацій в академічному словнику української мови представлені таким чином: *парубок* – ‘молодий чоловік’; ‘юнак’; ‘нежонатий чоловік’; *старий парубок* – ‘немолодий чоловік, який ніколи не був одруженим’ [268: 80]; *дівчина* – ‘молода неодружена особа жіночої статі’; ‘кохана, наречена’ [268: 80]. Єднальною семою прямих значень наведених слів є ‘молодий’.

Словникова дефініція заголовного слова *дівчина* містить сему ‘неодружена’, яка формально не представлена в тлумаченні слова *парубок*, однак є його імпліцитним складником значення. Про це свідчить, зокрема, сталий вираз *старий парубок*, який генералізує зовнішньо не виражений складник лексичного значення. Семи ‘неодружений’, ‘неодружена’, що репрезентують соціальний статус, та сема ‘молодий’ формують поняттєві параметри осіб, що належать до категорії молоді.

Релевантність зміни сімейного статусу є мотивувальним чинником формування семантики номінацій, належних до аналізованої ЛСГ. Проілюструємо сказане окремими прикладами, у яких пряме значення вказує на одну із соціальних функцій молодої людини – одружуватися, а переносне значення – на вік: (*женишок* [8: 153], *женіх* [8: 154], *женюх* [8: 154; 195: 250], *кавалєр* [8: 202], *кавалір* [140: 133; 332: 134], *віданиці* [332: 73], *відданица* [251: 53], *відданиця* [8: 64; 223: 56; 248: 211], *выдай* [65: 9], *замужница* [8: 172]).

Значення ‘парубок’ мають назви *парубок* [268: 80; 249: 98; 9: 29], *парібок* [194: 41; 65: 56; 332: 194], *парібочок* [194: 41], *парубочок* [194: 41; 249: 98; 268: 81], *паруб'яга* [268: 81], *парубище* [268: 80], *парубій* [9: 29; 249: 98; 319: 76; 222: 45], *паробок* [65: 56; 161: 49; 268: 72], *парабійка* [161: 49], *парубчук* [161: 49; 249: 98], *парубійко* [161: 49; 249: 98; 268: 80], *парбок* [332:

194], *парубча* [249: 98], *парубченя* [249: 98], *паруб'я* [249: 98; 268: 81], *парубчак* [249: 98; 268: 81], *парубчина* [249: 98; 268: 81], *парубець* [249: 98], *парубійка* [249: 98; 268: 80], *парубіка* [249: 98; 268: 80], *парубчиско* [249: 98; 268: 81], *парубіяка* [319: 76; 222: 45], *парубічка* [249: 98], *паробоґ на женіння* [65: 56]. Розлога парадигма таких номінацій свідчить про їх закорінення в український лінгвокультурний простір та важливість відповідних фрагментів національної мовної картини світу.

Традиція називання осіб певної вікової категорії шляхом виокремлення вікових градаційних характеристик людини виразно виявляється в аналізованій підгрупі. Це стосується всіх її складників, особливо ядерних назв *парубок* і *дівчина*.

Згідно з етимологічною версією, наведеною в Етимологічному словнику української мови, вихідне значення праслов'янського **paorbъkъ* 'молодий слуга, молодий робітник' є похідним від **orbъ* 'раб, слуга' [99: 300]. Префікс *па-* уживається «переважно в іменних утвореннях типу *пагін*, *пагуба*, *парубок*, *пасинок*, *пасіка* тощо, який указує на просторову або часову близькість, схожість або ідентичність, недостачу властивості, якості тощо» [99: 247]. На нашу думку, номінативно-словотвірна значущість префікса *па-* зумовлюється потребою ідентифікації об'єкта називання через указівку як на недостачу його певної властивості, так і схожість на об'єкт, у якому ця властивість виявляється.

Народнорозмовні та діалектні назви парубка свідчать про диференційовані вікові характеристики юнака, який у міру свого фізіологічного зростання отримує відповідну назву: *парубій*, *парубійко*, *парубічка*, *парубійка*, *парубіка*, *парабійка* ('парубок'; 'молодий хлопець'; 'хлопець, який стає парубком'), *парубіяка* (збільшене до *парубій*) → *парубча*, *парубченя* ('не зовсім дорослий парубок'), *паруб'я* ('не зовсім дорослий парубок'; 'хлопець, який стає парубком'; 'молодий чоловік'; юнак') → *парубчак, парубчук* ('парубок, молодий хлопець, юнак') → *парубок*, *парібок*, *паробок*, *парбок* ('молодий чоловік'; 'юнак'; 'молодий хлопець, якому

час одружуватися’; ‘нежонатий чоловік’; ‘одружений чоловік’), *парубчина, парубець* (‘молодий чоловік, юнак’; ‘нежонатий чоловік’), *паробоґ на женіння* (‘дорослий парубок’) → *паруб'яга, парубище* (збільшене до *парубок*). Звернімо увагу на полісемію слова *паруб’я*, семантична структура якого містить значення, що стосуються різних мікрочасових характеристик парубка: ‘хлопець, який стає парубком’; ‘молодий чоловік; юнак’[268: 81].

Аналіз номінацій *паруб'яга* (збільшене до *парубок*, що має значення ‘молодий чоловік’; ‘юнак’ [268: 81]) та *парубище* (збільшене до *парубок*, що має значення ‘молодий чоловік’; ‘юнак’ [268: 80]) на тлі парадигмально співвіднесених із ним назв парубка дає підстави припустити, що ознака збільшеності, яка є визначальною для семантики наведених слів, асоціативно співвідноситься із фоновими елементами значення – лінгвокультурними пресупозиціями, важливими для ідентифікації об’єкта називання не просто як великого, а такого, що відзначається максимальним виявом «дорослості».

Наведені вище назви мають відтінок розмовності та помітну експресивну семантику, що загалом є відмінною ознакою більшості номінацій зі значенням ‘парубок’. Експресію, услід за Н. Бойко, розуміємо як функціональну категорію, що «перебуває поза значеннєвим планом лексичної одиниці й базується передусім на контрастах: 1) стильових (належність лексичної одиниці до певного стилю мови чи типу, жанру мовлення – територіальні, професійні, соціальні діалектизми), 2) хронологічних (архаїчність, новизна), 3) чужомовних (запозичення з неукраїнськими фонетичними чи словотвірними рисами), а також на обігруванні форми лексичної одиниці тощо» [24: 77].

Експресивною є також назва *леґінь* (*легінь*) [195: 406; 251: 255; 250: 350; 265: 461], що входить до складу синонімічного ряду з домінантою *молодець* – ‘здорова молода людина міцного складу, бравого вигляду’ [252: 841]. *Леґінь* – запозичення з угорської мови (*legény* ‘хлопець, парубок’

етимологічно неясне; зіставлення з турецьким *legin* (*leken*) ‘таз, миска’ не обґрунтоване [98: 209]), уживається в західноукраїнських говірках, проте вважається поширеним діалектизмом. Це слово в українській мові має такі варіанти: *легінець* [195: 406], *леґінець* [251: 255], *легіник* [250: 350], *леґіник* [251: 255].

Акцентуючи парадигмальну взаємозумовленість семантики окремих номінацій зі значенням ‘парубок’, необхідно виокремити детермінантний чинник семантичної категоризації віку, в основі якого лежить оцінна культурна універсалія *молодість – старість*. Якщо значення номінацій, що позначають осіб, належних до молодості, головним чином мають меліоративні оцінки, то семантика назв із родовою ознакою «старий» є пейоративною. Аксіологічні характеристики двох антонімічних вікових періодів найбільш повно виражені в численних текстах малих жанрових композиційних форм. Наведемо кілька прикладів: *Молодість – буйність, а старість – не радість* [301: 207]; *Коли молод бував, під колінця голубця вибивав, а як стар став, всього того перестав* [301: 208]; *Молоде золоте, а старе гниле* [300: 385].

Позитивні конотації молодості формують ядерні складники аксіологічної семантики окремих номінацій із коренем *-молод-*. Не в усіх випадках лексикографічної репрезентації значення відповідних слів, зокрема в словниках другої половини XIX – початку XX століття, такі конотації знаходять своє формальне вираження. Більшою мірою такі конотації становлять імпліцитні елементи значення, які мають фоновий характер і формують лінгвокультурне тло відповідного поняття: *молодан* (‘молодчикъ’, ‘молодоженъ’ [250: 441]), *молодець* (‘юноша’, ‘парень’ [250: 441; 8: 318]), *молодик* ‘молодой неженатый человѣкъ’ [250: 441; 195: 450], *молодчисько* ‘неодружений хлопець’ [8: 318], *молодиць* ‘парубок, що думає женитися’ [195: 450], *молодчик* (зменшене, ‘юноша’, ‘парень’ [250: 442]), *молодяк* (‘холостякъ, неженатый’ [250: 442]).

Розвиток експресивної семантики номінацій із коренем *-хлоп-* здійснюється в річищі актуалізації пейоративного значення слова *хлоп* як маркера соціального стану людини. Саме тому маємо утворення *хлопак* ‘парубок’ (зневажливо) [251: 612] та *хлопчище* ‘хлопець’ (зневажливо) [194: 341]. До діалектизмів з емоційно-експресивною семантикою зневажливості належать *гинтяй* – ‘парубок’; ‘ледар’ [195: 168]; *пашак, пашака* – ‘молодий загонистий парубок’ [194: 46], можливо, є запозиченням із польської (*paszak*) або чеської (*pesak*) мов; *флекев* – ‘невихована дубина’; ‘парубок’ [247: 378], ‘парубок’; ‘телепень’ [97: 108], *фликев, флитяв* (застаріле, рідковживане) – ‘молода людина’, ‘парубок’ [251: 594]. *Флекев* є запозиченням зі східнороманських мов; румунське *flăcău*, молдавське *флэкэ́у* є словами слов’янського походження [97: 109].

Більш чисельними є оцінно-експресивні жарґонові та арґотичні назви парубка (за нашими підрахунками, понад 30 номінацій). Н. Бойко слушно зауважує, що «функціонально близькою до просторічної (а також, на нашу думку, і до розмовної – О. Г.) є жарґонна та арґотична лексика, яка становить частину експресивного фонду мови й характеризується тісним зв’язком із певною соціальною групою людей, із їхнім соціальним середовищем» [24: 54]. Продуктивність експресивного номінування молоді є виявом загальної особливості жарґону та арґо, у яких «експресивного забарвлення набувають назви суб’єктів, предметів та явищ, подій, важливих передусім для представників тієї соціальної групи, що послуговується даним жарґоном, а також для встановлення й вираження духовної єдності між ними» [24: 54].

Таке номінування здійснюється двома шляхами – словотвірним та семантичним зі значною перевагою останнього. Словотвірним способом утворені такі назви: *пуздир* (від *пуздро* ‘геніталії самця’ [59: 51]); *трепелюк*, *терпелюк* [60: 180], *трепель* [56: 170] (лірницьке *трепелий* ‘молодий, добрий’ [60: 180]).

Жарґонізми та арґотизми, утворені семантичним способом, можна розподілити на дві групи. До першої належать слова з оцінним значенням, кодифікованим певною позначкою в словниковій статті: зневажливе (*гицель* [277: 104], *штурпак* [277: 383]), іронічно-зневажливе (*мухомор* [277: 226]), позитивне (жартівливе (*пряник* [277: 281], *педро* [277: 251], *крендель* [277: 189], *дермантин* [277: 120]), жартівливо-іронічне (*клієнт* [277: 176], *салабон* [277: 292]). Другу групу становлять номінації з дифузною семантикою, емоційно-оцінні складники якої не відображені в лексикографічному описі слова: *чувак* [277: 367], *чувень* [277: 367], *фацет* [277: 337], *торчок* [277: 322], *типаж* [277: 320], *персонаж* [277: 254], *перець* [277: 254], *мужик* [277: 224], *мен* [277: 215], *кріль* [277: 190], *кекс* [277: 169], *грінго* [277: 112], *вася* [277: 77], *кеша* [277: 170], *штрих* [277: 382], *штемп* [277: 381].

Продуктивним для наведених жарґонізмів та арґотизмів є використання метафори як способу творення емоційно-експресивної семантики. Метафоричне переосмислення слова здійснюється за двома моделями: ‘назва особи (ознаки)’ → ‘оцінно-експресивна характеристика особи’ та ‘назва предмета’ → ‘оцінно-експресивна характеристика особи’.

Розгляньмо кожен різновид творення оцінно-експресивної семантики аналізованих номінацій. Назвою особи може бути прецедентне ім’я, що набуває значення оцінно-емоційної характеристики. Прецедентність такого імені може бути різною. В одному випадку прецедентним є ім’я, поширене в межах певного соціолекту (кримінального або молодіжного: *вася* → ‘хлопець’, *кеша* → ‘хлопець’), в інших випадках прецедентність має більш загальний характер і стосується персоналізації представників певної нації (*грінго* → ‘хлопець, молодий чоловік’) або пов’язана із певним відомим персонажем (*педро* → жартівливе, ‘хлопець, чоловік’).

Відмінною ознакою оцінних назв *салабон*, *штурпак*, *торчок*, *мухомор*, *гицель* є полісемія. Вихідне переносне значення в кожної з цих назв уже є оцінно-експресивним, і саме це значення є мотиватором оцінної вікової характеристики парубка:

- *салабон*: ‘солдат строкової служби в перші 6 місяців’ (армійське) → ‘юнак; як правило, дуже молодий, недосвідчений’ (молодіжне; жартівливо-іронічне);

- *штурпак*: ‘дурень, бовдур’ (діалектне) → ‘хлопець, чоловік’;

- *торчок* (молодіжне): ‘наркоман’ → ‘хлопець, чоловік’;

- *мухомор* (молодіжне): ‘людина, що п’є тільки вино’ (жартівливе) → ‘хлопець, чоловік’ (іронічно-зневажливе);

- *гицель* (молодіжне, зневажливе): ‘хлопець, чоловік’ (діалектне, лайливе; від традиційно негативного ставлення до людини, що виловлює безпритульних собак) → ‘хлопець, чоловік’. Такий спосіб вираження оцінної характеристики особи можна назвати реаксіологізацією, тобто перенесенням оцінної семантики на новий об’єкт номінування.

В окремих випадках значення вихідного слова не має оцінної семантики, хоча може відзначатися стильовою маркованістю, як, наприклад, *фацет* (із польської, розмовне *facet* – ‘тип, особа’; із латинської *facetus* – ‘елегант’), *клієнт* (із латинської *kliens* ‘вільний громадянин Стародавнього Риму’), *мен* (із англійської *men* – множина, ‘чоловіки’), *чувак*, *чувачок*, *чувень* (можливо, із циганської *чаво*, *чхаво* ‘хлопець, не циган’). Стилістично марковане (розмовне) застаріле значення слова *мужик* в українській мові вживається в молодіжному жарґоні для називання хлопця, молодого чоловіка (у звертанні).

Зрідка емоційно-оцінна характеристика хлопця і молодого чоловіка здійснюється за рахунок переосмислення мистецтвознавчих термінів *персонаж* (‘дійова особа в художньому творі’ [268: 331]) і *типаж* (‘людина з характерною зовнішністю, що служить моделлю для художника, скульптора, фотографа’ [261: 116]).

Іншу групу складають оцінні номінації, в основі яких лежить перенесення: ‘назва предмета’ → ‘оцінно-експресивна характеристика парубка’:

- *дермантин* (від *дерматин*) ‘просочена нітроцелюлозою тканина, схожа на шкіру або на клейонку; штучна шкіра’ [264: 252] → молодіжне, жартівливе, ‘молодий хлопець’;

- *перець* ‘тропічна повзуча рослина, а також її плоди у вигляді зернят із гірким смаком і пряним запахом, що вживаються як приправа’ [268: 318] → ‘ущипливе глузування, уїдлива дотепність’ [268: 318] → молодіжне, ‘хлопець, молодий чоловік’;

- *кекс* ‘кондитерський виріб у формі чотирикутного хлібця зі здобного тіста з ізюмом’ [265: 139] → молодіжне, ‘хлопець, молодий чоловік’;

- *крендель* ‘виріб із тіста (звичайно здобного), формою схожий на вісімку’ [265: 335] → молодіжне, жартівливе, ‘хлопець, молодий чоловік’;

- *пряник* ‘солодке печиво у вигляді товстого коржика, приготовлене на меду, патоці або цукровому сиропі з доданням прянощів’ [260: 370] → молодіжне, жартівливе, ‘хлопець’;

- *штемп* ‘тавро’ (застаріле) [269: 536] → молодіжне, ‘хлопець, молодий чоловік’;

- *штрих* ‘коротка риска, лінія, яка є одним з основних елементів рисунка, креслення’ [269: 545] → переносне, ‘окрема подробиця, характерна риса чого-небудь’ [269: 545] → молодіжне, ‘чоловік, хлопець’.

Як зауважує Л. Ставицька, одним із аспектів семантичної модифікації жарґонної лексики при збереженні її інваріантної лексично-звукової форми є такий, за якого «жарґонізм – оцінна характеристика людини – у розмовній комунікації втрачає, нейтралізує оцінку, ним починають позначати осіб у їхньому віковому, статевому, соціяльно-професійному тощо вимірі» [276: 161]. Тому такі слова, як *гицель*, *штурпак*, *мухомор*, *пряник*, *педро*, *крендель*, *дермантин*, *клієнт*, *салабон*, *типаж* та інші, у яких за відповідних умов спілкування можуть нейтралізуватися

оцінні соціосеми, зараховуємо до номінацій, що мають вікову характеристику.

Зоометафора на позначення власне вікової характеристики хлопця вживається рідко: (*кріль* ‘гризун родини заячих’ [265: 356] → молодіжне, ‘хлопець’). Частіше вона використовується для оцінної характеристики особи за внутрішньою ознакою (рисами характеру, поведінковими особливостями), наприклад, «*заєць* ‘боягуз; утікач; дезертир’ (паніка наляканого вояка під час бойових дій схожа на поведінку зайця в небезпеці, намагання кудись сховатися)» [219: 78].

За спостереженнями дослідників, лексика української мови на позначення дівчини розгалужена й різноманітна. Вихідною для цієї лексики одиницею є слово *діва*. Ю. Карпенко виявив понад 40 похідних, прямо чи опосередковано утворених від цього слова [131]. Така розгалужена парадигма номінацій із коренем -*дів*- є результатом тривалого історичного розвитку, оскільки «вже в праслов’янській мові існувало щонайменше сім слів із значенням ‘дівчина’. І всі вони досі є в українській мові. Окрім самого слова *діва*, це *дівка* (початково – зі зменшувальним значенням ‘мала діва’), *дівиця, дівча, дівчина*, також *дівуха* та *дівоя*. Два останніх стали вже діалектизмами, доживши в цій формі до слова *дівойка* у бойків і досі, там же – *дівчатойко*» [131].

Ю. Карпенко, услід за дослідниками [345: 17–18; 95: 84–85; 309: 491], констатує, що словом *діва* «позначався певний фізіологічний етап у розвитку особи жіночої статі, істотний для продовження роду. Ніякого зв’язку із цнотою, незайманістю (російське – девственность) це слово первісно не мало. Принаймні останню тисячу років невинність визнавалася головною прикметою дівчини, її прапором, носієм її честі» [131].

В українському народнорозмовному мовленні (територіально-діалектному чи наддіалектному), крім назв із коренем -*дів*-, уживаються інші номінації зі значенням ‘дівчина’, причому кількість таких назв незначна (*панна*, *панночка*, *панниця*, *паннуня*, *паннуся*, *паннуненька*, *паннунечка*,

паньнюсінька, *кісаса*, *шіснацітка*, *сімнацітка*, *двацятка* та деякі інші), на відміну від жарґонового та арґотичного мовлення, у якому нараховуємо понад 40 номінацій.

Подібно до вікової характеристики парубка називання дівчини також здійснюється за ступенем дорослішання, однак, як свідчить аналізований матеріал, воно не таке деталізоване: *дівка* ‘доросла дівчина’ [64: 20] – *дівка* (розмовне) ‘дівчина, якій час одружуватись’ [264: 297]. Як виняток можна навести назву *великуватка* зі значенням ‘доросла дівчина’, зафіксовану в Словнику говорів Нижньої Наддніпрянщини [322: 133], та описову назву *дохожа дівка* [248: 387], у якій прикметник *дохожий* має значення ‘дорослий за віком’ [248: 436].

Значення готової до одруження дівчини конкретизується також в описових назвах *дівка у заплітках* [248: 387], *дівка у бовтицях* [248: 387]. На це вказують предмети прикрашання (*бовтиця* – ‘підвіска до серги’ [248: 79], *заплітка* – ‘стрічка для коси’ [263: 264]), які в західноукраїнських регіонах могла носити дівчина на виданні.

До групи номінацій зі значенням ‘молода особа жіночої статі’ належать відчислівникові назви *шіснацітка* [140: 260], *сімнацітка* [140: 218], *двацятка* [8: 124], які прямо вказують на вік дівчини. Відсутність подібних назв хлопців, на нашу думку, зумовлена екстралінгвальними чинниками. У народній культурі проакцентованим є віковий період саме дівчини, із якого починається її заміжжя. Показовим у цьому зв’язку є назва *дівка* в значенні ‘дочка’ (незалежно від віку) [251: 96], при цьому, очевидно, ідеться про статус дочки до її одруження.

Базовими (хоч і стилістично не рівноправними) для позначення молодої неодруженої особи жіночої статі є назви *девушка* [63: 68], *дєвка* [161: 27], *дивчина* [8: 131], *дивчиска* [68: 24], *діва* [248: 386; 264: 296], *дівака* [248: 386], *дівасенька* [248: 386], *дівася* [248: 386], *діваха* [248: 386; 264: 297], *дівиця* [248: 386; 264: 297], *дівище* [248: 386], *дівка* [161: 27; 251: 96; 248: 387; 65: 21; 140: 109; 62: 159], *дівойка* [195: 218], *дівонька* [248: 386; 264: 297],

дівоха [248: 38; 332: 109], *дівочка* [195: 218; 63: 68; 248: 387; 264: 298], *дівулисько* [140: 109], *дівулиця* [140: 109], *дівуля* [248: 387; 332: 109; 264: 298], *дівуся* [248: 387], *дівуха* [248: 387], *дівуча* [195: 218], *дівця* [248: 387], *дівча* [195: 218; 248: 387; 264: 298], *дівчатко* [248: 387], *дівчатойка* [195: 218], *дівчатонько* [248: 387], *дівчаточко* [248: 387], *дівчениця* [195: 218], *дівчина* [248: 388; 264: 298], *дівчиненька* [248: 388], *дівчинина* [8: 134], *дівчинонька* [248: 388], *дівчище* [248: 387]. Усі вони належать до народнорозмовного мовлення й виражають ставлення до дівчини, що зумовлюється національним характером, національним світобаченням та ціннісними орієнтирами культурної свідомості народу.

Відповідні назви «мають різне стилістичне забарвлення, семантичні нюанси, різну сферу поширення – від загальновживаних до досить вузьких діалектизмів» [131], але найбільшою мірою вони «розрізняються емоційним забарвленням, вкладеним у них почуттям. То не дивно – і лексична щедрість, і розмаїття найніжніших відтінків. Адже йдеться про одну з найвищих, найдорожчих людських цінностей – про дівчину» [131]. Таку ж цінність має й дитина. Очевидно, народнопоетичні номінації *дівчинонька* і *дитинонька* співвідносяться не лише формально як засоби фольклорної поетики, а й концептуально, змістовно. Експресивні характеристики дівчини різноманітні, проте вони ніколи не пов’язані з непристойним ставленням до неї. Головну обмежувальну функцію тут відіграють етичні та естетичні уподобання народу.

Відмінною ознакою лексики зі значенням ‘дівчина’ є імпліцитно пов’язана з емотивною оцінністю градуальність, відображена в словниках за допомогою таких позначок, як зменшене (*дівасенька* [248: 386], *дівонька* [248: 386], *дівочка* [248: 387], *дівчатко* [248: 387], *дівчатонько* [248: 387], *дівчаточко* [248: 387], *дівчиненька* [248: 388]) і збільшене (*дівище* [248: 386], *дівака* [248: 386], *дівчище* [248: 387], *діваха* [248: 386]). Така градуальність може формувати різні емотивні компоненти, як-от: пестливе (*дівочка* [264:

298], *дівча* [264: 298; 195: 218; 248: 387]), зневажливе (*діваха* [264: 297]), фамільярне (*дівуля* [264: 298]).

Відтінок зменшеності чи збільшеності може не відображатися в словниковій статті, однак емотивні характеристики є релевантними, як-от: пестливе (*дівася* [248: 386], *дівуся* [248: 387], *дівонька* [264: 297], *дівойка* [195: 218], *дівочка* [195: 218; 63: 68], *дівчатойка* [195: 218], *дівчинонька* [248: 388]), згрубіле (*дівуля* [332: 109], *дівулисько* [140: 109], *дівулиця* [140: 109], *дивчиска* [68: 24]), згрубіло-пестливе (*дівоха* [248: 387], *дівуля* [248: 387], *дівуха* [248: 387]), фамільярне (*дівоха* [332: 109]) ставлення, формально виражене суфіксами суб'єктивної оцінки.

Серед назв на позначення молодої дівчини в бойківських говірках вживаються лексеми *сестра*, *сестричка* (у звертаннях) [194: 211] та *посестра* [194: 119]. У Словнику української мови (в 11 томах) одним зі значень слова *сестра* є 'ласкаве звертання до сторонньої особи жіночої статі (переважно одного віку з тим, хто звертається)' [267: 150]. Саме слово є індоєвропейським, і, згідно з результатами реконструкції, *сестра* – 'будь-яка жінка-родичка, яка належить поколінню Ego', 'член великої сім'ї' [51: 764]. Така семантика дозволяє бачити в наведеній назві утворення, що складається з елемента *su̯e- і морфеми *sor- у значенні 'жінка'. Відповідно, індоєвропейське *ś^{o}e-sor- первинно означало 'своя жінка', тобто 'жінка свого роду, своєї сім'ї' [51: 764]. «Жінка в давньому індоєвропейському суспільстві залишалася 'своєю', 'членом великої сім'ї' до одруження, у результаті чого вона переходила в іншу сім'ю й утворювала нові стосунки 'спорідненості' вже поза сім'єю своїх батьків» [51: 764–765].

У зв'язку з таким архаїчним розумінням номінації *сестра* звернімо увагу на лінгвокультурну семантику цього слова в народній культурі: майже до початку XIX століття в Україні, Росії та Білорусі було дитяче посестринство і побратимство [325], тому, припускаємо, що *сестра* могла позначати подругу, рівноправну за віком, окресленим молодими роками дошлюбного або початкового шлюбного стану.

Номінація *кісаса* (порівняймо угорське *кisasszony* – ‘панночка’, словацьке *kisasona*) [195: 353] на позначення дівчини має прозору мотивацію, пов’язану з образом коси (заплетеного волосся в косу), яка в багатьох культурах є ознакою дівочої честі та маркером дошлюбного статусу.

У словниках бойківських говірок М. Онишкевича та української мови за редакцією Б. Грінченка на позначення молодої неодруженої особи жіночої статі фіксуємо запозичену з польської мови назву *панна* [194: 38; 249: 92], а також утворені на українському ґрунті номінації *панночка* [194: 38; 249: 93], *панниця* [194: 38], *паннуня* [249: 93], *паннуся* [249: 93], *паннуненька* [249: 93], *паннунечка* [249: 93], *паньнюсінька* [194: 39]. У поліських говорах слово *цурка* (від польського *córka* – ‘дочка’) уживається зі значенням як спорідненості (‘дочка’), так і віку (‘дівчина’) [161: 68].

Основними суб’єктами називання дівчини й жінки в жарґоновому мовленні є чоловіки, тому «жінку вважають об’єктом номінування, цікавим називачеві лише з утилітарно-побутових чи сексуально-статевих причин, а її оцінка є виразно зниженою, пейоративною. В окремих випадках названа оцінка може набувати навіть інвективного характеру, свідчити про вияв чоловічої мовної агресії, маскулінну експресивізацію дійсності» [219: 163].

Оцінно-експресивні характеристики дівчини в соціальних діалектах здійснюються головним чином на основі переосмислення певних назв. Залежно від особливостей номінування можна виділити два шляхи утворення назв дівчини – метонімічний і метафоричний.

Характерними для аналізованої лексики є метонімічні транспозиції типу

1) ‘назва предмета одягу чи його частини’ → ‘назва дівчини’ (*тріко* [57: 152], *юбка* [57: 152], *панталончики* [57: 152], *спідниця* [57: 170], *халява* [277: 349]);

2) ‘назва фізіологічної ознаки’ → ‘назва дівчини’ (*дірка* [277: 123]);

3) ‘назва дорослої або старої жінки’ → ‘назва дівчини’ (*бабуха* [61: 207], *бабуля* [57: 152], *баба* [59: 43; 277: 40], *бабаська* [277: 40], *тітка* [277: 321]);

4) ‘жіноче ім’я’ → ‘назва дівчини’ (*маруська* [57: 171], *соня* [277: 307], *василіса* [277: 76], *матильда* [277: 214], *даша* [277: 117], *манька* [57: 158], *клава* [277: 175]);

5) ‘дівчинка, дівчина або жінка, яка дружить з ким-небудь’ → ‘назва дівчини або жінки’ (*подруга* [277: 264]).

Крім названих вище, виокремлюємо емоційно-експресивні номінації зі значенням ‘дівчина’, утворені від запозичених назв. Одні з них змінили (*кубіта* [57: 165], із польської *kobieta* ‘жінка’), інші зберегли (*ґерла* [277: 115], *ґьорлиця* [277: 115], від англійської *gerl* ‘дівчина’) вихідне значення.

Продуктивним засобом називання дівчини та жінки в українських соціальних діалектах є зоометафора: *риба* [277: 285], *жаба* [59: 46; 277: 135], *зозуля* [277: 158], *курка* [277: 195], *курочка* [277: 195], *гуска* [59: 46], *коза* [59: 46; 277: 179], *вівця* [277: 84], *корова* [59: 53], *телиця* [277: 319], *теличка* [277: 320], *тьола* [277: 330], *тьолка* [277: 330], *кобила* [277: 178], *кобилка* [277: 178], *мавпа* [277: 208]. Наведені назви є результатом гендерної ідентифікації, бо головним суб’єктом номінування осіб жіночої статі в жарґоновому мовленні є чоловіки, які ставляться до жінки «як до людини з більш низьким інтелектом, ніж у чоловіка» [285: 233]. А інтелект чи наявність розуму притаманні людині на відміну від тварини, яка є нижчою та підконтрольною людині [88: 400].

Словотвірний спосіб творення емоційно-експресивних назв зі значенням ‘дівчина’ не такий продуктивний, як семантичний. Цей спосіб представлений словами, утвореними від назв чоловіків за допомогою флексії *-а-* (*френда* [277: 345], *кадра* [277: 162]). Номінації *фиглярка* [59: 16], *зубоскалка* [59: 16], *моргуха* [59: 16] мають подвійну мотивацію: їх можна розглядати або як утворені від іменників на позначення осіб чоловічої статі (від *фігляр*, *зубоскал*, *моргун*), або як віддієслівні утворення (від *фіглярити*,

моргати), або як ті, що утворилися основоскладанням (від *зуби скалити*) за допомогою суфікса.

Деякі з аналізованих номінацій, що мають затемнену внутрішню форму, можна пояснити лише вірогіднісно. До таких назв належать *маруха* [67: 26; 277: 213], *шмара* [57: 171; 277: 378] та *бескида* [277: 53]. На думку Л. Ставицької, слово *маруха* «пов'язане з *мара*, *маруха* – 'привид', 'відьма'; функціонуванню в арґо сприяли співзвучні власні імена – Маруся, Марія» [277: 213]. Припускаємо, що назва *шмара* утворена від *мара*: приєднання шиплячого -*ш*- до слова є типовим способом жарґонового словотворення. Його результатом є звукосполучення [*шм*], із якого починається велика кількість жарґонових назв. Саме ж використання шиплячого [*ш*], так само, як і [*ж*], услід за дослідниками, «можна пояснити негативною оцінною символікою звучання» [276: 110].

Назва дівчини *бескида* [277: 53] теж пов'язана зі сферою української міфології. У контексті знань про міфологічний топонімікон [53: 48], до складу якого належать *Бескиди* – місце поганського богослужіння, вважаємо, що назва *бескида* первісно могла позначати локус мешкання міфологічної істоти.

Таким чином, проаналізований матеріал, належний до ЛСГ «молодь», дозволяє дійти кількох загальних висновків. Екстралінгвальні чинники зумовлюють особливості вираження загальних уявлень про молодість як один із вікових періодів життя людини. Попри те, що молодість є не тривалим життєвим відрізком, її вербальна репрезентація відзначається наявністю численних назв, що деталізують вікові та оцінні характеристики людини.

3.2. Склад та структура лексико-семантичної групи «дорослі»

Ядерною назвою ЛСГ «дорослі» є лексема *дорослі* – 'ті, що перестали бути дітьми, змужніли' [264: 380]. Ця вікова категорія характеризує стан

людини після досягнення фізіологічної зрілості. Саме тому визначальною ознакою складу цієї групи є назви, що містять диференційну сему «стать» як базову для експлікації вікових характеристик людини. Позначеннями осіб чоловічої та жіночої статі є, відповідно, назви *чоловік* та *жінка*, що утворюють опозицію, навколо якої формуються лексичні парадигми на позначення а) дорослої (зрілої) людини чоловічої статі; б) дорослої (зрілої) людини жіночої статі; в) дорослої (зрілої) людини загалом. Припустимо стверджувати, що біологічний час дорослої особи чоловічої статі асоціюється з одруженням.

До складу наведеної підгрупи належать назви з різною мотивувальною основою й різні за своєю первісною семантикою. Функції вікової характеристики людини в українській мові набувають назви, що позначають родинні стосунки, а саме: *батько*, *тато*, *панотець*, *папаша*, *дядько*. Сема ‘вік людини’ в слові *батько*, а також у суфіксальних утвореннях із семантикою пестливості (*батусь*, *батуньо*, *батусьо* та інших) і формах *батьо* [248: 34] та *батя* [248: 34] зі значенням ласкавості як шанобливе звертання до літньої особи стає ядерною внаслідок деактуалізації архісеми ‘родинні зв’язки’.

В українській мові є інші функційно спеціалізовані словоформи зі значенням спорідненості, що виконують функцію вказівки на вік у звертанні, якщо в мовленнєвих контекстах актуалізується сема ‘вік людини’: *бадіка* [251: 21], *бадика* [251: 21], *бадіко* [251: 21], *бадико* [251: 21], *бадя* [251: 21], *бадьо* [251: 21], *бадей* [251: 21], *вуйко* [251: 64–65], *уйко* [251: 564; 65: 84], *дядя* [68: 25], *дядько* [248: 462], *батько* [248: 33], *нанашко* [332: 183], *папаша* [222: 44], *панотець* [249: 93]; демінутивні варіанти *бадічка* [251: 21], *бадичка* [251: 21], *бадічко* [251: 21], *бадичко* [251: 21], *дядечко* [248: 462], *батьо* [248: 33], *батусь* [248: 33], *батуньо* [248: 33], *батусьо* [248: 33], *батонько* [248: 33], *батенько* [248: 32], *батечко* [248: 32], *батіночко* [248: 33], *батя* [248: 34], *татусьо* [66: 87], *стрийко* [251: 527], *панотченко* [249: 93]. Усі наведені назви репрезентують особливості мовленнєвого етикету,

в основі якого лежить шанобливе ставлення українців до людини, не просто старшої за віком від співрозмовника, а такої, яка належить до категорії «дорослих».

Діалектними є назви дорослої особи чоловічої статі, у яких вік людини імпліцитно виражається через указівку на сімейний статус: *хазяїн* зі значенням ‘одружена особа стосовно до своєї дружини’ [63: 59–83], *ґазда* ‘те саме’ [65: 16], *хлоп* ‘те саме’ [62: 188; 65: 86; 251: 612; 66: 93; 332: 266]. До назв із семантикою ‘шанована людина старшого віку’ належить і лексема *дядько* (із позначкою «застаріле»), яка вживається на позначення особи (звичайно унтер-офіцера), якій доручалося навчання новобранців у царській армії [264: 450]. Таке використовування слів *дядько, батько, тато* (або *папаша* [222: 44]), що набувають здатності позначати дорослу або досвідчену старшу людину, можна пояснити різними, хоч і пов’язаними між собою причинами.

В українській культурі батько (або старші родичі чоловічої статі) відіграють важливу роль у вихованні та навчанні дітей, зокрема синів, які, у свою чергу, слухаються й поважають його. Якщо ж мова йде про звертання до старої людини, то лінгвокультурні механізми використовування слова *батько* – ‘старший чоловік’ (шанобливо) відображають давньослов’янську систему стосунків у роді, за якої всіх старших чоловіків незалежно від кровних зв’язків молодше покоління вважало за своїх батьків.

Як відзначає А. Бурячок, «у північних та південно-східних говорах розглядана назва (*батько*) засвідчується при звертанні до старшого чоловіка на знак поваги» [29: 22]. Така ж функціонально-семантична спеціалізація характеризує вживання цього слова і в загальновживаній мові [262: 113]. Слова *дядько, вуйко, стрий*, окрім спорідненості (брат батька або матері; чоловік тітки; брат діда або баби), уживаються й на позначення старшого віком чоловіка (*стрий* [251: 526], *стрийко* [251: 526], незнайомого – *вуйко* [85: 42], звичайно при шанобливому звертанні – *вуй* [262: 785], *вуйко* [262: 785], розмовні *дядя* [264: 450], *дядько* [264: 450], рідше *дядьо* [264: 450],

пестливе *дядечко* [264: 450], *дядько* [248: 462], *дядюшка* [248: 462], зменшене і пестливе *дядечко* [248: 461]), дорослого чоловіка (розмовні *дядя* [264: 450], *дядько* [264: 450], рідше *дядьо* [264: 450], пестливе *дядечко* [264: 450], згрубілі *дядіна* [8: 148], *дядюра* [8: 148]), чоловіка середніх літ (*дядько* [248: 462], *дядюшка* [248: 462], зменшене і пестливе *дядечко* [248: 461], *дядко* [117: 865–866], *дядя* [117: 865–866], *дядьо* [117: 865–866]).

Серед наведених вище назв у сучасній українській мові найуживанішою є *дядько*: у південно-західних говорах української мови (у яких фіксуємо такі лексеми, як *вуйко* і *стрий*) відбувається «процес нівеляції давньої складної системи бокових ліній спорідненості, унаслідок чого назви *стрийко* (*стрий*) та *вуйко* замінюються однією загальною – *дядько*» [29: 85]. Слова *дядько*, *вуйко*, *стрий* належать до індоєвропейської та слов'янської термінології спорідненості й відзначаються семантичною близькістю [294: 68–71, 80–86]. Усі вони за своєю семантикою є шанобливими звертаннями і зберігають сліди давніх стосунків у роді, коли всі старші за віком чоловіки вважалися своїми родичами.

Принцип номінування осіб дорослого віку за допомогою лексики зі значенням спорідненості простежується й у соціальних діалектах. Показовими є, зокрема, вторинні номінації *братан* [277: 67], *брателло* [277: 67], *братка* [277: 68], *браток* [277: 68], *братуха* [277: 68], *братушка* [277: 68], що вживаються у функції дружнього звертання до чоловіка. Як молодіжний жарґонізм зі схвальною оцінкою на позначення шанованої людини старшого віку вживається слово *тато* [277: 318]. Ця ж лексема фіксується серед арґотизмів вояцтва УПА [57: 167], позначаючи сотенного. Укажемо на іншу ознаку номінування в жарґонах осіб за віковою характеристикою: нерідко семантичні структури жарґонових назв, наприклад, *гицель*, *штурпак*, *педро*, *мухомор* та інші, містять лексико-семантичні варіанти 'хлопець' і 'чоловік'.

Для називання сукупності осіб чоловічої статі в українській мові збірні назви, за нашим спостереженнями, не вживаються, на відміну від позначення жінок як нерозчленованої єдності: *баб'ятина* [322: 55], *бабота* [248: 15], *бабство* [248: 15], *жінва* [248: 487], *жінота* [248: 487], *жінотва* [248: 487], *жіноцтво* [248: 487], *жінощина* [248: 487], *жонота* [248: 491], *молодичня* (збірне, 'молоді жінки', 'молодиці') [251: 295], *челядь* [199: 712; 251: 638], *челідь* [251: 638], *челєдь* [251: 638]. На наш погляд, це зумовлено екстралінгвальними чинниками, в основі яких лежить спосіб соціально-побутової організації жіночих громад.

В українській культурно-історичній традиції протягом тривалого часу базовою назвою жіночої особи дорослого віку була лексема *жона* ← *жена*. Уже в давньоруській мові це слово було полісемічним і мало такі значення: 'femina' і 'uxor' [275: 856], 'женщина' і 'жена' [242: 244], 'женщина' і 'жена, супруга' [244: 87]. Такі само лексико-семантичні варіанти наведено в словнику за редакцією Б. Грінченка [248: 491]. Є достатні підстави вважати, що лексико-семантичний варіант 'femina' позначає саме дорослу жінку, а не особу жіночої статі загалом. У цьому зв'язку звернімо увагу на бойківську назву *жона*, що акумулює різні значення, серед яких і ті, що позначають власне біологічний вік: 'жінка', 'молода жінка' [195: 255].

У народній культурі початковий вік дорослості жінки пов'язують із її сімейним статусом, про що свідчать уживані в українській мові, особливо діалектах, назви *молодиця* ('молода заміжня жінка' [265: 787; 250: 441; 195: 450]; 'молода жінка, що залишилася без чоловіка, живе без чоловіка' [265: 787]), *маладица* ('жінка', 'дружина' [161: 41]), *маладуха* і *маладьонка* ('молодиця' [161: 41]), *молодайка* (зрідка, 'молода невістка' [320: 290]; 'молодиця, молода заміжня жінка' [223: 235]), *мулодінка* ('молодичка' [140: 164]).

Для сучасної української мови базовою назвою дорослої особи жіночої статі є слово *жінка*, що, крім інших, має парадигмально зумовлене значення 'доросла, на відміну від маленької дівчинки', яке передбачає

протиставлення різних за віком осіб жіночої статі [264: 536; 195: 252]. У південно-західному наріччі поширеними є слова *кобіта* і *кубіта*. Запозичення з польської мови *kobieta* (‘dorosły człowiek płci żeńskiej’; ‘żona’ [356]) у говірках цього наріччя набуло різних значеннєвих відтінків: *кобіта* ‘жінка’ [195: 362], ‘старша жінка’ [62: 165; 66: 53], ‘велика, кремезна дівчина або жінка’ [251: 213]; *кубіта* ‘жінка’ [140: 145; 332: 154], ‘велика, кремезна дівчина або жінка’ [251: 237].

У розмовній та жарґонній лексиці номінування дорослої жінки здійснюється, по-перше, за допомогою назв жіночих осіб старшої вікової категорії, тобто старих людей. Статус семи ‘вікова характеристика’ в таких назвах може бути адгерентним та інгерентним. Це залежить від специфіки взаємодії суб’єкта і об’єкта мовлення: якщо об’єктом вікової характеристики є людина, що досягла повноліття, а суб’єктом мовлення є дитина, то в такому випадку номінації мають значення ‘доросла жінка’. Це значення виявляється і в тих випадках, коли суб’єктом мовлення є дорослі (чоловік або жінка), молодь (хлопці та дівчата), але в жодному разі відповідні номінації не набувають значення ‘стара жінка; бабуся’: *баба* – ‘женщина, баба’ (зневажливо) [248: 12].

По-друге, називання дорослої жінки, як і чоловіка, здійснюється як успадкованими, так і запозиченими лексемами зі значенням спорідненості: *мамуні* (‘мати’; ‘старша жінка’ [66: 61]), *мама* (‘мати’; ‘старша жінка’ [66: 61]), *мамусі* (‘мати’; ‘старша жінка’ [66: 61]), *матуша* (‘тітка, сестра батька або матері’; ‘будь-яка жінка старшого віку’ [251: 281]), *нанашка* (‘хрещена мати’ [332: 167], ‘жінка’ [332: 183]), *тета* (‘рідна тітка, материна або батькова сестра’, ‘значно старша за віком рідна сестра’, ‘братова дружина’, ‘чужа старша жінка’ або ‘далека родичка’ [251: 544; 65: 81]), *цьоця* (‘сестра батька чи матері’, ‘чужа жінка старшого віку’ [251: 634]), *тіточка* (зменшене, ‘тітка’, ‘будь-яка одружена жінка’ [247: 267]), *тітуньця* (зменшене, ‘тітка’, ‘будь-яка одружена жінка’ [247: 267]), *тітуня* (пестливе, ‘тітка’, ‘будь-яка одружена жінка’ [247: 267]),

тітуся (пестливе, ‘тітка’, ‘будь-яка одружена жінка’ [247: 267]), *тітка* (пестливе, ‘тітка’, ‘будь-яка одружена жінка’ [247: 267]; ‘дівчина, жінка’ [277: 471]), *вуйна* (‘дядина, дружина батькового або материного брата’; ‘чужа жінка старшого віку або далека родичка’ [251: 65]), *леліка* (‘дружина брата’, ‘старша сестра’, ‘чужа жінка старшого віку’, ‘форма звертання до невістки, молодої господині’ [251: 256]), *ліліка* (‘дружина брата’, ‘старша сестра’, ‘чужа жінка старшого віку’, ‘форма звертання до невістки, молодої господині’ [251: 256]), *лиліка* (зрідка, ‘дружина брата’, ‘старша сестра’, ‘чужа жінка старшого віку’, ‘форма звертання до невістки, молодої господині’ [251: 256]), *лилика* (зрідка, ‘дружина брата’, ‘старша сестра’, ‘чужа жінка старшого віку’, ‘форма звертання до невістки, молодої господині’ [251: 256]), *лелічка* (зменшене, ‘дружина брата’, ‘старша сестра’, ‘чужа жінка старшого віку’, ‘форма звертання до невістки, молодої господині’ [251: 256], *лілічка* (зменшене, ‘дружина брата’, ‘старша сестра’, ‘чужа жінка старшого віку’, ‘форма звертання до невістки, молодої господині’ [251: 256]).

А. Бурячок зазначає, що в діалектах, де поширені видові назви, зустрічаються утворення, не зафіксовані раніше, наприклад, *вуйчанка*, *вуйанка* (Одещина), *вуйчина* (Закарпаття). «Останні вживаються переважно в значенні дружини материного брата, а також як форми ввічливого звертання до старшої віком жінки» [29: 87]. У Словнику української мови це слово подається як діалектне зі значенням ‘тітка, сестра матері або дружина материного брата’ [262: 785]; назву *вуйна* в значенні ‘дядина, дружина батькового або материного брата’ фіксуємо в Словнику буковинських говірок [251: 65]. Крім цього, лексема *вуйна* вживається зі значенням ‘чужа жінка старшого віку’ [262: 785; 251: 65], що відображає давню систему стосунків у роді, які передбачали ставлення до всіх старших за віком жінок як до рідних. Слово *вуйна* належить до індоєвропейської та слов’янської термінології спорідненості (*вуйна*

‘дружина дядька’ – праслов’янське *ujь; – споріднене з литовським *avýnas* ‘дядько по матері’, пруським *Awis* ‘те саме’; разом з ними походить від індоєвропейського *əu̯-io-s [94: 438]).

Запозиченою назвою є слово *леліка*: з молдавської або румунської мови – *леліка* (молдавське [*лели́кэ*] (румунське [lelícă]) ‘тітка (у звертанні до старшої віком жінки)’ є зменшеною формою від *ле́ле* (lélе) ‘те саме’, що походить від болгарського *ле́ля* ‘тітка (сестра батька або матері; звертання до старшої віком жінки)’, спорідненого з українським [*ле́ля*] ‘старша сестра’ [98: 217]).

Слова *леліка*, *ліліка*, рідко *лиліка*, *лилика* (зменшені форми *лелічка*, *лілічка*) у буковинських говірках уживаються в значеннях ‘дружина брата’, ‘старша сестра’, ‘чужа жінка старшого віку’, ‘форма звертання до невістки, молодої господині’ [251: 256]. «У слов’ян це слово (якщо не враховувати вживання його на означення родичів чоловічої статі) функціонує в основному в трьох значеннях: ‘тітка’ (переважно ‘сестра матері’), ‘старша сестра’ і ‘старша віком жінка’. Останнє є результатом пізнішого розширення його семантики» [29: 90]. У цьому зв’язку завважимо особливості семантичної структури полісемічного слова *тітка* (‘сестра батька або матері’, ‘жінка дядька’, розмовне – ‘доросла жінка взагалі’, ‘звертання до жінки, звичайно старшої за віком’ [261: 150]), у якій останнє значення є також результатом пізнішого розширення його семантики, що здійснюється в напрямку від позначення спорідненості до найменування віку людини. Такий напрям змінення лексичного значення простежується в розглянутих вище назвах, зокрема *батько*, *дядько*, *вуйко*, *вуйна*.

Переважну більшість назв дорослої особи жіночої статі, уживаних у соціальних діалектах, складають зоометафори: *вовчиця* (кримінальне; лайливе [277: 92]), *криса* [277: 413], *курятинка* [277: 413], *лошиця* [277: 471], *вівця* [277: 471], *жаба* [277: 471], *зозуля* [277: 471], *теличка* [277: 471], *коза* [277: 471], *мавпа* [277: 208], *риба* [277: 285], які відповідно до особливостей вираження прагматичних інтенцій жарґонової мовної особистості містять

негативну оцінку. Натомість у наддіалектній лексиці зоометафор менше, і вони відрізняються позитивною оцінною характеристикою, наприклад: *ластівка* (переносне, розмовне; ‘ласкава назва дівчини або жінки’ [265: 452], «уживається як пестливе слово, особливо у формі зменшеності, стосовно жінки, яка в поезії постійно порівнюється з ластівкою» [250: 346]), *галонька*, *галочка* ‘пестливе слово для жінки’ [264: 21; 248: 268].

Образне номінування людини за допомогою зоометафори є універсальним явищем для різних мов. У межах означеної теми дослідники доходять кількох загальних висновків, які, хоч і репрезентують досвід узагальнення матеріалу певної національної мови, у своїх базових положеннях мають евристичну значущість для розуміння культурно-семантичних універсалій загалом. Як зауважує М. Рут, «широта втілення образів тварин (і ширше – образів природи) у називанні людини дозволяє реконструювати <…> концептуальну модель «людина – явище природи», яка трактує людину як частину природи. У межах цієї моделі розробляються напрямки образного номінативного ототожнення «людина – тварина», «людина – рослина», «людина – явище неживої природи» [221: 69]. Аналізований матеріал свідчить про те, що в українській мові для вираження оцінної характеристики, яка зберігає одночасно вказівку і на вік, більш широко використовуються назви тварин як явищ природи. Назви домашніх тварин в означеній функції використовуються рідше. Незалежно від сфери побутування (природа чи домашнє господарство) відповідні назви, якщо вони виникають у соціальних діалектах, набувають пейоративного значення. Це можна пояснити загальними закономірностями специфіки реалізації оцінно-модального ставлення до світу мовної жарґонової особистості. Зооніми в жарґоновому мовленні є гендерним ідентифікатором ідеї розумової неповноцінності жінки порівняно з чоловіками.

Аксіологічні інтенції зоометафор у загальновживаній мові мають своїм підґрунтям культурну семантику назв тварин, яка формується

в міфологічних та фольклорних дискурсах і має виразне позитивне значення. У народнорозмовному мовленні вживаються численні зоометафори, однак їхнє значення має властиво оцінний характер і не ускладнене семами, які означують конкретні вікові ознаки жінки, наприклад: *корова* (зневажливе; про незграбну, товсту або нерозумну жінку [265: 295]), *видра* (зневажливе; про надмірно худорляву жінку [262: 392]), *кобила* (вульгарне; про високу на зріст огрядну жінку [265: 200]).

Відмінною рисою семантичної категоризації жінки, що простежується в жарґоновій лексиці, є диференціація її вікової характеристики:

- ‘молода жінка’ (*криса* [277: 413], *курятинка* [277: 413], *маньчиха* [277: 413], *рянжа* [277: 413], *тапчиха* [277: 413], *раха* [60: 184], *ряха* [277: 413; 56: 142], *ряхута* [60: 184], *краля* [277: 413], *куба* [58: 39], *трепелица* [60: 180], *трипельга* [277: 413], *чмиха* [277: 413]);

- ‘жінка середнього віку’ (*лошиця* [277: 471], *матрона* [277: 215]).

Іншою особливістю аналізованої підгрупи номінацій є поєднання в семантичній структурі одного слова двох значень – ‘дівчина’ та ‘жінка’. Такі назви є оцінно-експресивним позначенням особи в найбільш повному вияві її фізіологічної зрілості й соціобуттєвої значущості. Можливо, саме цим можна пояснити їх чисельність: *вівця* [277: 471], *жаба* [277: 471], *зозуля* [277: 471], *теличка* [277: 471], *коза* [277: 471], *криса* [277: 471], *мавпа* [277: 208], *риба* [277: 285], *ґьорлиця* [277: 471], *ґьорлфренд* [277: 471], *клава* [277: 471], *клюшка* [277: 471], *кобила* [277: 471], *м’ясо* [277: 471], *мандмуазель* [277: 471], *чаханка* [277: 362], *чува* [277: 471], *чувиха* [277: 471], *шмара* [277: 378], *халява* [277: 349], *цирла* [277: 360]. Кількісно незначними є номінації, у семантичних структурах яких суміщаються значення ‘жінка’ і ‘баба’: *раха* [277: 413], *рахта* [277: 413], *цуба* [277: 413]. У цьому випадку статева важливість як ознака продуктивності молодої або дорослої жінки на відміну від старої нівелюється.

Конститутивні елементи національної мовної картини світу, які належать до ЛСГ «дорослі», формуються різними чинниками – біологічними,

соціальними, сімейними. З огляду на загальні закономірності називання осіб, належних до різних вікових категорій, особливий інтерес викликають назви, що містять, здавалося б, непоєднувані поняття: *старий парубок* [268: 80; 64: 56], *старий кавалер* [267: 654; 64: 56], *старий дівчук* [63: 18], *стара діва* [264: 296], *стара дівка* [264: 297; 65: 77; 63: 18], *стара панна* [268: 47], *посивіла дівка* [64: 20], утворені означеннями *старий*, *стара*, *посивіла* та відповідними іменниками (*парубок*, *кавалер*, *дівчук*, *діва*, *дівка*, *панна*). Якщо атрибутивний компонент таких аналітичних назв має значення ‘який прожив багато років, який досяг старості; протилежне *молодий*’ [267: 654] чи ‘той, що став сивим, сивішим’ [259: 318], то іменниковий указує на особу, належну до молоді. Такі назви свідчать про релевантність соціальної ознаки для вікової стратифікації людини. Порушення соціальної норми (не здійснення одруження протягом відведеного в етнокультурній традиції біологічного часу) є маркером позначення не лише віку людини, але і її сімейного статусу.

Крім наведених вище номінацій, можна виділити кілька інших назв неодружених чоловіків і жінок (*безженець* – ‘неодружений чоловік’ [322: 72], *дядюрник* – зневажливе, ‘старий парубок’ [8: 148], *нежонач* – ‘неодружений літній чоловік’ [161: 45], *зьміток* – зневажливе, ‘стара дівка’ [195: 324], *івуня* – зневажливе, ‘стара дівка’ [195: 327], *сивуля* – зневажливе, ‘стара дівка’ [194: 212], *засиджана* – ‘стара дівка’ [64: 20], *дівка-невихажалка* – ‘дівчина, яка до старості не вийшла заміж’ [161: 27], *суруківка* – жартівливе, ‘дівчина, яка не вийшла молодою заміж’ [140: 233]), які вказують на вік людини через позначення її сімейного статусу.

Отже, якщо розглядати особливості називання осіб, належних до категорії «дорослі», на тлі лексико-семантичних груп «діти» та «молодь», можна помітити, що базовою мотивувальною ознакою номінування таких осіб стає їх сімейний статус, крізь призму якого визначається вік людини. Це не пряма вказівка на віковий статус особистості. Імпліцитні характеристики віку людини виявляються також у шанобливих звертаннях,

оцінно-класифікаційний характер семантики яких повною мірою з'ясовується з урахуванням етнокультурних маркерів української загальномовної картини світу.

Висновки до розділу 3

ЛСГ «молодь» репрезентує перехідний вік людини між дітьми та дорослими. У конституюванні складу цієї групи важливу роль відіграють, з одного боку, соціальні чинники, а з іншого, – фізіологічні. Семантична категоризація молоді в лексемах зі значенням нерозчленованої цілісності є формою вербалізації способів культурної організації та соціального життя молоді.

Релевантними для вираження базових уявлень про осіб, належних до означеної групи, є назви з указівкою на гендерну ознаку (*парубок* та *дівчина*). При цьому номінація *парубок*, етимологічне значення якої репрезентує соціальні ознаки об'єкта номінування, у своєму актуальному значенні в українській мовній картині світу позначає диференційовані вікові характеристики юнака, що формують певну градаційну шкалу: 'молодий хлопець'; 'хлопець, який стає парубком' (*парубій, парубійко*) → 'не зовсім дорослий парубок' (*парубченя*) → 'парубок, молодий хлопець, юнак' (*парубчак*) → 'молодий чоловік'; 'юнак' (*паробок, парбок*) → 'нежонатий чоловік' (*парубчина, парубець*) → 'дорослий парубок' (*паробоґ на женіння*).

Номінації із загальним значенням 'молодий' репрезентують меліоративні уявлення про молодість. Відмінною ознакою номінацій зі значенням 'парубок', що відображає модус соціального життя й підвищену увагу соціуму до особи, репрезентують численні жарґонізми та арґотизми.

Соціальні діалектизми на позначення парубка свідчать про надзвичайно широке коло ознак, за якими здійснюється характеристика особи. До таких ознак належать, зокрема, молодість, недосвідченість, схильність до вживання спиртних напоїв, неробство.

Вихідною номінацією на позначення молодої особи жіночої статі є слово *діва*, в основі значення якого міститься вказівка на фізіологічний етап розвитку особи, на якому вона здатна продовжувати рід.

На відміну від позначення молодої особи чоловічої статі дівчина має незначну кількість назв. До таких належать номінації, що окреслюють образ дівчини в трьох вимірах: власне віковому (*шіснацітка*, *сімнацітка*), соціальному (*панна*, *панночка*) та зображенні зовнішності (*кісаса*).

Подібно до градаційної шкали на позначення вікових відтинків парубка називання дівчини також здійснюється за ступенем дорослішання, хоча й не таке деталізоване, як для осіб чоловічої статі.

Надзвичайно широким є спектр оцінних відтінків дівчини, який у народнорозмовному мовленні ніколи не виходить за межі, що свідчать про цинічне, вульгарне ставлення до неї. Натомість для жарґонових оцінних назв, що зберігають сему ‘вік дівчини’, продуктивними є номінації, що характеризують різко негативне ставлення до дівчини.

При різноманітності метонімічних та метафоричних перенесень для вираження оцінного ставлення до дівчини особливу роль відіграє зоометафора (*риба*, *жаба*, *курка*, *коза*, *вівця*, *телиця*, *кобила* та інші), функціональну значущість якої можна пояснити посиленою увагою суб’єктів номінування до гендерної ознаки та/або фізіологічних статевих характеристик осіб жіночої статі.

Порівняно зі складом ЛСГ «діти» та ЛСГ «молодь» група «дорослі» в українській мові є не численною. Визначальною ознакою для цієї групи є характеристика номінованих осіб за ознакою статі, що особливо виразно виявляється в опозиції *чоловік – жінка*. Якщо ж позначення віку людини здійснюється опосередковано, через указівку на сімейний статус особи, тоді сема ‘стать’ із ядерної стає периферійною.

Непряма вказівка на належність осіб до категорії «дорослих» здійснюється також за допомогою спеціалізованих діалектних словоформ,

уживаних у звертанні, якщо при цьому контекстуальна семантика слова актуалізує сему ‘вік людини’.

Для сучасної української мови базовою назвою дорослої особи жіночої статі є слово *жінка*, що, крім інших, має парадигмально зумовлене значення ‘доросла, на відміну від маленької дівчинки’, яке передбачає протиставлення різних за віком осіб жіночої статі.

На відміну від назв осіб чоловічої статі для назв жінок релевантним виявляється вказівка на певний віковий відтинок дорослої жінки. Здебільшого це стосується стану жінки після її заміжжя: *молодиця* – ‘молода заміжня жінка’.

Оцінна характеристика дорослої жінки в розмовному та жарґоновому мовленні здійснюється, по-перше, за допомогою назв жіночих осіб, що належать до категорії старих людей, по-друге, лексемами зі значенням спорідненості на кшталт *мамуня* (діалектне), *нанашка* (діалектне), *цьоця* (діалектне).

Як і при характеристиці дівчини, значну роль у формуванні оцінно-експресивних парадигм жінки становить зоометафора, зокрема *вовчиця*, *криса*, *вівця*, *теличка* та інші. Відповідні назви в соціальних діалектах набувають пейоративного значення. Продуктивність зоометафор для позначення оцінних характеристик дорослої жінки можна пояснити тим, що вони інтегрують значення ‘дівчина’ та ‘жінка’, які стосуються суміжних вікових категорій. Оскільки суб’єктами номінування є чоловіки, то такі назви припустимо розглядати як гендерний ідентифікатор ідеї розумової неповноцінності жінки порівняно з чоловіками.

Основні положення цього розділу викладені в публікаціях автора [77; 78; 81; 82].

РОЗДІЛ 4
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА «СТАРІ ЛЮДИ»

4.1. Старість та молодість як культурні універсалії

Асоціативні механізми свідомості, пов'язані зі старою людиною, які розкриваються шляхом протиставлення старості й молодості (*Шукай правди у старих, а сили у молодих* [301: 210]; *Якби молодість знала, а старість могла* [301: 207]), містять інформацію про головні ознаки кожного з цих вікових періодів: мудрість і немічність старості та фізична сила й недосвідченість молодості. Молодість і старість перебувають в опозиційних відношеннях «активний, фізично сильний – неактивний, немічний, фізично слабкий». Наприклад: *Молодість летить вільною пташкою, а старість лазить черепашкою* [301: 207]; *Молодий кінь до бою, а старий до гною* [301: 208]; *Що вільно молодому, не вільно старому* [301: 207]. Старість мислиться як період життя, коли знижується фізична активність й обмежуються можливості повною мірою виконувати соціальні функції та виникають нові правила поведінки особистості в соціумі відповідно до віку.

Старість вимагає шанобливого ставлення, що є невід'ємною ціннісно-етичною нормою поведінки українців: *Поважай старих, бо й сам старим будеш* [301: 209]; *Шануй старих – молоді тебе пошанують* [301: 210]. Приказки та прислів'я старість пов'язують із досвідом та розумом: *З віком розум приходить* [301: 204]; *Слухай старих людей, то й чужого розуму наберешся, й свого не загубиш* [301: 209]; *Старе скаже на глум, а ти бери на ум* [301: 209]; *Старий, а як скаже та прикаже, то й молодий не справиться* [301: 209]; *Старий ворон пусто не кряче* [301: 209]; *Старий говорить, говорить, та й направду виходить* [301: 209]; *Старого горобця на*

полову не зловиш [301: 210]; *Старого чоловіка для поради держи* [301: 210]; *«Чого чорт мудрий?» – «Бо старий!»* [301: 210].

Проте старість – це не лише досвід, розум і взірець поведінки для молодого покоління. У людей із настанням глибокої старості відбувається поступове виродження цих сильних якостей і властивостей: *Старий багато знає, а ще більше забув* [301: 209]; *У старого голова, як решето: багато було, та висіялося* [301: 210]. Старих людей порівнюють із малими дітьми через немічність чи розумову слабкість: *Старе, як мале: що побачить, того й просить* [301: 209]; *Що старе, що мале, що дурне* [301: 209]; *Старий, а розуму за дитину не має* [301: 209].

Старість – це період життя, коли втрачається фізична сила, з'являються зовнішньо виражені ознаки старіння, погіршується здоров'я: *Старий кінь борозни не псує, та й глибоко не оре* [301: 209]; *Старий чоловік – то так, як подертий чобіт* [301: 209]; *Старість іде і хвороби веде* [301: 210]; *Старість – не радість, горб – не користь* [301: 210]; *Старість не прийде з добром: коли не з кашлем, то з горбом* [301: 210]; *На горі сніг біліє, а під горою вода тече, а у хаті музика грає, а під хатою брат помирає (Дід)* [299: 157]. У народних культурах слов'ян старість асоціюється з мудрістю, досвідченістю, а водночас із браком життєвих сил та розумовою немічністю [123: 282].

Таким чином, загальносвітоглядні контексти, що знайшли своє концентроване відображення в текстах малих жанрових композиційних форм, задають базові параметри називання старих людей і формуються прикметними для народної культури уявленнями про старість. Архетипове уявлення про старість як віковий період у житті людини, що характеризується біологічним, соціальним та сімейним знеціненням її діяльнісної спроможності, є базовим для розуміння специфіки мотивувальних контекстів та ознак, покладених в основу образно-оцінної характеристики старих людей.

До складу лексико-семантичної групи «старі люди» належать слова, що позначають ‘період життя, який наступає після зрілості і характеризується поступовим послабленням діяльності організму; похилий вік кого-небудь; протилежне молодість’ [267: 657]. За нашими спостереженнями, до складу аналізованої групи належать понад 160 номінацій, які утворюють лексико-семантичні підгрупи на позначення старих людей безвідносно до статі, старих осіб чоловічої статі та старих осіб жіночої статі, а також збірні назви. До гіперонімів належать назви *старість* [267: 657; 247: 198], *старісьць* [194: 249], *старощі* [267: 663; 247: 199], *старезність* [267: 653], *дохожалість* [248: 436], *схелок* [140: 233], *йористь* [58: 23], *сіди-коса* [247: 125], *пензія, пендзія* [222: 48]. Збірними є назви *старина* [267: 656], *старшина* [194: 250], застаріле слово *стариня* [267: 657; 251: 518], *дідова* [248: 389], що також мають родове значення.

Якщо молодість уважається позитивним явищем і є нормою, то старість, яка пов’язана з наближенням кінця життя, фізичною немічністю та втратою соціальної значущості, як відхилення від цієї норми зазвичай оцінюється негативно [324]. Велика кількість номінацій на позначення старих людей має експресивно-оцінний характер із різко вираженою негативною оцінкою. Деякі із цих номінацій не містять семи ‘стать’, що, на нашу думку, є результатом соціального, біологічного й сімейного знецінення старості. Такі назви є вторинними й майже всі вони утворені шляхом метафоричного перенесення.

Аналізований матеріал дозволяє виокремити щонайменше три різновиди мотивувальних контекстів, в основі яких лежать різні характеристики старої людини. По-перше, старість асоціюється з нежиттєвістю, відсутністю росту, відмиранням, що мотивує вибір метафор-фітонімів для вираження емоційного ставлення до старих людей.

Зауважмо, що рослинна метафора є типовим ресурсом для творення назв людей різного віку. Якщо для номінування молодих людей за основу перенесення беруться ознаки «краса», «буяння», «міцність» (*калина*,

троянда, *смерічка*), то внутрішні форми фітонімних назв репрезентують пізнавальні образи чогось старого, такого, відмирає, руйнується, засихає тощо. Як результат відмінною ознакою семантики номінацій старих людей є сема ‘кінець життя’:

- *трек* (‘старе луб’я’ → ‘стара людина’ [140: 240]);

- *штурпак* (‘залишок зрубленої або зламаної рослини’, ‘шпигастий пеньок’ → зневажливе, ‘стара людина’ [251: 677–678]);

- *пурухнєк* (‘спорохнявілий пень’, ‘колода’ → зневажливе, ‘людина похилого віку’ [140: 202]).

По-друге, деактуалізація соціальної активності старої людини, її нездатність виконувати певні роботи зумовлює використання відповідних зоометафор, вихідне значення яких пов’язане з указівкою на стару тварину. Семантика зоонімів зі значенням ‘вік людини’ містить різні національно-культурні конотації (див. Розділи 1, 2). Кількісно незначною, порівняно з іншими ЛСГ, є зоометафора на позначення старих осіб (*хаб* чи *хаб’я* – зневажливе, ‘стара людина’ [194: 336]). Наведені назви є запозиченнями з польської мови (*chabeta*) та мають значення ‘старий конисько’ [194: 336]. Кінь – багатозначний символ у лінгвокультурі українців [91] і може бути пов’язаний, зокрема, із важкою працею, яка виснажує та позбавляє сили. Кількісну обмеженість зоометафор на позначення старої людини можна пояснити впливом екстралінгвальних чинників, оскільки в українській мові спостерігаємо лише поодинокі назви, що маніфестують ідею втрати фізичної сили, випрацювання як одну з головних ознак старіння.

Нарешті, по-третє, способом емоційно-експресивної характеристики старої людини є метафори, що здебільшого називають предмети, які в координатах *верх – низ* репрезентують *низ* і пов’язані з брудом. Це припустимо розглядати як спосіб аксіологічної генералізації давніх уявлень про негативну семантику *низу*. В окремих випадках такі предметні метафори мають синкретичну семантику, що охоплює не лише зовнішні

ознаки старої людини, але й внутрішні, передусім послаблення її розумової діяльності.

Для позначення старих осіб безвідносно до статі використовуються назви, що мають метафоричні конструкції на кшталт ‘знаряддя або посуд для роботи’ → ‘людина’:

- *куштура* (‘залізна скребачка чистити корито або підлогу’ → зневажливо ‘старий’ [251: 245]), яка містить семи ‘бруд’, просторову ‘низ’ (підлога) та ‘нерозумність’ (корито як порожнистий, пустий примітивний предмет побуту має конотацію образу нерозумної людини [324]);

- *пумилюха* (‘старе помело’ → зневажливо, рідко, ‘стара людина, позбавлена належної опіки і догляду’ [140: 200]), що в семній структурі об’єднує ‘старий’ і ‘бруд’ (*помело* – ‘палиця з прив'язаним до неї на кінці пучком хвойних гілок, ганчірок і т. ін. для вимітання золи з печей, для прочищання димоходів’ [259: 115]);

- *пательня* (‘сковорода’ [268: 92] → молодіжне, ‘стара людина’ [277: 249]). Це слово має семи ‘бруд’ та ‘нерозумність’ (сковорода як відкритий примітивний предмет побуту має конотацію образу нерозумної людини [324].

Отже, національно-культурні негативні конотації, покладені в основу семантики назв старих людей, пов’язані зі ставленням до старості як до періоду згасання життєвих сил, соціальної непотрібності, сімейної неповноцінності.

4.2. Лексико-семантична підгрупа на позначення старих осіб чоловічої статі

Ядерними номінаціями лексико-семантичної підгрупи із загальним значенням ‘старий чоловік’ є назви із коренями *-стар-* та *-дід-*. У мовознавстві вироблено кілька версій походження слова *старий*. У словниках І. Огієнка, Я. Рудницького та Етимологічному словнику

української мови праслов'янське **starъ-jь* розглядається як таке, що пов'язане з індоєвропейським «старий; давній»; – «споріднене з литовським *stóras* 'товстий, об'ємистий', давньоісландським *stórr* 'великий, сильний, важний, мужній', давньоіндійським *sthiráh* 'міцний, сильний'; індоєвропейське **stā-ro-*, похідне від **stā-* «стати, стояти» [96: 398; 101: 305; 100: 1028].

Дещо по-іншому визначає походження наведеного слова П. Черних. На думку науковця, давньоруське (із XI століття) і старослов'янське *старъ, старый* споріднене зі спільнослов'янським **starъ, *starъjь*. Індоєвропейська основа **stā-r(o)-* – «великий», корінь **stā-: *stθ-*, той самий, що в російській *стоять, стать* (порівняймо бенгальське *ст^{x}ир* – «спокійний») [328: 199].

Інша версія походження слова *старий* наведена в Етимологічному словнику російської мови М. Фасмера. Автор указує на спорідненість слов'янського *старий* із литовським *stóras* «товстий, об'ємистий», давньоісланським *stórr* «великий, сильний, поважний, мужній», давньоіндійським *sthirás* «міцний, сильний» [308: 747].

Як стверджує О. Трубачов, «слов'янське *starъ* має значення «старий», проте аналіз споріднених форм змушує бачити в цьому значенні семантичне нововведення слов'янської, порівняймо етимологічний зв'язок із індоєвропейським **sta* «стояти». Значення «старий» у будь-якому з відтінків («ветхий», «дряхлий», «похилого віку») не первинне для **starъ* навіть у межах слов'янської, про що говорить спеціальний термін із такими значеннями – слов'янське **vetъxъ*. Навпаки, навіть у слов'янській мові збереглися певні сліди ймовірного давнього значення «той, хто має силу; міцний; великий» («у руських билинах: «Ай же стария козак да Ілля Муромець» (про могутнього богатиря, який здійснив богатирські подвиги в розквіті віку); <…> факти слов'янської не суперечать припущенню про давнє значення «сильний, діяльний» [294: 178–179]. Апелювання до семантики слів *старійшина, староста*, до якого вдається дослідник, обґрунтовуючи етимологічне значення *старий* – 'той, хто має силу; міцний;

великий’, є переконливим лише за умови з’ясування лінгвокультурних та екстралінгвальних чинників мотивації слова.

Слов’янські мови не залишили виразних свідчень значення *старий* як «могутній», «сильний». Тому жодна з наведених етимологічних версій походження слова *старий* не може бути визнана як остаточна, а однозначна тим більше. Очевидно, труднощі в етимологізуванні слова *старий* пов’язані з тим, що його мотивувальний контекст не «замикається» межами непохідної основи, а формується пресупозиціями екстралінгвального характеру, що цілком звично для слів з ознаковою семантикою.

У контексті надзвичайно давнього протиставлення юності та старості, що сягає праслов’янської доби, видається можливим розглядати етимологію слова *старий* як похідного від утворення **stā-r(o)-* – «великий», що вживалося на позначення віку людини, тобто в сенсі «дорослий». Цікавим у цьому зв'язку видаються значення слова *малий*, що стосуються не лише короткого, недовготривалого відрізку часу, що є звичним для загальномовної семантики, а й невеликої віком людини: ‘невеликий віком (переважно про дітей)’; ‘малолітній’ [265: 607]. Звернімо увагу на субстантивований прикметник *малий, -а, -е*, що позначає хлопчика, дівчинку, немовля, та слово *старець*, яке в родовому побуті давніх слов’ян позначало вік життя, за чим і визначався соціальний статус людини. «Проте як тільки організовувалася система нових відношень, усі слова стали підпорядковуватися цим відношенням. <…> Ставши соціальними термінами, слова зі значенням віку відразу, очевидно за життя одного-двох поколінь, узгоджувалися з іншими відношеннями» [135: 278]. Ієрархія певних структур соціуму будується за давніми принципами родових зв’язків: слово *старець* у церковній системі позначає поважну духовну особу, літнього монаха [267: 653; 274: 500; 106: 578]; в урядових справах (наприклад, у Литовсько-руській державі) *старці* – це особи, які збирали данину грішми і натурою та накладали на людей інші податі й повинності [254: 53]; у справах судочинних *старці* – це старі поважні люди, що виступали як свідки на суді [254: 53].

Важливим для виникнення аксіологічних компонентів значення наведених слів є уявлення про стару людину як носія життєвого досвіду, яка виконує важливу роль у забезпеченні культурних, пізнавальних, правових та інших відносин у сім'ї та роді. Найстарішого та найавторитетнішого члена якого-небудь товариства, колективу, об'єднання називають *старійшиною* [267: 657]. Особу, яка веде справи якого-небудь громадського колективу, товариства, призначають *старостою* [267: 662].

У словнику І. Срезневського зазначається, що *староста* – це 'старецъ', 'старикъ'; 'старшина', 'староста'; 'представитель мѣстнаго выборнаго управленія'; 'управитель'; 'попечитель', 'надзиратель', 'староста'; 'староста въ монастырѣ'; 'владѣлецъ староства, старостинскаго имѣнія'; 'глава', 'старѣйшина' [274: 496–497]. У сучасній українській мові слово *староста* зберегло ці значення, що характеризують осіб за соціальними функціями – обрядовими, громадськими, церковними тощо. Порівняймо із сучасними українськими номінаціями давньоруські назви: *старьць* – 'старикъ; старѣйшина; предокъ; инокъ, монахъ' [274: 500], *старѧдь* – 'старикъ' [Срезн., Т. 3, С. 505]), *старикъ* – 'старый человѣкъ; старожилъ' [274: 494].

В українській мові слово *старий* уживається в різних дискурсах – загальномовному, де воно позначає людину, яка прожила багато років [267: 654], жарґонному, де воно використовується для називання батька [59: 40] та професійному на позначення військового начальника – сотенного [57: 156]. Лінгвосоціокультурним підґрунтям для утворення таких переносних значень є давні опозиційні відношення *молоді – старі*, які мають віковий первинний («нащадки – предки») зміст та вторинний (соціальний): молодь належить до нижчих за званням, суспільним та майновим станом, а старі люди – до вищих [123: 282].

Утім, ці опозиційні відношення, якщо вони реалізуються в межах протиставлення вікових категорій *молодість – старість* у культурно-

оцінному плані, зазнають нейтралізації, і тоді молодість та старість зображуються як незалежні від влади і сили грошей – головних рушійних сил суспільства. *Що люблю – не куплю; чого не люблю – не продам (Молодість і старість)* [299: 156]; *Чого хочеш – не купиш, а що хочеш продати – не продаси (Молодість і старість)* [299: 156].

На позначення старих чоловіків в українській мові вживаються численні назви: *старик* [267: 656; 247: 198], *старук* [267: 664; 247: 199], *стариць* [194: 249], *старух* [194: 250], *старий* [267: 654; 247: 197-198], *старець* [267: 653], *старчик* [267: 665], *старичок* [267: 657; 247: 198], *старушок* [267: 664], *старцун* [194: 250], *стариган* [247: 197; 251: 518; 267: 654], *старигань* [267: 654], *старигай* [247: 197], *старожил* [247: 198], *старпер* [277: 310], *старе заткало* [59: 8], *старійшина* [267: 657], кількісний вияв яких припустимо розглядати як свідчення їх закоріненості в національну мовну картину світу та функційної значущості в різних дискурсах.

Утворення із коренем *-стар-* здебільшого відзначаються емоційно-експресивним характером семантики. Наприклад, відтінок пестливості відрізняє слова *старичок* [267: 657; 247: 198] і *старушок* [267: 664], морфологічним засобом творення яких є суфікс *-ок-*. Зменшено-пестливе значення має лексема *старчик*, утворена за допомогою суфікса *-чик-*; зневажливе ставлення передає назва із суфіксом *-ун-*: *старцун* [194: 250], зневажливо-згрубілу оцінку, фамільярний відтінок мають номінації *стариган* [247: 197; 251: 518; 267: 654], *старигань* [267: 654], *старигай* [247: 197] із суфіксами *-иг-* + *-ан-* *(-ань-)*, *-иг-* + *-ай-*. За допомогою непродуктивних із сучасного погляду словотвірних суфіксів *-ух-*, *-ук-* утворилися діалектні назви *старух*, *старук.* До експресивних належать також номінації спільного роду з оцінкою зневажливості на позначення старої людини: *старнича* [251: 519], *старниче* [251: 519], *старничи* [251: 519].

Жарґонізм *старпер*, що використовується на позначення чоловіка похилого віку з іронічно-зневажливим або вульгарним відтінком, утворене

шляхом семантичної конденсації від *старий* і *пердун* [277: 310]. Як одиницю арґотичної лексики українських школярів і студентів фіксує аналітичну назву *старе заткало* О. Горбач [59: 8]. Слово *заткало* (*заткално*) має розмовний відтінок і позначає затичку з ганчірок, якою закривають димохід (у печі), використовуючи замість каглянки [263: 353].

Словник української мови Б. Грінченка фіксує архаїчне значення слова *старожил* – ‘старикъ’ [247: 198], проте в академічному словнику української мови лексеми *старожил*, *старожилка* та *старожитець* (із позначкою «рідко») уже представлені зі значеннями, що не містять прямої вказівки на вік людини. Вони називають людину, яка багато років живе в якому-небудь місці [267: 660].

Назва *дід* та похідні від неї мають особливу лінгвокультурну, словотвірну значущість. Як відзначає В. Колесов, «при первісному ладі, коли «старий» був і зрілим, і першим, старечо слабого чоловіка називали словом дѣдъ – це один із предків, яким поклонялись та яких шанували, або батько батьків, якому морально в усьому підкорялися» [135: 89–90]. Як відзначає І. Седакова, «дід – східнослов’янський термін спорідненості, одне з ключових слів у словнику народної культури, особливо у міфології, демонології, астрономії й метеорології, календарі, народному праві. Дід означає не лише «дідусь», «старик», але й «жебрак», «покійник», у множині – «предки», «духи предків», «тіні на стіні»; уживається в парі зі словом *баба,* замінюється дериватами від основи *стар*-» [226: 41].

Про культурну важливість постаті діда та функціонально-словотвірну спроможність лінгвокультуреми *дід* в українській народній культурі свідчить те, що *дід* є призмою, крізь яку здійснюється пізнавально-побутова, міфологічна, обрядова, аксіологічна концептуалізація світу. Це виявляється в полісемантичності слова *дід*: ‘предок’; ‘патріарх’; ‘мудрець’; ‘родоначальник’; ‘старійшина роду’ [42: 153]; ‘батьків або материн батько’ [106: 186; 226: 41; 255: 5; 140: 110; 195: 218; 248: 389; 195: 219;

251: 96]; ‘чоловік похилого віку’ [106: 187; 226: 41; 255: 5; 140: 110; 248: 389; 251: 96; 8: 134]; ‘чоловік тітки’ [195: 218]; ‘покійник’ [226: 41]; ‘старець’ [106: 187]; ‘бідний чоловік, жебрак’ [226: 41; 255: 5; 140: 110; 195: 218; 248: 389; 195: 219; 251: 96; 8: 134; 332: 110]; тільки множина, ‘люди минулих поколінь; предки, пращури’ [106: 187; 226: 41; 255: 5; 248: 389]; ‘духи предків’ [226: 41]; ‘людина, яка має магічні знання, вміє лікувати, ворожити’ [226: 41].

Етнокультурна значущість праслов’янської назви *дід* та особливості її лінгвокультурних сенсів окреслюються в широкому номінативному континуумі, який охоплює явища, що стосуються різних сфер життя, особливо обрядового, соціально-побутового, міфологічно-світоглядного, і генералізуються за допомогою поняття ‘дід’: ‘міхоноша в колядників’ [8: 134]; ‘сторож (у садку, на баштані і таке інше)’; ‘опудало на городах, баштані (солом’яний, баштанний дід)’ [106: 187; 248: 389; 8: 134]; ‘пробка (чіп) із соломи’ [106: 188]; ‘гніт, просякнутий залишками від перечищення воску’ [106: 188]; ‘сніп очерету або соломи, який використовували для загороди або обшивки стінок куреня, стін хати тощо’ [106: 188]; ‘частина кросен, що затримує переднє воротило з полотном (те саме, що *песик* у ткацькому станку)’ [248: 389; 195: 219]; ‘складова частина «віялок»’ [195: 219]; ‘дитяча забава’ [195: 218]; ‘народний танок’ [106: 187]; ‘старовинна народна страва, приготовлена з борошна і пшона (різновид лемішки)’ [106: 187; 226: 41]; ‘іній від морозу’ [8: 134]; ‘лопух’ [8: 134]; ‘качан кукурудзи, густо оброслий кукурудзяними рильцями’ [251: 96]; тільки в множині – ‘зв’язані попарно качани кукурудзи, що висять у гуцульських хатах під образами як прикраса’ [106: 187]; ‘ритуальний (обрядовий) сніп соломи, трави або очерету (трав’яний дід), складений так, що половина вершками в один бік, а половина – в другий’ [106: 187]; ‘сніп вівса, що стоїть у хаті під час різдвяних свят’ [195: 218]; ‘невеликий сніпок злакових, що ставили на Різдво у центральний куток хати’ [251: 96]; ‘солома або сіно, що стелять у хатах під Різдво Христове’ [106: 188; 226: 41; 195: 219]; ‘ритуальний сніп

(святочний дід) жита або пшениці, який ставлять у Святвечір на покуті під образами’ [106: 188]. «Польовий Дід – старенький дідусь у білому полотняному одязі, підперезаному житнім перевеслом, ходить полем, коли колоситься та визріває збіжжя, та ретельно обласкує колоски, щоб вони швидше наливалися добірним зерном, або під час жнив обдивляється складені в копи снопи, підправляє їх, підворушує, щоб швидше сохли» [42: 153]; «Дід = Білобог – у дохристиянських віруваннях – головний бог білого дня, щастя, добра, багатства, здоров'я і плодючості; за легендою, творець землі, води, світла; син Рода, батько Перуна; захисник людей від зла; господар Вирію та повелитель інших богів» [106: 39]; «Дід Всевід – одна із сакралізованих назв сонця» [106: 564]; «Дід Мороз – казкова істота, уособлення морозу у вигляді рожевощокого старого чоловіка з бородою, у шубі, шапці, з палицею» [106: 187]; як евфемізм нечистої сили [226: 41], різних нижчих демонів [226: 41]; «Дід (Ненаситець) – варіантна назва одного з дев’яти порогів Дніпра» [106: 471]; тільки в множині – ‘тіні по кутках кімнати, хати, двору, майдану тощо’ [106: 187]; ‘тіні на стіні’ [226: 41]; ‘солдат строкової служби після наказу про звільнення до відправки додому або який прослужив від 1,5 до 2 років)’ [277: 123].

Численними в українській мові є назви на позначення старого чоловіка, що містять корінь -*дід*- (та його фонетичні варіанти): *дєд* [223: 83], *дід* [140: 110; 195: 218; 248: 389; 251: 96; 64: 20; 63: 68; 8: 134; 332: 109], *дідо* [332: 110; 65: 21; 248: 389; 195: 219], *ґідо* [195: 219], *дзядзьо* [332: 108], *дз’ідз’о* [66: 42], *д’едушка* [63: 68], *дідусийко* [195: 219], *дідух* [195: 219; 332: 110], *дідуха* [332: 110], *дз’адз’о* [62: 158], *дідунько* [64: 20; 332: 110], *дідеско* [140: 110], *дідора* [251: 96; 332: 110], *дидура* [8: 131], *дідура* [251: 96; 332: 110], *дидуга* [8: 131], *дідуга* [332: 110; 140: 110; 248: 389], *дидуген* [8: 131], *дідеґа* [332: 109], *дзідзяйко* [332: 109], *дзядзюра* [332: 109], *дідиґа* [332: 109], *дідиско* [332: 109], *дідище* [332: 109; 248: 389], *дідовеґа* [332: 110], *дідоха* [332: 110], *дідуган* [332: 110; 248: 389], *дідула* [332: 110], *дідулиско* [332: 110], *дідуло* [332: 110], *дідуля* [223: 86; 332: 110], *дідушиско*

[332: 110], *дидуньо* [8: 131], *д'ідун'о* [62: 159], *дідок* [332: 110; 248: 389], *дідик* [332: 109; 251: 96], *дідуньо* [332: 110; 140: 110; 248: 389], *дідочко* [332: 110], *дзядзюньо* [332: 109], *дідунцьо* [332: 110], *дідусенько* [332: 110], *дідусик* [332: 110; 248: 389], *дідунь* [140: 110; 248: 389], *дідичок* [248: 389], *дідочок* [248: 389], *дідунечко* [248: 389], *дідусь* [248: 389], *дідусьо* [248: 389], *дідусечко* [248: 389], *дідонько* [248: 389], *дюдьо* [140: 114], *дядик* [277: 462], *дзяд* [57: 158].

Слово *дід*, що належить до індоєвропейської лексики, на сьогодні немає однозначного пояснення його походження, різні версії якого наведені в низці спеціальних студій [309: 494; 344: 227; 95: 86; 327: 237; 343: 132; 353: 123-124; 354: 411]. Етимологічний словник слов'янських мов максимально повно враховує досвід різних етимологічних інтерпретацій слова *дід*, а пояснення, наведене в ньому, видається найбільш переконливим: «назва спорідненості, у структурному відношенні – редуплікація, що нагадує давні звукокомплекси **baba*, **mama*, **tata*, але суттєво відрізняється від них низкою, очевидно, більш пізніх особливостей, а власне: частковий, стертий характер редуплікації (**dě-d-ъ*), формалізація граматичного роду (*-о-* основа, при морфологічно нейтральній у плані граматичного роду *-а-* основі слов'янських **mama*, **tata*, **baba*), особливий вокалізм *-ē-*. Можна говорити про експресивність утворення» [344: 228].

Думка про експресивний характер етимологічної семантики давнього «дід» видається небезпідставною. У цьому зв'язку широке й розлоге поле експресем із коренем *-дід-* (зі зменшеним значенням або пестливою оцінкою: *дідусийко*, *дідунько*, *дидейко*, *дидойко*, *дидечко*, *дідунечко*, *дидуньо*, *д'ідун'о*, *дідок*, *дідуньо*, *дідочко*, *дідунцьо*, *дідусенько*, *дідусик*, *дідичок*, *дідочок*, *дідусь*, *дідусьо*, *дідусечко*, *дідонько*, *дідик*, *дідуля*, *дідунь*; зі згрубілою або зневажливою оцінкою: *дідух*, *дідуха*, *дідора*, *дидура*, *дідура*, *дидуга*, *дідуга*, *дидуген*, *дідеґа*, *дідиґа*, *дідиско*, *дідище*, *дідовеґа*, *дідоха*, *дідуган*, *дідула*, *дідулиско*, *дідуло*, *дідушиско*, *дідеско*), які формують характерну аксіологічну семантику відповідного фрагмента аналізованої підгрупи, припустимо

розглядати як збереження й вираження словотвірними засобами української мови етимологічної пам’яті про експресивний характер первісного значення слова *дід*.

Окрему підгрупу назв із загальним значенням ‘старий чоловік’ утворюють номінації *ветеран* [277: 471], *мошул* [251: 299], *лебій* [56: 147], *шмед* [60: 14], *шкред* [60: 14; 277: 413], *зун* [277: 413], *псалник* [277: 413], *зейд* [277: 413], *ґребенастий* [277: 413], *ґребун* [277: 413], *іорий* [58: 23], *йорий* [58: 23].

Слово *ветеран* є одиницею сленґового слововжитку. Л. Ставицька відзначає, що «похилий вік чоловіка стосується не статевої приналежности, а соціяльного стану, пов’язаного з відповідним віком: дід-пенсіонер – *ветеран*, *старпер*. Можна стверджувати, що молодість сміється зі старости» [276: 197]. У буковинських говірках на позначення рідного діда або дідуся взагалі вживається слово *мошул* (із молдавської і румунської мов; молдавське *мош* і румунське *moș* у значенні ‘дідусь’ походять із дунайської латині, до якої ввійшли з дако-мізійських говорів (порівняймо албанське *motshët* «старий») [98: 526]. Українська арґотична лексика містить запозичену з новогрецької мови назву *іорий* (*йорий*), що означає ‘старий’ [56: 142; 58: 23].

До арґотичних також належать номінації *лебій* [56: 147], *шмед* [60: 14], *шкред* [60: 14], *шкарбун* [59: 15], *дундук* – ‘старцюган’ (від дундук ‘індик, індюк’) [59: 15]. *Лебій* є тюркізмом і утворилося шляхом усічення першого складу від османського *dželebi* – ‘пан’; ‘учений’; ‘титул голови ордену дервішів’ [276: 100]. Відмінною ознакою назв *шмед*, *шкред*, *шкарбун*, що вирізняє загалом жарґонний лексикон, є використання шиплячого [*ш*] як засобу творення негативної соціокультурної оцінки об’єкта номінування. Слова *ґребенастий*, *ґребун* (‘старий’, ‘батько’, ‘дід’), *зун*, *зунь* (‘дід, дурень’), *зейд*, *ґзейд* (‘дід’), імовірно, є запозиченнями з їдишу [276: 103–104].

Грецизмом, що є спільним для українських, російських, білоруських, польських арґо, є *іорий*, *йорий* (‘старий’ – γέρος) [276: 88]. В основу номінації

псалник на позначення старого діда покладена ознака виконання «дідами» (мандрівними музикантами, старцями, жебраками) псалмів; це слово утворене суфіксальним способом від *псалити* (‘співати’), що запозичене з грецької мови (ψάλλω –‘співаю, славлю піснями’) [276: 91].

Зауважмо, що назви на позначення старих осіб чоловічої статі, які не містять базові корені *-стар-* і *-дід-*, є кількісно не значними і рідко вживаними. Більшість із них є запозиченнями, належними до одиниць арґотичного мовлення.

4.3. Лексико-семантична підгрупа на позначення старих осіб жіночої статі

Численними й словотвірно розлогими є назви старої жінки. За нашими підрахунками, до складу цієї підгрупи належать понад 60 номінацій. На відміну від позначення старого чоловіка корінь *-стар-* для називання старої жінки в українській мові використовується нечасто, причому такі назви є розмовними, діалектними чи жарґоновими: *стариця* [247: 198; 194: 249; 267: 657], *стара* [267: 654; 247: 197-198], *старуха* [267: 664], *старушка* [267: 664], *старушенція* [267: 664], *пиристаруха* [140: 183], *старцунка* [194: 250], *старулиску* [332: 41]. Лексема *пиристаруха* вживається з іронічним відтінком на позначення жінки, яку вважають старішою, ніж вона є в дійсності, «надстарості» надає префікс *пири- (пере-)* зі значенням надмірного вияву процесу старіння.

Зневажливий відтінок має слово *старцунка*, яке, крім основного значення віку, містить і гендерну характеристику (особа жіночої статі). Це слово утворилося суфіксальним способом (*-к-*) від *старцун.* Субстантиви *стара*, *старен’ка* як арґотизми вживаються безвідносно до віку для називання матері. Наддністрянський реґіональний словник Г. Шила містить назву *старулиску* (згрубіле від *баба*) із формантом *-иск-*, що сягає до спільнослов’янського суфікса *-isk-*.

Більшість складників аналізованої підгрупи становлять назви із коренем *-баб-*: *баба* [66: 24; 62: 148; 64: 1; 140: 67; 195: 37; 8: 4; 322: 53; 332: 39; 65: 1; 248: 12; 223: 16], *бабка* [332: 41; 140: 68; 248: 14; 63: 64], *бабсько* [140: 68], *бабина* [195: 37], *бабиця* [248: 14], *бабіца* [332: 41], *бабун'и* [62: 148], *бабушка* [63: 64; 223: 18], *бабусенька* [248: 15], *бабусечка* [248: 15], *бабисько* [248: 14], *бабище* [332: 41; 248: 14], *бабуля* [332: 42; 223: 18], *бабура* [332: 43], *бабиско* [332: 41], *бабега* [223: 17], *бабеґа* [332: 40], *баберя* [223: 17], *бабураха* [332: 43], *бабуга* [223:18], *бабуреґа* [332: 43], *бабця* [223: 18; 332: 43], *бабуня* [248: 15; 64: 1; 332: 42], *бабуся* [248: 15; 140: 68], *бабуриско* [332: 43], *бабуриха* [332: 43], *бабуха* [332: 43], *бабойда* [332: 42], *бабора* [332: 42], *бабоха* [332: 42], *бабциска* [332: 43], *бабойка* [248: 14], *бабонька* [248: 14], *бабунька* [64: 1; 332: 42], *бабунечка* [248: 15; 332: 42], *бабулечка* [332: 42], *бабулька* [332: 42], *бабунє* [332: 42], *бабунцунє* [332: 42], *бабунця* [332: 42], *бабочка* [248: 14; 332: 42; 223: 18], *буся* [251: 44], *бабштоля* [140: 68], *пребаба* [63: 77], *баба-яґа* [332: 40], *бабуленція* [277: 462].

Баба в значенні 'стара жінка' та 'мати батька або матері' відоме всім слов'янським мовам [346: 105–108]. Значення 'стара жінка' давніше за термін спорідненості: «*баба* ще не мало значень 'бабка' або 'бабушка', воно позначало похилого віку жінку, досвідчену в домашніх справах» [135: 38].

Баба – давнє слово з дитячої мови, індоєвропейське *bābā або *bhābhā, утворене, на думку дослідників, шляхом повторення того самого складу, як і в інших словах подібного типу [94: 102]. Праслов'янське *baba – «слово дитячого мовлення з головним значенням 'старуха, бабка', тоді як інші значення – результат вторинного перенесення, в основі якого лежить або проста метафора (позначення будь-чого за схожістю зі старою жінкою, бабою), або язичницьке уявлення» [346: 107]. Утім, як зауважують упорядники Етимологічного словника слов'янських мов, не можна стверджувати однозначно, що семема 'стара жінка' стала основою всіх інших похідних лексико-семантичних варіантів слова *баба* із гіперсемою 'вік'.

«Тут могли відобразитися давні значення, притаманні ще індоєвропейським звукокомплексам *bab-, *pap-» [346: 107].

Основними значеннями слова *баба*, яке називає особу жіночої статі, є ‘стара жінка’ [106: 20; 346: 107; 223: 16; 140: 67; 195: 37; 8: 4; 332: 39; 248: 12; 257: 3–4] та ‘мати батька або матері’ [106: 20; 346: 107; 66: 24; 62: 148; 140: 67; 195: 37; 8: 4; 332: 39; 248: 12; 257: 3–4]. Крім того, *бабою* називали жінку, що приймала дітей під час пологів [106: 20; 346: 107; 62: 148; 223: 16; 140: 67; 332: 39; 248: 12; 257: 3–4]; *баба* – це злидарка або жебрачка [346: 107; 106: 20; 140: 67; 248: 12], знахарка [346: 107; 106: 20; 42: 18; 140: 67; 248: 12; 257: 3–4] або ворожка, відьма [346: 107; 106: 20; 42: 18; 257: 3–4]; *баба* як розмовний варіант уживання позначає жінку [106: 20; 66: 77; 62: 148; 140: 67; 257: 3–4], дружину [223: 16; 140: 67; 8: 4; 332: 39; 248: 12], дівчину [223: 16; 8: 4], коханку [223: 16].

Поняття ‘баба’ так само, як і ‘дід’ відіграє особливу роль у семантичній категоризації дійсності в її численних різноманітних виявах. Про це свідчить тропоморфна семантика номінації *баба*, що стосується базових для української лінгвокультури уявлень. Слово *баба* «використовується в народній культурі для позначення жіночих міфологічних персонажів та духів (*баба-яга, дика баба, лісова баба, банна баба, залізна баба, житня баба* [106: 20; 42: 18]), хвороб [106: 20], атмосферних явищ ([106: 20]; заметіль, хуртовина [332: 39]; туман, що стелиться над лісом після дощу [332: 39]), астрономічних об’єктів, календарних дат, ритуальних предметів та інших; часто протиставлено слову *дід* або виступає з ним у парі» [106: 20; 42: 18; 240: 122]. «*Баба* також одне із найстародавніших божеств давніх українців: мати-предкиня, берегиня, охоронниця, покрова, хранителька родинного вогнища, подайниця всякого добра. З ушануванням баби (кам’яний вік) виник культ матері, що в подальшому розвитку стає Богинею» [42: 18]. Людиноподібний кам’яний бовван давнього походження в степу (між Доном і Дніпром) на могилах, поставлений скіфами або сарматами, має назву *кам’яна (скіфська) баба* [106: 21].

Бабою називаються вироби з тіста (солодкий книш [66: 77], рід печива з пшеничного борошна, рід паски [42: 18]), народні ігри (киці баба, тісна баба, бабу перевозити [106: 20; 257: 3–4]), технічні деталі (важка підвісна довбня для забивання паль, складова частина кросен [346: 107; 195: 37]), предмети з різного матеріалу округлої форми (кругла грудка глини, круглий камінець [346: 107]), рослини (сорт грушок [62: 148], квасоля, головня на кукурудзі [94: 102], частуха подорожникова, полуниці [94: 102]); солома, покладена на покуті, куди у Різдвяну ніч ставиться сніп-дідух [42: 18]; пучок сіна, який кладеться під стіл на Святвечір [106: 22]; останній сніп в українських пожнивних обрядах [42: 18]; опудало, яке ставлять на городі, на полі [332: 39]; риба [346: 107] або птах (баба-птиця, пелікан, нежить [106: 20; 257: 3–4]). *Баба* – «подоба людської фігури, виліпленої із снігу; у сполученні: *снігова баба* – також велика конусоподібна кучугура снігу» [106: 20; 257: 3–4; 332: 39]. *Бабою* в переносному значенні зі зневажливим відтінком називають боязкого, несміливого чоловіка або хлопця [332: 39]; у переносному значенні стару корову [195: 37].

У контексті висвітлення особливостей формування фрагментів національної мовної картини світу, завважуючи відсутність збірних назв на позначення старих чоловіків, акцентуємо наявність назв такого типу із коренем -*баб*- на позначення старих жінок (*бабота* [248: 15], *бабство* [248: 15; 332: 42], *бабня* [195: 38], *баб'ятина* [322: 55], *бабнє* [332: 42], *бабзно* [332: 40], *бабнота* [332: 42]). Як і в інших випадках, що стосуються специфіки семантичної категоризації віку людини, зумовленої екстралінгвальними чинниками, позамовними детермінантами та мотивувальними контекстами, виникнення збірних назв зі значенням 'старе жіноцтво' пов'язане зі способом організації жіночих громад і роллю й місцем жінки в повсякденному та обрядовому житті українців.

Історична тяглість культурної значущості старої жінки в житті української спільноти, її важливі соціальні функції знаходять своє вираження в розлогій парадигмі оцінних номінацій – суфіксальних похідних

із коренем *-баб-*: зменшено-пестливих (*бабка*, *бабуни*, *бабця*, *бабушка*, *бабусенька*, *бабусечка*, *бабуля*, *бабуня*, *бабуся*, *бабойка*, *бабонька*, *бабунька*, *бабунечка*, *бабулечка*, *бабулька*, *бабунє*, *бабунцунє*, *бабунця*, *бабочка*) та збільшено-зневажливих, згрубілих або фамільярних (*бабсько*, *бабина*, *бабіца*, *бабисько*, *бабище*, *бабура*, *бабиско*, *бабега*, *бабеґа*, *баберя*, *бабураха*, *бабуреґа*, *бабуриско*, *бабуриха*, *бабуга*, *бабуха*, *бабойда*, *бабора*, *бабоха*, *бабциска*). Жартівливо-фамільярного ефекту за рахунок інтернаціонального суфікса *-енці(j)-* набуває жарґонова назва *бабуленція*. Крім суфіксального способу, наявні й інші шляхи творення назв жінок похилого віку, як-от: складання слів (*баба-яґа*) чи афереза (*буся*, утворене шляхом усічення початку слова *бабуся*).

Як свідчить мовний матеріал, вилучений із різних джерел методом суцільної вибірки, в українській національній мові для називання старої жінки використовуються слова з іншими кореневими основами. Важливе місце серед них займають територіальні та соціальні діалектизми. До перших належать *язя* [332: 286], *язє* [332: 286], *штуба* [58: 19; 60: 186], *цуба* [58: 19; 60: 186; 277: 413], *цюба* [58: 19; 60: 186], *лайба* [223: 201], *буна* [251: 42], *моша* [251: 299], *чирип* [194: 370], *матуша* [251: 281], *трупиця* [194: 304], *кривуля* [195: 387], *шкорба* [247: 502], *скрипуля* [251: 498], *муня* [251: 300], *хрупавиця* [140: 251], *гнуля* [140: 98], *сімнацитка* [9: 147], *репетюха* [194: 171].

Прикметною ознакою семантики найменувань старої жінки, що засвідчена деякими, у тому числі й архаїчними номінаціями, є ускладнення семної структури значення, яке, крім родової семи ‘жінка’ та видової семи ‘стара’, містить семи, що репрезентують інші ознаки номінованного об’єкта, зокрема особливість характеру: *язя* – ‘зла сварлива старша жінка’ [332: 286]. Порівняймо зі словенським jéza ‘гнів, злість’ [97: 539].

Привертає увагу експлікація словом *язя* значення ‘зла сварлива старша жінка’ на тлі семантики *язя* – ‘змія’. В. Калашник та М. Філон,

досліджуючи український ономастикон змії й акцентуючи діалектну семантику слова *язя* ‘міфічний персонаж, змія з кількома головами’, представленому в гуцульських казкових оповідях, відомих своєю старожитністю, відзначають: «Було б надзвичайно важливо розглянути цю своєрідну назву в глибокій індоєвропейській ретроспективі з урахуванням наявності двох відмінних між собою форм *ang$^{[h]o}$, *og$^{[h]o}$ – назв ритуально-міфологічних істот «змія» і «змій»» [127: 350], остання з яких (*og$^{[h]o}$) на ґрунті праслов’янської мови, очевидно, стала основою для позначення іншої ритуально-міфологічної істоти – баба-яги, переосмислене значення якої репрезентує сучасна семантика аналізованої лексеми.

Іншими ознаками старої жінки, що представлені у вторинних її номінаціях, є зовнішній вигляд (*шкорба* – ‘старая изсохшая, сморщенная женщина’ [247: 502]), сімейний стан (*скрипуля* – ‘стара, самітня жінка’ [251: 498]). Шляхом вторинної номінації з актуалізацією семи ‘кривизна’ творяться лексеми *кривуля* (зневажливо ‘стара баба’) [195: 387] та *гнуля* (іронічно ‘стара згорблена жінка’) [140: 98].

Зауважмо, що іронія простежується щодо називання літньої або старшої віком жінки загалом, а не лише старої: *хрупавиця* (‘огрядна, старшого віку жінка’ [140: 251; 97: 216]), *сімнацитка* (‘стара баба, яка поведінкою нагадує дівчину’ [9: 147]). Назва *штуба* [58: 19; 60: 186] відзначається експресивною семантикою й утворена, на наш погляд, від метафоричного переосмислення слова *штубак* (‘дуплавий або гнилий пень’ [97: 481]).

Оцінна характеристика старої жінки увиразнюється залежно від її віку: чим старіша жінка, тим більш негативним може бути ставлення до неї, відображене в пейоративних складниках лексичного значення. Як приклад можна навести метафоричні назви зі зневажливим значенням: *трупиця* (‘стара баба’ [194: 304] від *труп* ‘мертве тіло людини або тварини’ [261: 299]), *чирип* (‘стара жінка’ [194: 370] від *черепок* ‘уламок, осколок розбитого глиняного, фарфорового, фаянсового та іншого виробу’; ‘невеликий,

переважно старий, надбитий, поганої якості горщик, чашка, миска і таке інше’ **[**269: 307]).

Запозиченням зі східнороманських мов є *матуша*: молдавське *мэтýшэ*, румунське *mătúşă* («тітка») є зменшеною формою від іменника **mita*, що походить від латинського *amita* «тітка», яке зіставляється з давньоісландським *amma* «баба», давньоверхньонімецьким *amma* «мати», грецьким ἄμμα «мати» [98: 417–418]). В українській мові (буковинських говірках) слово *матуша* вживається на позначення тітки, сестри батька або матері; будь-якої жінки старшого віку та зневажливо називає стару бабу [251: 281]. У Словнику буковинських говірок зафіксована лексема *буна* зі значенням ‘баба, мати батька або матері’ [251: 42], яка є запозиченням зі східнороманських мов (молдавське *бýнэ* (румунське *búnă*) «бабуся» походять від латинського *bonus* «добрий, хороший», спорідненого з латинським *beātus* «щасливий», давньоіндійським *duvasyáti* «шанує, нагороджує, дарує» [94: 295]). Запозичення слів *матуша* та *буна* відбулося в повному обсязі: в українській мові функціонують не лише форми цих слів або одне зі значень, а й усі значення, що фіксуються в мовах, з яких потрапили ці слова.

В українській мові на позначення старої, хворої жінки вживається лексема *лайба* [223: 201], запозичена з польської мови (польське [leiba] «млява, вайлувата людина; дурень, розтелепа; людина в завеликому одязі; незграбний одяг» походить від нововерхньонімецького [leib] «блуза, каптан, корсет» [98: 214]). Слово *лайба* в українській мові має також інші значення ‘ледащо, ледар; неакуратна одежина’, ‘спрацьована машина; неповоротка, ледача людина’ [98: 214]. В українській мові серед назв старої жінки є лексема *муня* [251: 300] як трансформована зменшена форма, похідна від *бабуня* [98: 535].

До соціальних діалектизмів зі значенням ‘стара жінка’ належать *рудера* [277: 291], *куба* [60: 186; 56: 146; 277: 413], *кубуся* [277: 413], *яруха* [58: 39], *ґрат* [59: 148], *ґыба* [59: 46], *реха* [277: 413], *раха* [277: 413],

рахта [277: 413], *ґребуха* [277: 413], *ґребенастка* [277: 413], *шкредиха* [277: 413], *кобыла* [59: 46], *кляча* [277: 462], *йоруха* [58: 23].

Рудера (із молодіжного жарґону, із жартівливим відтінком уживання) [277: 291] є результатом вторинної номінації, пов'язаної з розвитком метафоричного значення слова *рудера* 'ветха будівля, руїни' (запозичення з польської мови; польське *rudera* «старий, зруйнований будинок, руїни» походить від латинського *rūdus* (родовий відмінок *ruderis*) «уламки каміння, будівельне сміття, руїни», що зіставляється з давньоісландським *rāst* «руїна», норвезьким [*rust*] «рештки сміття», литовським *rausýti* «розкопувати», російським *ры́хлый* [96: 134]). Утворення лексеми *рудера* в значенні 'жінка похилого віку' відбулося внаслідок актуалізації сем 'старість', 'зруйнованість', 'непотріб'.

Подібний шлях розвитку оцінної семантики демонструє й арґотизм *ґрат* [59: 39] на позначення старшої жінки. Це слово споріднене з *ґратя* ('старі речі'; 'мотлох'; 'кухонний посуд'), яке є запозиченням із західнослов'янських мов (порівняймо польське *grat* «старі речі, меблі, мотлох, дрантя», чеське *grát*y «мотлох») [94: 587]. Лексема *ґрат* є вторинною номінацією, яка виникла на підставі асоціативної подібності стану старих меблів або інших речей і старої людини з актуалізацією сем 'зношеність', 'непотріб', 'мотлох'.

Серед українських школярських і студентських арґотизмів, зібраних О. Горбачем, трапляються назви *кобыла*, *ґыба* на позначення поганої старої жінки [59: 46]. *Ґеба* (назва корови), *ґиба*, *ґіба* ('худий кінь') запозичені з угорської мови (*gebe* «шкапа», можливо, пов'язане з дієсловом *gebedni* «здихати» [94: 488]).

Л. Ставицька фіксує слово *кляча* як назву старої жінки [277: 462], яке є запозиченням із російської мови [276: 129]. Такі вторинні номінації виникли в результаті метафоричного перенесення, асоціації за подібністю та схожістю фізичного стану старої худоби та старої людини, коли актуалізуються ознаки 'немічність', 'знесиленість', 'недужість'.

Словотвірним способом від назв осіб чоловічої статі утворені такі назви старих жінок: *ґребуха* (від *ґребун*), *ґребенастка* (від *ґребенастий*), *шкредиха* (від *шкред*), *йоруха* (від *йорий*).

Розглянутий вище мовний матеріал із загальним значенням ‘стара жінка’ засвідчує надзвичайно розлоге номінативне поле аналізованої підгрупи. До його складу належать різні за походженням номінації, більшу частину яких становлять народнорозмовні та діалектні (територіальні та соціальні) назви. Номінації на позначення старої жінки, так само, як і старого чоловіка, головним чином, аксіологічно марковані. При цьому спостерігається така особливість творення оцінних характеристик: від ядерної для групи номінації *баба* за допомогою словотвірних засобів утворюються назви як із позитивною, так і негативною оцінкою. Номінації, утворені семантичним шляхом, переважно містять негативні оцінки старої жінки.

Висновки до розділу 4

В українській лінгвокультурній традиції, що є органічним складником загальноєвропейської, уявлення про старість у житті людини формується шляхом її зіставлення з молодістю. Опозиція *старість – молодість* є тією культурною універсалією, знання змісту якої дозволяє глибше осягнути й зрозуміти специфіку мотивувальних контекстів, у яких здійснюється називання старих людей. Головним для цієї опозиції є протиставлення *активний, фізично сильний – неактивний, немічний, фізично слабкий*, важливе для усвідомлення не лише фізіологічних відмінностей, але й соціального статусу, морально-етичних оцінок, емоційного ставлення до людей різних вікових категорій.

Оскільки уявлення про старість та відношення до неї формувалися протягом багатьох століть і у своєму генезисі сягають прадавньої епохи, а зміна культурних періодів знаходила своє відображення у вербалізованих

формах культури, то ЛСГ «старі люди» об'єднує різні за часом базові назви й відзначається оцінною різноманітністю.

З одного боку, старість шанують і поважають, що є ціннісно-етичним критерієм поведінки українців. Старість із сучасного погляду – це досвід, розум і взірець для поведінки молодого покоління. З іншого боку, старість, пов'язана з наближенням до кінця життя, фізичною немічністю та втратою соціальної значущості, сприймається як відхилення від певної норми і як така оцінюється надзвичайно негативно. Як наслідок типовими є номінації з оцінною семантикою на позначення старих людей загалом безвідносно до статі. У їх основу покладено фітометафори, що виражають ідею втрати життєдайних сил, загнивання, засихання.

З огляду на архетиповий характер опозиції *старий – молодий* (*старість – молодість*) та деякі загальні закономірності номінування осіб, які представляють різні вікові категорії, припустимо твердити, що праслов'янське слово *старий* є похідним від індоєвропейського **stā-r(o)-* – «великий», що вживалося на позначення віку людини: «великий», тобто «дорослий». Старий і малий демонструють одну рису. Вони позначають біологічний час за рахунок метафоричного переосмислення поняття на позначення простору, точніше розміру.

Ядерними номінаціями ЛСПГ зі значенням 'старий чоловік' є назви з коренями *-стар-* і *-дід-*. Слова з коренем *-стар-*, що позначають стару особу чоловічої статі, відзначаються емоційно-експресивним характером семантики й містять як позитивні (*старичок*, *старушок*), такі і негативні (*старцун*, *стариган*, *старигай*) оцінки.

Надзвичайно розгалуженими є словотвірні варіанти з коренем *-дід-*. Головним чином це емоційно-експресивні назви на позначення старої людини чоловічої статі. Аксіологічну семантику відповідного фрагмента аналізованої групи можна розглядати як збереження й вираження словотвірними засобами української мови етимологічної пам'яті про експресивний характер первісного значення слова *дід*.

Головне місце в ЛСПГ зі значенням ‘стара жінка’ займають номінації, що походять від праслов’янського **baba*. Більшість назв із коренем -*баб*- має емоційно-експресивний характер: їм притаманне зменшено-пестливе значення (*бабушка*, *бабусечка*, *бабуся* та інші) або збільшено-зневажливе (*бабсько*, *бабище*, *бабурега*, *бабора*, *бабуха* та інші). На відміну від позначення старого чоловіка номінації з коренем -*стар*- для позначення старої жінки в сучасній українській літературній мові вживаються нечасто, причому такі назви є розмовними, діалектними чи жарґоновими.

Оцінні характеристики старої жінки надаються на основі виокремлення різних її ознак: особливостей характеру, зовнішнього вигляду, сімейного стану. Згідно з нашими спостереженнями, оцінна характеристика старої жінки значною мірою залежить від її віку: чим старіша жінка, тим негативнішою є її оцінна характеристика. Максимального вираження така характеристика набуває в назвах, що метафорично ототожнюють стару жінку з чимось гнилим, розбитим, поламаним.

Основні положення цього розділу викладені в публікаціях автора [76; 78; 81; 82; 84].

ВИСНОВКИ

Мова є вторинною знаковою системою, у якій можна виділити особливо значущі для розуміння організації її рівнів лінгвальні явища. Для лексичного рівня таким є лексико-семантичне поле, що відображає результати діяльності людини, спрямовані на пізнання особистості, суспільства та космосу.

Вік людини є об’єктом пильної уваги мовців, оцінних характеристик та поняттєвих визначень. Уявлення про біологічний вік людини зазнавало відчутних змін протягом культурної еволюції суспільства, які охоплювали знання як про кількість вікових періодів людини, так і їх часові межі.

Згідно із сучасними науковими поглядами, що більшою чи меншою мірою корелюють із побутовим розумінням біологічного часу, можна вести мову про кілька вікових періодів людини – дитинство, молодість, дорослість та старість, кожен із яких є основою виокремлення відповідних фрагментів лексико-семантичного поля «вік людини». У сучасній українській мові до складу цього поля входять понад 900 номінацій. Лексико-семантичні групи, що репрезентують відповідні фрагменти означеного поля, нерівнозначні за кількістю їх складників. За нашими спостереженнями, до ЛСГ «діти» належать понад 400 одиниць, до ЛСГ «молодь» – 200, ЛСГ «дорослі» – 120, ЛСГ «старі люди» – 160.

Кількісна відмінність між складом кожної групи зумовлюється дією лінгвальних та ектралінгвальних чинників, в основі яких лежать архетипові уявлення про роль і місце особи різного віку в суспільному житті народу. Для дитячого допідліткового віку такими є культурні акценти на цінності дитини для сім’ї, пильній увазі до найменших змін, що характеризують фізіологічне зростання дитини, особливості перших кроків її соціологізації; для підліткового віку показовим є ідея росту, семантична категоризація дітей у гендерному аспекті та деталізація їх соціальних функцій; молодість осмислюється як період настання фізіологічної зрілості та максимальної

соціальної адаптації, одним із важливих виявів якої є одруження – перехідний етап до дорослості; для дорослого віку базовими є вікові характеристики за ознаками власне фізіологічної зрілості та сімейного статусу; амбівалентними є уявлення про старість, згідно з якими люди старого віку розглядаються в параметрах оцінних характеристик, з одного боку, мудрості та досвіду, а з іншого, – непотрібності, зайвості, фізичної та розумової обмеженості.

Із генетичного погляду склад кожної із названих ЛСГ є неоднорідним. Він містить одиниці, належні до різних за часом виникнення шарів лексики. Ядерними для кожної групи в сучасній українській мові є успадковані номінації: для ЛСГ «діти» – це *дитина*, *дитя*, ЛСГ «молодь» – *дівчина*, *парубок*, ЛСГ «дорослі» – *чоловік*, *жінка*, ЛСГ «старі люди» – *дід*, *баба*, *старий*. Ці номінації, зберігаючи етимологічну пам'ять, є чинником вербалізації концептуальних уявлень про вік людини. Навколо них утворюються розлогі словотвірні парадигми, семантика яких відображає специфіку оцінної категоризації відповідних фрагментів дійсності.

Оцінні характеристики осіб, належних до різних періодів біологічного часу людини, демонструють певну закономірність, що виявляється в наддіалектних назвах та територіальних діалектизмах. Негативні оцінки, що формують семантичні структури слів із семою ‘вік’, у народнорозмовній мові наростають у міру збільшення віку людини. Найбільш повно в розмовному мовленні негативна загальнооцінна характеристика стосується старої людини. Жарґонові назви певною мірою увиразнюють закономірності оцінного називання осіб різного віку в народнорозмовній мові, однак при цьому основним об’єктом негативних оцінних характеристик є молодь та дорослі.

Історико-лексикальна тяглість номінацій для позначення базових відтинків життя людини, включення таких номінацій у різнодискурсивну мовленнєву діяльність, що приводить до їх полісемії, деталізація біологічного часу, змінення й модифікація уявлень про кожен віковий період,

зумовлюють нечіткість меж як між окремими періодами в житті людини, так і в середині кожного періоду.

Найбільш деталізованою й номінативно різноманітною є ЛСГ «діти», у якій виокремлюються дві підгрупи: власне діти (від народження до 5-7 років) та підлітки (від 5-7 років до 16-18 років). Базовим принципом номінування дітей від народження до 5-7 років є культурно-фізіологічний, який полягає у виявленні відмінних ознак дитини в процесі її як «олюднення» (говорити, сміятися, розуміти), так і фізіологічного дорослішання, що виявляється в здатності повзати, ходити, бігати та інших.

Ознаками, за якими відбувається називання дітей та формуються лексико-синонімічні ряди, є такі: мовленнєва здатність та способи її вираження, спроможність видавати різні звуки; демонстрування різних емоцій; рухова активність; відсутність чи наявність зубів; годування дитини в цей період; особливість одягання; здійснення фізіологічних потреб; потребування постійної уваги й догляду; місце сну дитини; виконання дій (зрізувати нігті, стригти чуб), які до цього віку не практикувалися в народній звичаєвості; психофізична активність, що виявляється переважно в бажанні бігати, активно себе поводити, або пасивність; бажання постійно бути поряд із матір’ю; схильність фантазувати, хвастатися, зазнаватися, передражнювати когось або крутитися перед дзеркалом, пустувати, нашкодити, зіпсувати щось, забруднитися або бажання допомагати; позитивна або негативна оцінка дітей; відношення до сакрального або природного часу, господарський критерій.

Із кожним роком у житті дитини посилюються й увиразнюються соціальні критерії її називання. Особливо це проявляється після третього року життя. Для розуміння природи мотивувальних контекстів, у яких здійснюється називання дітей підліткового віку, важливим є вимір віку особистості на шкалі біологічного часу, що співвідносить таку особистість з іншою віковою категорією.

Підліток – це той, хто перебуває під літами, тобто не досяг необхідної кількості літ, яка мислиться як норма досягнення повноліття. Стереотипні уявлення про підлітка як особу, що вийшла за межі початкових років дитинства, але не перейшла до стану повноліття, репрезентують номінації на зразок *півпарубочок*, *півдівка*, *парубочок*, *дівочка*. Орієнтирами, у межах яких здійснюється номінування підлітків, є гендерний, що виявляється в акцентах на статі дитини (*хлопчик*, *дівчинка*), та соціальний, який відображає особливості входження дитини у світ соціуму (*пастух*, *погонич*, *нянька*, *школяр*).

Відмінною ознакою номінацій на позначення парубка є вказівка на його диференційовані вікові характеристики: народнорозмовна та діалектна лексика фіксує етапи фізіологічного росту юнака, який у міру зміни свого біологічного віку отримує відповідні назви. Градаційною шкалою, що репрезентує динаміку вікових характеристик парубка, є ‘молодий хлопець’; ‘хлопець, який стає парубком’ (*парубій*, *парубійко*) → ‘не зовсім дорослий парубок’ (*парубченя*) → ‘парубок, молодий хлопець, юнак’ (*парубчак*) → ‘молодий чоловік’; ‘юнак’ (*паробок*, *парбок*) → ‘нежонатий чоловік’ (*парубчина*, *парубець*) → ‘дорослий парубок’ (*паробоґ на женіння*).

Важливу роль у конституюванні складу ЛСГ «молодь» відіграють номінації, детермінантними світоглядними чинниками яких є культурні уявлення про молодість у її протиставленні старості: молодість має головним чином меліоративні оцінки, а старість – пейоративні. Семантична категоризація осіб молодого віку, репрезентантами якої є номінації *молодан*, *молодець*, *молодик*, *молодчисько*, містить позитивні конотації, які мають фоновий характер і формують лінгвокультурне тло відповідного поняття.

На відміну від народнорозмовної мови жарґонові та арґотичні назви парубка здебільшого відзначаються негативними оцінками, що здійснюється двома шляхами – словотвірним та семантичним зі значною перевагою останнього. Продуктивним для жарґонізмів та арґотизмів є використання

метафори як способу творення емоційно-експресивної семантики. Метафоричне переосмислення слова здійснюється за двома моделями: ‘назва особи (ознаки)’ → ‘оцінно-експресивна характеристика особи’ та ‘назва предмета’ → ‘ оцінно-експресивна характеристика особи’.

В українській мові парадигма номінацій із коренем *-дів-* на позначення дівчини також репрезентує різні етапи її дорослішання, однак вони не такі деталізовані, як у називанні парубка: *дівка* ‘доросла дівчина’ – *дівка* (розмовне) ‘дівчина, якій час одружуватись’. Натомість диференціація віку дівчини здійснюється відчислівниковими назвами *шіснацітка*, *сімнацітка*, *двацятка*.

Стилістично не рівнозначними назвами молодої неодруженої особи жіночої статі, що виражають особливості народносвітоглядних уявлень про дівчину й зумовлюються національним характером та світобаченням, ціннісними орієнтирами свідомості українців, є назви на кшталт *дівонька*, *дівочка*, *дівуля*, *дівулиця*, *дівулисько*, *дівча*, *дівчатко*, *дівчатонько*, *дівчаточко*, *дівчиненька*, *дівчище*.

Оцінно-експресивні характеристики дівчини в соціальних діалектах як релевантної номінативної діяльності жарґонової особистості здійснюються двома способами. Перший становлять метонімічні транспозиції типу ‘назва жіночого одягу’ → ‘назва дівчини’; ‘назва фізіологічної ознаки’ → ‘назва дівчини’; ‘назва дорослої або старої жінки’ → ‘назва дівчини’; ‘жіноче ім’я’ → ‘назва дівчини’; ‘назва предмета одягу’ → ‘назва дівчини або жінки’. Другий спосіб репрезентує продуктивна для жарґонового мовлення зоометафора, яка є результатом гендерної ідентифікації об’єктів номінування, що здійснюється переважно чоловіками.

Кількісно незначною є ЛСГ «дорослі». Ядерними назвами для цієї групи є *чоловік* та *жінка*. Здебільшого вік дорослої особи чоловічої статі позначається непрямо, передусім через указівку на її сімейний статус: *хазяїн*, *газда* – ‘одружена особа стосовно до своєї дружини’. Іншою формою непрямого вираження лексичного значення ‘доросла людини’ є діалектні

словоформи зі значенням спорідненості, що виконують функцію вказівки на вік людини при звертанні: *батько*, *бадіка*, *дядько*, *нанашко*, *татусьо* та інші. Номінування особи дорослого віку чоловічої статі за допомогою лексики зі значенням спорідненості простежується також у соціальних діалектах: *братан*, *братка*, *братуха*.

В українській народній культурі початковий вік дорослості жінки пов'язують з її сімейним статусом: *молодиця* ('молода заміжня жінка'; 'молода жінка, що залишилася без чоловіка, живе без чоловіка'), *маладица* ('жінка', 'дружина'), *маладуха* і *маладьонка* ('молодиця'), *молодайка* (зрідка 'молода невістка'; 'молодиця, молода заміжня жінка').

Для сучасної української мови базовою назвою дорослої особи жіночої статі є слово *жінка*, що, крім інших, має парадигмально зумовлене значення 'доросла, на відміну від маленької дівчинки', яке передбачає протиставлення різних за віком осіб жіночої статі.

Для розмовної та жарґонової лексики властивим є номінування дорослої жінки за допомогою назв жіночих осіб старшої вікової категорії, тобто старих людей. Якщо об'єктом вікової характеристики є людина, що досягла повноліття, а суб'єктом мовлення є дитина, то в такому випадку номінації мають значення 'доросла жінка'. Така особливість виявляється і в тих випадках, коли суб'єктом мовлення є дорослі (чоловік або жінка), молодь (хлопці та дівчата), але в жодному разі відповідні номінації не набувають значення 'стара жінка'; 'бабуся'.

Продуктивною для жарґонової та арґотичної лексики на позначення дорослої особи жіночої статі є зоометафора: *вовчиця*, *криса*, *лошиця*, *теличка*, *коза*, *мавпа*. Відмінною ознакою семантики жарґонових назв дорослої жінки є диференціація вікової характеристики: 'молода жінка' (*криса*, *маньчиха*, *раха*, *куба*, *чмиха*); 'жінка середнього віку' (*лошиця*, *матрона*).

Старість як заключний період життя пов'язана з інволюцією, поступовим відмиранням і, зрештою, нежиттєвістю. Це мотивує вибір метафор-фітонімів для вираження емоційного ставлення до старих людей.

Такі назви містять спільну сему ‘кінець життя’: *трек* (‘старе луб’я’ → ‘стара людина’); *штурпак* (‘залишок зрубленої або зламаної рослини’, ‘шпигастий пеньок’ → зневажливо ‘стара людина’); *пурухнєк* (‘спорохнявілий пень’, ‘колода’ → зневажливо ‘людина похилого віку’).

Деактуалізація соціальної активності старої людини, її нездатність виконувати певні роботи зумовлює використання відповідних зоометафор, вихідне значення яких пов’язане з указівкою на стару тварину: *хаб* чи *хаб’я*. Способом емоційно-експресивної характеристики старої людини є метафори, що здебільшого називають предмети, які в координатах *верх – низ* репрезентують *низ* і пов’язані з брудом: *куштура*, *пумилюха*.

Ядерними номінаціями лексико-семантичної підгрупи із загальним значенням ‘старий чоловік’ є назви із коренями *-стар-* (*старук*, *стариць*, *старух*, *старчик*, *старцун*) та *-дід-* (*дідо*, *дідусийко*, *дідух*, *дидура*, *дидуга*, *дідик*, *дідоха*).

У контексті архетипового надзвичайно давнього протиставлення юності та старості видається можливим розглядати етимологію слова *старий* як похідного від утворення **stā-r(o)-* – «великий», що вживалося на позначення віку людини: «великий», тобто «дорослий», і відображало перенесення просторових позначень на часові. Така особливість увиразнюється номінаціями, етимологічним значенням яких є поняття «малий», що стосуються не лише короткого, недовготривалого відрізку часу, а й невеликої віком людини: ‘невеликий віком (переважно про дітей)’; ‘малолітній’.

З огляду на редуплікований характер праслов’янської назви *дід*, що зумовлює експресивність її етимологічного значення, широке й розлоге поле експресем із коренем *-дід-* розглядаємо як збереження й вираження словотвірними засобами української мови етимологічної пам’яті слова.

Базовим для ЛСПГ зі значенням «стара особа жіночої статі» є давній корінь *-баб-*. Історична тяглість культурної значущості старої жінки в житті української спільноти, її важливі соціальні функції знаходять своє вираження

в розлогій парадигмі оцінних номінацій: зі зменшено-пестливим (*бабусенька*, *бабусечка*, *бабуля*, *бабуня*, *бабуся*, *бабойка*, *бабонька*, *бабунька*, *бабунечка*, *бабулечка*, *бабулька*, *бабунє*, *бабунцунє*, *бабунця*, *бабочка*) чи збільшено-зневажливим, згрубілим або фамільярним значенням (*бабсько*, *бабина*, *бабіца*, *бабисько*, *бабище*, *бабище*, *бабура*, *бабиско*, *бабега*, *баберя*, *бабураха*, *бабуреґа*, *бабуриско*, *бабуриха*, *бабуха*, *бабойда*, *бабора*, *бабоха*, *бабциска*).

Відмінною ознакою семантики найменувань старої жінки є суміщення різних видових сем, одна з яких указує на «старий» вік, а інша репрезентує особливості характеру (*язя* – ‘зла сварлива старша жінка’), зовнішній вигляд (*шкорба* – ‘стара висохла зморщена жінка’), сімейний стан (*скрипуля* – ‘стара, самітня жінка’).

Базові номінації (*дитина*, *хлопець*, *парубок*, *дівчина*, *жінка*, *чоловік*, *дід*, *баба*, *старий*) та похідні від них активно вживаються в українській мові, демонструючи при цьому словотвірне різноманіття. Їх форманти виконують функцію стилістичну, яка полягає у створенні різних оцінних та стильових відтінків семантики слова (згрубіле, фамільярне, пестливе, розмовне та інші), або номінативну, що деталізує життєвий період у межах однієї вікової групи.

Лексико-семантичне поле «вік людини» є носієм різноманітної інформації про антропоцентричний характер мови, взаємодію універсальних, особливих та індивідуальних чинників, які зумовлюють базові параметри фрагментів національної мовної картини світу й відображають специфіку ментальності та світобачення народу.

Перспективи подальшого дослідження ЛСП «вік людини» полягають у з’ясуванні етимології окремих номінацій, що мають затемнену внутрішню форму й представлені головним чином у соціальних діалектах; у проведенні ареального аналізу складників кожної з виокремлених лексико-семантичних груп та з’ясуванні функційно-стильових характеристик окремих номінацій у художньому, конфесійному та науковому дискурсах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Августин Блаженный. Об истинной религии. Теологический трактат. Минск: Харвест, 1999. 1600 с.

2. Авдеева О. А. Средства выражения концепта «возраст» в английском языке: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Санкт-Петербург, 2007. 220 с.

3. Акульшина Н. Т. Поняття «картина світу» у сучасній лінгвістиці // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство», 2011. Вип. 17. Т. 3. С. 7–11.

4. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка: учебное пособие. Москва: Флинта, 2010. 288 с.

5. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики: Монография. Москва: Гнозис, 2005. 326 с.

6. Античные теории языка и стиля: (Антология текстов): сб. / под общей редакцией О. М. Фрейденберг. Москва – Ленинград: ОГИЗ Государственное социально-экономическое издательство, 1936. 343 с.

7. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания // Вопросы языкознания. 1995. № 1. С. 37–67.

8. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок: У 2-х т. Т. 1. А–Н. Луцьк: Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. 354 с.

9. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок: У 2-х т. Т. 2. О–Я. Луцьк: Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. 458 с.

10. Арутюнова Н. Д. Вступление. В целом о целом. Время и пространство в концептуализации действительности // Логический анализ языка: семантика начала и конца / Редактор Н. Арутюнова, Москва: Индрик, 2002, С. 3–18.

11. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. Москва: «Языки русской литературы», 1999. 896 с.

12. Арьес Ф. Ребенок и семейная жизнь при Старом порядке: пер. с франц. Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 1999. 416 с.

13. Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии. М.: Учпедгиз, 1957. 295 с.

14. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. М.: Советская энциклопедия, 1969. 608 с.

15. Ашхарава А. Т. Концепт «дитя» в русской языковой картине мира: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Архангельск, 2002. 202 с.

16. Бабарыкина Т. С. Вербализация концепта «CHILD» на материале произведений Дж. К. Роулинг: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Северодвинск, 2010. 193 с.

17. Балушок В. Молодіжні громади та обряди ініціацій в традиційному селі // Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / наук. ред. М. Гримич. Т. 2. «Молодь. Молодість. Молодіжна субкультура». К.: Дуліби, 2010. С. 56–96.

18. Барабаш О. Лексико-семантичне поле «фізично зрілий» як компонент мовного образу парубка // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. 2004. Вип. 34. С. 286–288.

19. Бацевич Ф. С., Космеда Т. А. Очерки по функциональной лексикологии. Львов: Світ, 1997. 392 с.

20. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. К.: Вища школа, 1980. 246 с.

21. Бернштам Т. Молодежь в обрядовой жизни русской общины XIX – начала XX в.: половозрастной аспект традиционной культуры. Л.: Наука, 1988. 280 с.

22. Богатырева И. И. Языковая картина мира. URL: http://www.portal-slovo.ru/philology/43646.php (дата звернення: 21.01.2017).

23. Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження / ред. кол.: Ю. Г. Гошко та ін. К.: Наук. думка, 1983. 304 с.

24. Бойко Н. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2005. 552 с.

25. Борисов О. О., Петракович В. В. Лексична репрезентація концепту ‘ДИТИНСТВО’ (на матеріалі сучасних лексикографічних джерел) // Вісн. Житомир. держ. ун-ту. 2008. Філологічні науки. Вип. 40. С. 164–167.

26. Бояркина Л. М. Репрезентация концепта «человек / личность» средствами разных языковых уровней в современном английском языке : на материале зоонимов и фитонимов: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04. Тамбов, 2010. 22 с.

27. Бріцина Олеся. Наративні практики старості (традиція та сучасність). // Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / наук. ред. М. Гримич. Т. 5. «Старість. Смерть. Культура вшанування небіжчиків». К.: Дуліби, 2015. С. 5–23.

28. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: Космогонічні українські народні погляди та вірування. Київ: Довіра, 1992. 414 с.

29. Бурячок А. А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові. К.: Вид-во АН УРСР, 1961. 150 с.

30. Бурячок А. А. Формування спільного фонду лексики східнослов’янських мов. К., 1984. 248 с.

31. Български етимологичен речник / съставили : Вл. Георгиев, Ив. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев. Том I (А–З). София: Издателство на Българската Академия на Науките, 1971. 680 с.

32. Вайсгербер Й. Л. Язык и философия // Вопросы языкознания, 1993. №2. С. 114–124.

33. Вандриес Ж. Язык: Лингвистическое введение в историю: пер. с франц. М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1937. 410 с.

34. Вардзелашвили Ж. Метафорические номинации в языковой картине мира // Санкт-Петербургский государственный университет и Тбилисский государственный университет. Научные труды. Серия: Филология. СПб – Тб.: Речь, 2001. Выпуск II. С. 32–37.

35. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика. М.: Высш. шк., 1990. 176 с.

36. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь, 2005. 1728 с.

37. Велічанова О. В., Н. В. Левун. Концепт ДІТИ у фонді українських паремій // Український смисл: наук. зб. / за ред. проф. І. Попової. Дніпропетровськ: Ліра, 2014. С. 3–14.

38. Вендина Т. И. Русская языковая картина мира сквозь призму словообразования (макрокосм). М., 1998. 240 с.

39. Венжинович Н. Ф. Концептуальна й мовна картини світу як похідні етнічних менталітетів // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. Донецьк: ДонНУ, 2006. Вип. 14. С. 8–12.

40. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Лингвострановедческая теория слова. Москва: «Русский язык», 1980. 320 с.

41. Власова К. А. Словообразовательные гнезда молодой — старый в русском языке (опыт разноаспектного сопоставительного анализа): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Арзамас, 2002. 133 с.

42. Войтович В. М. Українська міфологія. Київ: Либідь, 2002. 664 с.

43. Волкоморова О. Б. Лексика возрастной стратификации в русском языке и речи: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Тюмень, 2006. 250 с.

44. Володарська М. В. Концепт «дитина» в національній картині світу. URL:

http://www.philology.kiev.ua/library/zagal/Literaturoznavchi_studii_2013_37_1/117_130.pdf (дата звернення: 17.06.2016).

45. Воробьева Е. В. Время как семантический компонент субстантивной лексики в норвежском языке: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Санкт-Петербург, 2011. 214 с.

46. Воротников Ю. Л. Языковая картина мира: трактовка понятия. URL: www.zpu-journal.ru/gum/new/articles/2007/Vorotnikov/ (дата звернення: 21.01.2017).

47. Вусик О. С. Словник українських синонімів. Дніпропетровськ, 2000. 423 с.

48. Гавлова Е. Славянские термины «возраст» и «век» на фоне семантического развития этих названий в индоевропейских языках // Этимология 1967: Материалы международного симпозиума «Проблемы славянских этимологических исследований в связи с общей проблематикой современной этимологии» (24–31 января 1967 г.). М.: Наука, 1969. С. 36–39.

49. Гак В. Г. К проблеме семантической синтагматики // Проблемы структурной лингвистики. М.: Наука, 1972. С. 367–395.

50. Гак В. Г. Сопоставительная лексикология: на материале французского и русского языков. М.: Международные отношения, 1977. 264 с.

51. Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. Тбилиси: Издательство Тбилисского университета, 1984. 1332 с.

52. Гильтебрандт П. Справочный и объяснительный словарь к Новому Завету. URL: http://enc.biblioclub.ru/Encyclopedia/88621_Spravochnyy_i_obyasnitelnyy_Slovar_k_Novomu_Zavetu (дата звернення: 16.03.2016).

53. Гнатюк В. Нарис української міфології. Львів: Інститут Народознавства Національної Академії Наук України, 2000. 263 с.

54. Голубева В. В. О психологических основах выражения возрастных категорий (на примере английских существительных toddler, kid и boy) // Вестник ТГПУ. Выпуск 4 (67). Серия: Гуманитарные науки (Филология). Томск, 2007. С. 48–51.

55. Голубева В. В., Петроченко Л. А. Лексические средства выражения ядра концепта «младенец» в английском языке // Вестник ТГПУ. Выпуск 4 (67). Серия: Гуманитарные науки (Филология). Томск, 2007. С. 19–23.

56. Горбач О. Арґо слобожанських сліпців «невлів». // Науковий Збірник Українського Вільного Університету, Філософічний Факультет. Т. 7. Мюнхен, 1971 // Горбач О. Зібрані статті І. Арґо на Україні. Мюнхен, 1993. С. 136–148.

57. Горбач О. Арґо українських вояків // Наукові записки Українського Вільного Університету. Філософічний Факультет. Ч. 7. Мюнхен, 1963 // Горбач О. Зібрані статті І. Арґо на Україні. Мюнхен, 1993. С. 138–173.

58. Горбач О. Арґо українських лірників. // Наукові записки Українського Вільного Університету. Ч. І. Мюнхен, 1957 // Горбач О. Зібрані статті І. Арґо на Україні. Мюнхен, 1993. С. 5–44.

59. Горбач О. Арґо українських школярів і студентів // Наукові записки Українського Вільного Університету. Ч. 8. 1964–1966. Філософічний Факультет. Мюнхен, 1966 // Горбач О. Зібрані статті І. Арґо на Україні. Мюнхен, 1993. С. 3–55.

60. Горбач О. Арґо чернігівських прошарків і лірників. // Горбач О. Зібрані статті І. Арґо на Україні. Мюнхен, 1993. С. 1–14.

61. Горбач О. Вуличні арґотизми в творах І. Микитенка й Л. Первомайського. // Журнал Edmonton 1990, p. 201-20. // Горбач О. Зібрані статті І. Арґо на Україні. – (Фотопередрук). Мюнхен, 1993. 360 с.

62. Горбач О. Говірки й словник діялектної лексики Теребовельщини. Мюнхен, 1971. 196 с.

63. Горбач О. Діялектний словник Північно-Добруджанської говірки с. Верхній Дунавець біля Тульчі. // Наукові записки Українського Технічно-Господарського Інституту в Мюнхені. Т. XV(XVIII). Мюнхен, 1968. С. 3–46 // Горбач О. Зібрані статті. V. Діялектологія. Мюнхен, 1993. С. 362–404.

64. Горбач О. Південноволинська говірка й діялектний словник села Ступно, Кол. Повіту Здовбунів. / Матеріяли до української діялектології. Вип. 1. Мюнхен, 1973. 90 с.

65. Горбач О. Південнолемківська говірка й діялектний словник села Красний Брід бл. Меджилаборець (Пряшівщина)./ Матеріяли до української діялектології. Вип. 2. Мюнхен, 1973. 104 с.

66. Горбач О. Північно-Наддністрянська говірка й діялектний словник с. Романів Львівської області. // Наукові записки Українського Технічно-Господарського Інституту в Мюнхені. Т. VII /X, 1965. // Горбач О. Зібрані статті. V. Діялектологія. Мюнхен, 1993. С. 56–156.

67. Горбач О. Правопорушницькі східно-українські арґотизми в дотичних словниках і в літературі перед 1-ою світовою війною. // Наук. Збірник УВУ, Т. 8. 1974. С. 14–28, Мюнхен. // Горбач О. Зібрані статті І. Арґо на Україні. Мюнхен, 1993. 360 с.

68. Горбач О. Словник діялектної лексики західньополіської говірки села Остромичі, кол. Повіту Кобринь // Горбач О. Західньо-Поліська говірка села Остромичі, кол. Повіту Кобринь. Мюнхен, 1973. 64 с.

69. Городецкий Б. Ю. К проблеме семантической типологии. М.: Издательство МГУ, 1969. Серия: Публикации отделения структурной и прикладной лингвистики. 564 с.

70. Гримич М. Вступне слово наукового редактора // Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / наук. ред. М. Гримич. Т. 1. «Діти. Дитинство. Дитяча субкультура». К.: Дуліби, 2008. С. 3–4.

71. Гримич М. Вступне слово наукового редактора // Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне

дослідження у 5 т. / наук. ред. М. Гримич. Т. 2. «Молодь. Молодість. Молодіжна субкультура». К.: Дуліби, 2010. С. 3–4.

72. Громов Д. Подростково-молодежные уличные группировки как объект этнографического исследования // Молодежные уличные группировки: введение в проблематику / сост. Д. В. Громов; отв. ред. Н. Л. Пушкарева. М.: ИЭА РАН, 2009. С. 8–72.

73. Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу. К.: Либідь, 2006. 256 с.

74. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию: пер. с нем. М.: ОАО ИГ Прогресс, 2000. 400 с.

75. Гура А. В. Символика животных в славянской народной традиции. Москва: Издательство «Индрик», 1997. 912 с.

76. Гурова О. М. Концептуальна репрезентація уявлень про старість в українському лінгвокультурному просторі: базові характеристики // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія. Філологічні науки. Мовознавство. Луцьк. 2014. № 12 (289). С. 66–71.

77. Гурова О. М. Лексико-семантична група «вік людини» в говірках Нижньої Наддніпрянщини // Лінгвістика: зб. наук. праць. Луганськ: «Альма-матер». 2007. № 1 (11). С. 187–191.

78. Гурова О. М. Лексико-семантична група «вік людини» у бойківських говірках (на матеріалі «Словника бойківських говірок» М. Й. Онишкевича) // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Філологія. 2009. № 843. Вип. 55. С. 111–114.

79. Гурова О. М. Лексико-семантична група зі значенням «вік дитини» в українській мові (склад, структура й семантика) // Spheres of culture. Lublin. 2015. Volume XI. P. 339–345.

80. Гурова О. М. Наукова концептуалізація проблеми «вік людини» у парадигмах гуманітарного знання // Вісник Харківського національного

університету імені В. Н. Каразіна. Серія Філологія. 2012. № 994. Вип. 64. С. 35–38.

81. Гурова О. М. Номінації зі значенням «стара жінка» в українській мові (*баба* та ін.) // Наукові записки. Філологічні науки. Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. Ніжин. 2014. Книга 1. С. 113–118.

82. Гурова О. М. Номінації зі значенням «старий чоловік» в українській мові (*дід* та ін.) // Лінгвістика: зб. наук. праць. Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка». 2013. № 3 (30). С. 70–78.

83. Гурова О. М. Семантика слів *дитя, дитина* як репрезентант класифікаційних характеристик віку дитини // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Філологія. 2016. Вип. 74. С. 154–159.

84. Гурова О. М. Соціокультурна детермінація називання осіб зі значенням «вік людини» в українській мові (діти і старі) // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Філологія. 2015. № 1152. Вип. 72. С. 13–16.

85. Гуцульські говірки. Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. 232 с.

86. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. URL: http://slovardalja.net/ (дата звернення: 18.10.2017).

87. Дворецкий Й. Древнегреческо-русский словарь. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1958. Том II (M-Ω). 1910 с.

88. Джордж Лакофф, Марк Джонсон. Метафоры, которыми мы живем: пер. с англ. // Теория метафоры: Сборник: пер. с анг., фр., нем., исп., польск. яз. / вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журинской. М.: Прогресс, 1990. С. 387–415.

89. Долбунова Л. А. Концепт «женщина» в афористической картине мира О. Уайльда // Лингвистические и экстралингвистические проблемы

коммуникации. Теоретические и прикладные аспекты: межвуз. сб. науч. тр. Саранск: Изд-во Мордов. ун-ва, 2005. Вып. IV. С. 208–215.

90. Долбунова Л. А. Концепт «мужчина» в афористической картине мира О. Уайльда. URL: http://do.gendocs.ru/docs/index-7027.html?page=18 (дата звернення: 14.03.2013).

91. Енциклопедичний словник символів культуриУкраїни / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гавришенко В.М., 2015. 912 с.

92. Епремян М. Р. Эволюция концепта женщина в произведениях английских писательниц XIX-XX веков: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10. 02. 04 «Германские языки». Санкт-Петербург, 2011. 20 с.

93. Ерофеева Е. В., Пепеляева Е. А. Структура семантического поля «человек» в сознании носителей русского языка // Вестник Пермского университета. Пермь, 2011. Серия: Российская и зарубежная филология. Вып. 1(13). С. 7–19.

94. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. Т. 1: А–Г. Київ: Наук. думка, 1982. 632 с.

95. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. Т. 2: Д–Копці. Київ: Наук. думка, 1985. 571 с.

96. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. Т. 5: Р–Т. Київ: Наук. думка, 2006. 704 с.

97. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. Т. 6: У–Я. Київ: Наук. думка, 2012. 568 с.

98. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. Т. 3: Кора–М. Київ: Наук. думка, 1989. 552 с.

99. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. Т. 4: Н—П. Київ: Наук. думка, 2003. 656 с.

100. Етимологічний словник української мови: У 2-х т. / укл. Ярослав Рудницький. Оттава, 1982. Т. II (Д–Ь). 1128 с.

101. Етимологічно-семантичний словник української мови Т. 4. П–Я / Іларіон (митрополит); ред. і доп. М. Ласло-Куцюк; Ін-т дослідів Волині. Вінніпег: Т-во «Волинь», 1994. 557 с.

102. Етимологічно-семантичний словник української мови. Т. 2. Е–Л / Іларіон (митрополит); за ред. Ю. Мулика-Луцика; Ін-т дослідів Волині. Вінніпег: Т-во «Волинь», 1982. 400 с.

103. Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный: В 2 т. М.: Русский язык, 2000. URL: http://www.efremova.info/ (дата звернення: 18.10.2017).

104. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд. К.: НДІУ, 2007. 444 с.

105. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури. К.: Ін-т укр. мови НАН України, 2009. 352 с.

106. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.

107. Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення // Культура народов Причерноморья. № 32. 2002. С. 51–53.

108. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. К.: Рад. школа, 1966. 308 с.

109. Жукова Н. Картина світу, образ світу і модель світу у їх специфіці та взаємодії // Наукові записки. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. Серія: Філологічні науки. Вип. 89(1). С. 416–420.

110. Забловський А. Особливості формування та регуляції гендерної поведінки неодруженої молоді в традиційній культурі українців XIX – поч. XX ст. // Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / наук. ред. М. Гримич. Т. 2. «Молодь. Молодість. Молодіжна субкультура». К.: Дуліби, 2010. С. 32–39.

111. Заглада Н. Побут селянської дитини : Матеріяли до монографії с. Старосілля // Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / наук. ред. М. Гримич. Т. 1. «Діти. Дитинство. Дитяча субкультура». К.: Дуліби, 2008. С. 214–395.

112. Зализняк Анна А. От авторов // Ключевые идеи русской языковой картины мира: сб. ст. М.: Языки славянской культуры, 2005. 544 с.

113. Звегинцев В. А. Семасиология. М.: Изд-во Московского университета, 1957. 321 с.

114. Звегинцев В. А. Язык и лингвистическая теория. М.: Эдиториал УРСС, 2001. 248 с.

115. Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография: пер. с нем. М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1991. 511 с.

116. Иванов В. В., Топоров В. Н. Славянские языковые моделирующие семиотические системы (древний период). Москва: Наука, 1965. 247 с.

117. Історичний словник українського язика / за ред. проф. Є. Тимченка. Том I (А–Ж), Зошит II (Г–Ж). Харків – Київ: вид-во «Українська радянська енциклопедія»,1932. 420 с.

118. Кабакова Г. И. Возраст // Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / под общей ред. Н. И. Толстого. Т. 1: А–Г. М.: Международные отношения, 1995. С. 405–407.

119. Кабакова Г. И. Девочка // Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / gод общей ред. Н. И. Толстого. Т. 2: Д–К. М.: Международные отношения, 1999. С. 33–34.

120. Кабакова Г. И. Девушка // Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / под общей ред. Н. И. Толстого. Т. 2: Д–К. М.: Международные отношения, 1999. С. 36–39.

121. Кабакова Г. И. Женщина // Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / под общей ред. Н. И. Толстого. Т. 2: Д–К. М.: Международные отношения, 1999. С. 205–208.

122. Кабакова Г. И. Мальчик // Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / под общей ред. Н. И. Толстого. Т. 3: К–П. М.: Международные отношения, 2004. С. 174–176.

123. Кабакова Г. И. Молодой – Старый // Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / под общей ред. Н. И. Толстого. Т. 3: К–П. М.: Международные отношения, 2004. С. 282–283.

124. Кабакова Г. И. Мужчина // Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / под общей ред. Н. И. Толстого. Т. 3: К–П. М.: Международные отношения, 2004. С. 317–319.

125. Кабакова Г. И. Парень // Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / под общей ред. Н. И. Толстого. Т. 3: К–П. М.: Международные отношения, 2004. С. 633–635.

126. Кабакова Г. И., Седакова И. А. Младенец // Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / под общей ред. Н. И. Толстого. Т. 3: К–П. М.: Международные отношения, 2004. С. 257–264.

127. Калашник В. С., Філон М. І. Лексико-семантична група «змії» в сучасній українській мові: аспекти діахронічного аналізу // Людина та образ у світі мови: вибрані статті. Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. С. 345–352.

128. Карабута О. П. Лексико-семантична і словотвірна структура зоологічних назв сучасної української мови: автореф. дис. на здобуття наук.

ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Запоріжжя, 1997. 24 с.

129. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. М.: Издательство ЛКИ, 2010. 264 с.

130. Караулов Ю. Н. Структура лексико-семантического поля // Филологические науки. 1972. № 1. С. 57–68.

131. Карпенко Ю. Дівчина і жінка. Знайомі й незнайомі // Журнал «Пані Вчителька». № 7(8). URL: http://journal.osnova.com.ua/article/3137-%D0%94%D1%96%D0%B2%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D1%96_%D0%B6%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0._%D0%97%D0%BD%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BC%D1%96_%D0%B9_%D0%BD%D0%B5%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BC%D1%96 (дата звернення: 16.10.2017).

132. Кацкова Д. Имена возраста в русском и словацком языках: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук. М., 1987. 19 с.

133. Клименко А. П. Существительные со значением времени в современном русском языке (опыт психолингвистического описания одной семантической микросистемы): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук. Минск, 1965. 19 с.

134. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика. М.: Эдичориал УРСС, 2000. 352 с.

135. Колесов В. В. Мир человека в слове Древней Руси. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1986. 312 с.

136. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке. М.: Едиториал УРСС, 2005. 128 с.

137. Комлев Н. Г. Компоненты содержательной структуры слова. М.: КомКнига, 2006. 192 с.

138. Кон И. С. Ребенок и общество. М.: Издательский центр «Академия», 2003. 336 с.

139. Копечный Ф. Ф. К этимологии слав. otrokъ // Этимология 1966: Проблемы лингвогеографии и межъязыковых контактов. М.: Наука, 1968. С. 54–61.

140. Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок // Українська діалектна лексика. Київ: Наукова думка, 1987. 268 с.

141. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. Москва: ЧеРо, 2003. 349 с.

142. Косенко О. С. Мовна картина світу // ФКЖ. 2010. № 34. С. 104–114.

143. Костина Л. Т. Исследование группы прилагательных возраста в современном английском языке: (В сопоставлении с русским): дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Москва, 1978. 250 с.

144. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. К.: Видавничий центр «Академія», 2003. 464 с.

145. Кочерган М. П. Історія розвитку значень слова *вік* (семасіологічний етюд) // Мовознавство. К.: Наук. думка, 1969. № 6. С. 77–81.

146. Кочерган М. П. Компонентний аналіз // Українська мова: Енциклопедія. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 264–265.

147. Кочерган М. П. Лексична сполучуваність і лексико-семантичне поле // Мовознавство, 1980. №6 (84). С. 26–27.

148. Кочерган М. П. Слово і контекст (Лексична сполучуваність і значення слова). Львів: Вища школа, 1980. 184 с.

149. Кочнова К. А. Дифференциация понятия «лексико-семантическое поле» в рамках изучения языковой картины мира // Филология и литературоведение. 2015. № 5. URL: http://philology.snauka.ru/2015/05/1370 (дата звернення: 07.06.2018).

150. Красовська К. В. Зв’язок концептуальної та мовної картин світу з етнічною ментальністю // Культура народов Причерноморья. Розділ:

Вопросы духовной культуры. Филологические науки, 2009. № 154. С. 120–123.

151. Кровицька О. Назви осіб в українській мовній традиції XVI – XVIII ст. Семантика і словотвір. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. 213 с.

152. Крючкова Н. В. Концепты возраста (на материале русского и французского языков): дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка». Саратов, 2003. 133 с. URL: http://cendomzn.ucoz.ru/index/0-19151 (дата звернення: 14.03.2015).

153. Кубрякова Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. М.: Наука, 1988. С. 141–172.

154. Кудряшова А. П. Процессы образования и функционирования эвфемизмов в семантических полях «смерть», «болезнь», «возраст»: На материале современных русского и немецкого языков: дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка». Саратов, 2002. 236 с. URL: http://www.dissercat.com/content/protsessy-obrazovaniya-i-funktsionirovaniya-evfemizmov-v-semanticheskikh-polyakh-smert-bolez (дата звернення: 14.03.2015).

155. Кузеля З. Ф. Народні звичаї й обряди, пов'язані з родинним життям // Енциклопедія українознавства: Загальна частина. Т. 1. К.: Віпол, 1994. С. 239–244.

156. Кузнецов А. М. От компонентного анализа к компонентному синтезу. М.: Наука, 1986. 126 с.

157. Кузнецов А. М. Структурно-семанические параметры в лексике: На материале английского языка. М.: Наука, 1980. 160 с.

158. Левицкий В. В. Семасиология. Винница: НОВА КНЫГА, 2006. 512 с.

159. Левицкий В. В. Статистическое изучение лексической семантики. К.: УМК ВО, 1989. 155 с.

160. Левицький В. В., Огуй О. Д., Кійко Ю. С., Кійко С. В. Апроксимативні методи вивчення лексичного складу. Чернівці: Рута, 2000. 136 с.

161. Лисенко П. С. Словник діалектної лексики Середнього і Східного Полісся. Київ: АН УРСР, 1961. 72 с.

162. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова. Харків: Вища школа, видавництво при ХДУ, 1977. 114 с.

163. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Х.: Видавнича група «Основа», 2009. 191 с.

164. Лисиченко Л. А. Структура мовної картини світу// Мовознавство, 2004. № 5–6. С. 36–42.

165. Лисюк Н. А. Міфологічний хронотоп. К.: Український фітосоціологічний центр, 2006. 200 с.

166. Литвиненко Ю. Ю. Концепт возраст в семантическом пространстве образа человека в русской языковой картине мира: дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык». Омск, 2006. — 256 с.

167. Ліщинська Г. Лексико-семантичне поле «характеристика людини за її зовнішнім виглядом» (на матеріалі прізвиськ Івано-Франківської області) // Філологія: Збірник праць. Київ, 2009. С. 158–163.

168. Логический анализ языка. Язык и время / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко. Москва: Издательство «Индрик», 1997. 352 с.

169. Лосев А. Ф. Комментарии // Платон. Сочинения в четырех томах /перевод с древнегреческого / под общей редакцией А. Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса. Т. I. Санкт-Петербург, Изд-во Олега Абышко, 2006. 632 с.

170. Лотман Ю. М. Беседы о русской культуре: Быт и традиции русского дворянства (XVIII – начало XIX века). Санкт-Петербург: «Искусство – СПБ», 1994. 758 с.

171. Лукаш Г. П. Картина світу як об’єкт вивчення лінгвокультурології. URL: http://ntsa-ifon-

npu.at.ua/blog/kartina_svitu_jak_ob_ekt_vivchennja_lingvokulturologiji/2010-11-15-186 (дата звернення: 20.11.2015).

172. Маковский М. М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках: Образ мира и миры образов. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1996. 416 с.

173. Малевич Л. Д. До проблеми співвідношення наукової і наївної картин світу: термінологічна метафора // Наукові записки. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Вип. 89(1). С. 337–341.

174. Маленко О. О. Лексико-семантична група «небо» в українській поезії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Х., 1996. 18 с.

175. Манохіна Ю. Є. Особливості лівосторонньої сполучуваності іменників із семантикою збірної назви осіб. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpkhnpu/Lingv/2008_26/24.html (дата звернення: 14.03.2015).

176. Марзук Ф. А. Способы вербализации понятия «возраст» в русском языке: дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык». Калининград, 2008. 238 с. URL: http://www.dissercat.com/content/sposoby-verbalizatsii-ponyatiya-vozrast-v-russkom-yazyke (дата звернення: 14.03.2015).

177. Марченко Н. Людина і суспільство в сучасній мовній картині світу // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Іноземна філологія. Вип. 43, 2010. С. 4–8.

178. Маслова В. А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб, заведений. Москва: Издательский центр «Академия», 2001. 208 с.

179. Матвеев В. И. Структура семантического поля возраста человека (на материале русского, украинского и английского языков): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка». Киев, 1987. 24 с.

180. Матвєєв В. І. Зіставна характеристика лексико-семантичної групи найменувань дітей за віком // Мовознавство. 1985. № 2. С. 60–64.

181. Матвєєв В. І. Іменники на позначення дитячого віку // Культура слова. 1984. Вип. 27. С. 48–53.

182. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. К.: Наук. думка, 1990. 168 с.

183. Мифы народов мира. Энциклопедия / гл. ред. Токарев С. А. Москва: Советская энциклопедия 1991. Т. 1. 671 с.

184. Мифы народов мира. Энциклопедия / гл. ред. Токарев С. А. Москва: Советская энциклопедия, 1991. Т. 2. 719 с.

185. Мухранова Е. Н. Возраст как феномен культуры: дис. ... канд. филос. наук: спец. 24.00.01. Санкт-Петербург, 2006. 180 с. URL: http://www.dslib.net/teorja-kultury/vozrast-kak-fenomen-kultury.html (дата звернення: 18.03.2015).

186. Нагель В. В. Оцінні найменування осіб в українській мові кінця XX – початку XXI ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Дніпропетровськ, 2008. 19 с. URL: http://librar.org.ua/sections_load.php?s=philology&id=2452&start=3 (дата звернення: 10.02.2016).

187. Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / наук. ред. М. Гримич]. Т. 1. «Діти. Дитинство. Дитяча субкультура». К.: Дуліби, 2008. 400 с.

188. Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / наук. ред. М. Гримич. Т. 2. «Молодь. Молодість. Молодіжна субкультура». К.: Дуліби, 2010. 568 с.

189. Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / наук. ред. М. Гримич. Т. 3. «Зрілість. Жіноцтво. Жіноча субкультура» К.: Дуліби, 2012. 480 с.

190. Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / наук. ред. М. Гримич. Т. 4. «Зрілість. Чоловіки. Чоловіча субкультура» К.: Дуліби, 2013. 584 с.

191. Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / наук. ред. М. Гримич. Т. 5. «Старість. Смерть. Культура вшанування небіжчиків» К.: Дуліби, 2015. 432 с.

192. Несен І. Участь молоді у родинній обрядовості українців // Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / наук. ред. М. Гримич. Т. 2. «Молодь. Молодість. Молодіжна субкультура». К.: Дуліби, 2010. С. 148–168.

193. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения. М.: Высш. шк., 1988. 168 с.

194. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. Частина друга. О–Я, К.: Наук. думка, 1984. 516 с.

195. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. Частина перша. А–Н, К.: Наук. думка, 1984. 496 с.

196. Орлова Ю. В. Архетипічні образи у структурі концепту «вік людини» (на матеріалі української, російської та англійської мов) // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: зб. наук. праць. Луганськ, 2009. Серія: Педагогічні науки. Філологічні науки. № 8(171). С. 45–49.

197. Орлова Ю. В. Структура денотативних сем концепту «вік людини» (на матеріалі української, російської та англійської мов) // Лінгвістика: збірник наукових праць. Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. № 2 (17). С. 63–69.

198. Остапчук Ю. О. Лексико-семантична група іменників, які позначають осіб дитячого віку. URL: http://www.ahmerov.com/book_1125.html (дата звернення: 17.06.2015).

199. Павлюк М. Українські говори Румунії. Едмонтон – Львів – Нью-Йорк – Торонто: Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАНУ, 2003. 784 с.

200. Пауль Г. Принципы истории языка: пер. с нем. М.: Издательство иностранной литературы, 1960. 500 с.

201. Петрова Л. А. Языковая картина мира в русле теоретических изысканий // Культура народов Причерноморья. 2005. № 69. С. 19–23.

202. Петрушенко О. О. Лексико-семантична польова структура «час» у сучасній лінгвостилістичній парадигмі. URL: http://www.confcontact.com/2012_03_15/fl4_petrushenko.php (дата звернення: 10.02.2015).

203. Пинтова А. А. Концепты OLD/YOUNG и СТАРЫЙ/МОЛОДОЙ в английской и русской языковых картинах мира: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, сопоставительное и типологическое языкознание». Санкт-Петербург, 2009. URL: http://cheloveknauka.com/kontsepty-old-young-i-staryy-molodoy-v-angliyskoy-i-russkoy-yazykovyh-kartinah-mira (дата звернення: 14.03.2015).

204. Піпаш Ю. О., Галас Б. К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2005. 266 с.

205. Покровский М. М. Избранные работы по языкознанию. Москва: Издательство АН СССР, 1959. 382 с.

206. Полевые структуры в системе языка / З. Д. Попова, И. А. Стернин, Е. И. Беляева и др.; науч. ред. З. Д. Попова; под ред. З. Д. Поповой. Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1989. 197 с.

207. Половинко Е. А. Лексико-семантическая группа субстантивов, репрезентирующая внутреннего человека в современном русском языке. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vdpu/movozn/2010_16/article/42.pdf (дата звернення: 10.02.2015).

208. Половинко О. О. Лінгвістичні та екстралінгвістичні фактори наповнення семантичних полів у сучасній російській літературній мові (семантичне поле вік): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол.

наук: спец. 10.02.02 «Російська мова». Дніпропетровськ, 2006. 19 с. URL: http://www.lib.ua-ru.net/inode/p-2/4287.html (дата звернення: 14.03.2015).

209. Полюга Л. М. Словник синонімів української мови. К.: Довіра, 2001. 477 с. URL: http://www.hohlopedia.org.ua/slovnyk_synonimiv_polyugy/search/?word=%EF%B3%E4%EB%B3%F2%EE%EA&select=slovnyk_synonimiv_polyugy (дата звернення: 16.03.2017).

210. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. Москва: АСТ, «Восток – Запад». 2007. 314 с.

211. Попова З. Д., Стернин И. А. Лексическая система языка. Воронеж: Воронежский ун-т, 1984. 148 с.

212. Попова З. Д., Стернин И. А. Общее языкознание. М.: АСТ : Восток – Запад, 2007. 408 с.

213. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. М.: Наука, 1988. С. 8–69.

214. Потаенко Н. А. Время в языке. Пятигорск: Пятигорский государственный лингвистический университет, 1996. 238 с.

215. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Т. I–II. Харьков, 1888.

216. Потебня А. А. Теоретическая поэтика. М.: Высш. шк., 1990. 344 с.

217. Проценко І. Ю. Структурно-семантична характеристика лексики на позначення віку людини в іспанській та українській мовах: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17. Донецьк, 2010. 20 с.

218. Путягин Г. А. О принципах организации групп в лексической системе (на материале имен существительных, называющих человека по возрасту, росту, степени физической силы и степени физической красоты): дис. ... канд. филол. наук. Орел, 1975. 204 с.

219. Редько Є. О. Типи і способи номінування осіб в українських арґотичних системах: дис. … кандидата філол. наук: 10.02.01. Харків, 2016. 296 с.

220. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики. К.: Наукова думка, 1988. 240 с.

221. Рут М. Э. Образная номинация в русском языке. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1992. 148 с.

222. Сагаровський А. А. Матеріали до Діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини). Випуск 2. Оварі́йка – Ящуря́чий. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. 312 с.

223. Сагаровський А. А. Матеріали до Діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини). Випуск 1. А – Об’ясня́ться. Х.: ОВВ НМЦ ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 296 с.

224. Сагатова С. С. Способ выявления социальных стереотипов возраста человека. URL: http://rudocs.exdat.com/docs/index-129267.html?page=10 (дата звернення: 16.03.2016).

225. Салимьянова И. В. Образ пожилого человека в русской языковой картине мира: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Омск, 2011. 245 с. URL: http://www.dissercat.com/content/obraz-pozhilogo-cheloveka-v-russkoi-yazykovoi-kartine-mira (дата звернення: 14.03.2015).

226. Седакова И. А. Дед // Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / под общей ред. Н. И. Толстого. Т. 2: Д–К. М.: Международные отношения, 1999. С. 41–43.

227. Селиверстова О. Н. Труды по семантике. М.: Языки славянской культуры, 2004. 960 с.

228. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.

229. Семиряк В. Д. Номінація дитини в українській мові // Вісник Запорізького державного університету. 2002. Філологічні науки. № 3. URL:

http://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/2784.pdf (дата звернення: 14.03.2016).

230. Сентенберг И. В. Лексическая семантика английского глагола. М., 1984. 95 с.

231. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии: пер. с англ. М.: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1993. 656 с.

232. Серебренников Б. А. Как происходит отражение картины мира в языке? // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. М.: Наука, 1988. С. 87–107.

233. Серебренников Б. А. Язык отражает действительность или выражает ее знаковым способом? // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. М.: Наука, 1988. С. 70–86.

234. Сімейний кодекс України. Стаття 6. Дитина. URL: http://kodeksy.com.ua/simejnij_kodeks_ukraini/statja-6.htm (дата звернення: 18.05.2018).

235. Скляренко В. Г. Етимологічні розвідки. 2. Чоловік // Мовознавство. 1993. №3. С. 16–22.

236. Сколоздра О. Номінація осіб в оповіданнях Івана Франка про школу та дітей // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. Донецьк: ДонНУ, 2008. Вип. 16. С. 320–325.

237. Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / под ред. Н. И. Толстого. Т. 3: К (Круг) – П (Перепелка). Москва: Международные отношения, 2004. 697 с.

238. Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / под ред. Н. И. Толстого. Т. 2: Д–К (Крошки). Москва: Международные отношения, 1999. 702 с.

239. Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / под ред. Н. И. Толстого. Т. 5: С (Сказка) – Я (Ящерица). Москва: Международные отношения, 2012. 736 с.

240. Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / под ред. Н. И. Толстого. Т. 1: А–Г. Москва: Международные отношения, 1995. 578 с.

241. Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5–ти томах / под ред. Н. И. Толстого. Т. 4: П (Переправа через воду) – С (Сито). Москва: Международные отношения, 2009. 656 с.

242. Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.): В 10 т./ С48 АН СССР. Ин-т рус. яз.; гл. ред. Р. И. Аванесов. М.: Рус. яз., 1990. Т. III: (ДОБРОДТЕЛЬНО – ИЗЖЕЧИС).

243. Словарь русских народных говоров. Выпуск 28. Подель-Покороче / сост. Н. Андреева-Васина, А. Марецкая, И. Попов, Н. Попова, Н. Романова. СПб.: Наука, 1994. 433 с.

244. Словарь русского языка XI – XVII вв. Вып. 5 (Е–Зинутие) / глав. ред. С. Г. Бархударов; редактор Г. А. Богатова; сост. Н. Б. Бахилина, Г. А. Богатова, В. Я. Дерягин и др. Москва: Наука, 1978, 392 с.

245. Словарь русского языка XI – XVII вв. Вып.7 (К–Крагуярь) / глав. ред. Ф. П. Филин; редактор Г. А. Богатова; сост. В. Я. Дерягин, О. И. Смирнова, Г. П. Смолицкая и др. Москва: Наука, 1980, 404 с.

246. Словарь старославянского языка: в 4 т. СПб.: Издательство С.-Петербургского университета 2006, Т. 4 (С-V), 1054 с.

247. Словарь украинскаго языка / за ред. Б. Грінченка / зібрала редакція журнала «Кіевская Старина»; упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко. Томъ IV (Р–Я). К.: АН УРСР, 1959. 564 с.

248. Словарь украинскаго языка / за ред. Б. Грінченка / зібрала редакція журнала «Кіевская Старина»; упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко. Томъ I (А–Ж). К.: АН УРСР, 1958. 496 с.

249. Словарь украинскаго языка / за ред. Б. Грінченка / зібрала редакція журнала «Кіевская Старина»; упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко. Томъ III (О–П). К.: АН УРСР, 1959. 507 с.

250. Словарь украинскаго языка / за ред. Б. Грінченко / зібрала редакція журнала «Кіевская Старина»; упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко. Томъ II (З–Н). Київ: АН УРСР, 1958. 574 с.

251. Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. 688 с.

252. Словник синонімів української мови: у двох томах / А. Бурячок, Г. Гнатюк, С. Головащук та інші. Київ: Наукова думка, 1999. Т. 1 (А–Н). 1028 с.

253. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.: У 2 т. / ред. кол: Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька (голова), І. М. Керницький. Т. 1.: А–М. К.: Наукова думка, 1977. 632 с.

254. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.: У 2 т. / укл.: Д. Г. Гринчишин, У. Я. Єдлінська, В. Л. Карпова, І. М. Керницький, Л. М. Полюга, Р. Й. Керста, М. Л. Худаш; ред. тому: Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький. Т. 2: Н–Я. К.: Наукова думка, 1978. 592 с.

255. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / НАНУ; Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича. Випуск 9 (Д–З). Львів, 2002. 256 с.

256. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / НАНУ; Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича. Випуск 8 (Д). Львів, 2001. 256 с.

257. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / НАНУ; Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича. Випуск 2 (Б – Богуславецъ). Львів, 1994. 152 с.

258. Словник української мови. У 20 томах. Т. 1–8. Київ: Наукова думка, 2010–2017. URL : http://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0 (дата звернення: 10.06.2018).

259. Словник української мови: в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. VII: Поїхати–Приробляти. 1976. 723 с.

260. Словник української мови: в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. VIII: Природа–Ряхтливий / ред. тому: В. О. Винник та ін. 1977. 927 с.

261. Словник української мови: в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. X: Т–Ф / ред. тому: А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк. 1979. 658 с.

262. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; редкол. І. К. Білодід (голова) та ін. Т. І: А–В /Уклад.: А. А. Бурячок та ін. К.: Наук. думка, 1970. 801 с.

263. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; редкол. І. К. Білодід (голова) та ін. Т. ІІІ: З / Уклад.: А. А. Бурячок та ін. К.: Наук. думка, 1972. 744 с.

264. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; редкол. І. К. Білодід (голова) та ін. Т. ІІ: Г–Ж / Уклад.: А. П. Білоштан та ін. К.: Наук. думка, 1971. 550 с.

265. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; редкол. І. К. Білодід (голова) та ін. Т. IV: І–М / Уклад.: В. О. Винник та ін. К.: Наук. думка, 1973. 840 с.

266. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; редкол. І. К. Білодід (голова) та ін. Т. V: Н–О / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. К.: Наук. думка, 1974. 840 с.

267. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; редкол. І. К. Білодід (голова) та ін. Т. ІХ: С / Уклад.: І. Р. Вихованець та ін. К.: Наук. думка, 1978. 917 с.

268. Словник української мови: в 11 т. / ред. кол.: акад. АН УРСР І. Білодід (голова), к. філол. н. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк та ін. Т. VI: П–Поїти. К.: Наук. думка, 1975. 832 с.

269. Словник української мови: в 11 т. / ред. кол.: акад. АН УРСР І. Білодід (голова), к. філол. н. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк та ін. Т. XI: Х–Ь. К.: Наук. думка, 1980. 700 с.

270. Смирницкий А. И. Значение слова // ВЯ, 1955. № 2. С. 79–89.

271. Смирницкий А. И. Лексикология английского язык. М.: Изд-во литературы на иностранных языках, 1956. 260 с.

272. Соколовская Ж. П. Система в лексической семантике (Анализ семантической структуры слова). Киев: Вища школа, 1979. 192 с.

273. Солодка С. С. Засади моделювання мовної картини світу українців найдавнішого періоду (за «Матеріалами для словаря древне-русскаго языка по письменнымъ памятникамъ» І. Срезневського) // Лінгвістика, 2011. № 1(22). С. 35–44.

274. Срезневский И. И. Материалы для Словаря древнерусского языка: в 3 т. Т. 3. Р–У и дополнения. СПб: Типография Императорской Академии наук, 1903. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1958. 13 с.

275. Срезневский И. И. Материалы для Словаря древнерусского языка: в 3 т. Т. 1. А–К. СПб: Типография Императорской Академии наук, 1893. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1958. 49 с.

276. Ставицька Л. Арґо, жарґон, сленґ: Соціяльна диференціяція української мови. К.: Критика, 2005. 464 с.

277. Ставицька Л. О. Український жарґон. Словник. Київ: Критика, 2005. 496 с.

278. Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка (Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства). М.: Наука, 1985. 336 с.

279. Стернин И. А. Лексическое значение слова в речи. Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1985. 169 с.

280. Стернин И. А. Проблемы анализа структуры значения слова. Воронеж: Воронежский ун-т, 1979. 122 с.

281. Сукаленко Т. Метафора як засіб вербалізації гендерних стереотипів // Мова і суспільство: збірник Львівського національного університету імені Івана Франка, 2011. Вип. 2. С. 23–32.

282. Тараненко О. Языковая семантика в ее динамических аспектах (основные семантические процессы). К.: Наукова думка, 1989. 256 с.

283. Таценко Н. В. Картини світу як базові поняття когнітивно-дискурсивної парадигми лінгвістики // Філологічні трактати. Видавництво СумДУ, видавництво ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. № 3–4. Т. 1. С. 116–120.

284. Творенія Святаго Григорія Нисскаго. Часть шестая. Москва. Типографія В. Готье. 1864. Опроверженіе Евномія. 511 с.

285. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический аспект, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1996. 288 с.

286. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. М.: Наука, 1988. С. 173–204.

287. Теория метафоры: Сборник: пер. с анг., фр., нем., исп., польск. яз. М.: Прогресс, 1990. 512 с.

288. Терновская О. А., Толстой Н. И. Баба // Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / под общей ред. Н. И. Толстого. Т. 1: А–Г. М.: Международные отношения, 1995. С. 122–123.

289. Тищенко Л. М. Стан і перспективи дослідження південнослобожанських говірок // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. Донецьк: ДонНУ, 2012. Вип. 24. С. 201–204.

290. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы / пад рэдакцыяй К. Крапівы. URL: http://www.skarnik.by/tsbm/20485 (дата звернення: 18.10.2015).

291. Толстая С. М. Время // Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / под общей ред. Н. И. Толстого. Т. 1: А–Г. М.: Международные отношения, 1995. С. 448–452.

292. Толстой Н. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. М.: Индрик, 1995. 512 с.

293. Толстых А. В. Предисловие // Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис: пер. с англ. М.: Издательская группа «Прогресс», 1996. 344 с.

294. Трубачев О. Н. История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1959. 212 с.

295. Трубачев О. Н. К вопросу о реконструкции различных систем лексики // Лексикографический сборник. М.: Гизин словарей, 1963. Вып. VII. 221 с.

296. Тупиця О. Проблематика дослідження мовної картини світу художнього тексту // Філологічні науки: зб. наук. пр. Полтава: ПНПУ, 2010. Вип. 1. С. 107–111.

297. Тяпкіна Н. І. Демонологічна лексика української мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Запоріжжя, 2006. 21 с. URL: http://librar.org.ua/sections_load.php?s=philology&id=450&start=4 (дата звернення: 10.02.2015).

298. Українська мова. Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

299. Українська народна творчість: Загадки / упорядк., вступ. стаття та примітки канд. філол. наук І. П. Березовського. К.: АН УРСР, 1962. 511 с.

300. Українські приказки, прислів’я і таке інше / уклав М. Номис; упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка. К.: Либідь, 1993. 768 с.

301. Українські прислів’я та приказки / редакційна колегія: С. Д. Зубков, О. І. Дей, І. П. Березовський, Д. В. Павличко, П. І. Майборода, С. Л. Коба; відповідальний редактор С. Д. Зубков; упорядкування С. В. Мишанича та М. М. Пазяка; вступна стаття М. М. Пазяка; ілюстрації заслуженого художника УРСР Анатолія Василенка. К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1984. 391 с.

302. Уфимцева А. А. Лексика // Общее языкознание. Внутренняя структура языка. М.: Наука, 1972. С. 394–455.

303. Уфимцева А. А. Лексическое значение: принцип семасиологического описания лексики. М.: Наука, 1986. 240 с.

304. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы (на материале английского языка). М.: Изд-во АН СССР, 1962. 287 с.

305. Уфимцева А. А. Семантический аспект языковых знаков // Принципы и методы семантических исследований / отв. ред. В. Н. Ярцева. М.: Наука, 1976.

306. Уфимцева А. А. Слово в лексико-семантической системе языка. М.: Наука, 1968.

307. Уфимцева А. А. Роль лексики в познании человеком действительности и в формировании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. М.: Наука, 1988. С. 108–140.

308. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т.; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева; под ред. и с предисл. Б. А. Ларина; 2-е изд., стер. Т. 3 (Муза–Сят). М.: Прогресс, 1987. 832 с.

309. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т.; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева; под ред. и с предисл. Б. А. Ларина; 2-е изд., стер. Т. 1 (А–Д). М.: Прогресс, 1986. 576 с.

310. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т.; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева; под ред. и с предисл. Б. А. Ларина; 2-е изд., стер. Т. 4 (Т–Ящур). М.: Прогресс, 1987. 861 с.

311. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т.; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева; под ред. и с предисл. Б. А. Ларина; 2-е изд., стер. Т. 2: Е–М (Муж). М.: Прогресс, 1986. 672 с.

312. Філон М. І., Хомік О. Є. Сучасна українська мова. Лексикологія : навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів: у двох частинах. Частина І. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. 220 с.

313. Фразеологічний словник української мови / АН України, Ін-т укр. мови; уклад.: В. М. Білоноженко та ін.; редкол.: Л. С. Паламарчук (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 1993. Кн. 1. 1993. 528 с.

314. Хашимов Р. И. К вопросу о формировании русской возрастной лексики (историческое формирование и современное функционирование возрастных наименований несовершеннолетних детей): автореф. дисс. канд. филол. наук. М., 1973. 21 с.

315. Хомік О. Є. Оберегова лексика та фразеологія української родильної обрядовості // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна. 2013. Вип. 34. С. 249–251.

316. Хрисанфова Е. Н., Перевозчиков И. В. Антропология. М.: Изд-во Моск. ун-та: Наука, 2005. 400 с.

317. Цветков Н. В. Методология компонентного анализа, его сферы и границы (на материале лексики русского языка): дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык». Москва, 1984. 191 с. URL: http://www.dissercat.com/content/metodologiya-komponentnogo-analiza-ego-sfery-i-granitsy-na-materiale-leksiki-russkogo-yazyka (дата звернення: 14.03.2016).

318. Цюрупа М. Мовна картина світу як фактор культури вербального спілкування особистості // Українознавчий альманах. Київ, Мелітополь, 2012. Вип. 9. С. 98–102.

319. Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: у 4-х т. / В. А. Чабаненко. Запоріжжя: ВПК Запоріжжя, 1992. Т. 3 (О–П). 303 с.

320. Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: у 4-х т. / В. А. Чабаненко. Запоріжжя: ВПК Запоріжжя, 1992. Т. 2 (З–Н). 372 с.

321. Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: у 4-х т. / В. А. Чабаненко. Запоріжжя: ВПК Запоріжжя, 1992. Т. 4 (Р–Я). 264 с.

322. Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: у 4-х т. / В. А. Чабаненко. Запоріжжя: ВПК Запоріжжя, 1992. Т. 1 (А–Ж). 324 с.

323. Чебанюк О. Молодіжний календар в контексті традиційної культури українців // Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / наук. ред. М. Гримич. Т. 2. «Молодь. Молодість. Молодіжна субкультура». К.: Дуліби, 2010. С. 130–147.

324. Человек средствами косвенной номинации: универсалии и уникалии в славянских языках (сопоставительный анализ на материале русского и чешского) // Фразеологическое пространство национального словаря в сопоставительном аспекте. т. II / Т. Н. Федуленкова, З. К. Адамия, М. Чабашвили и др.; под ред. Т. Н. Федуленковой. М.: Издательский дом Академии Естествознания, 2014. С. 108–128. URL: https://monographies.ru/ru/book/section?id=7399 (дата звернення: 10.06.2018).

325. Черепанова С. Філософія родознавства. К., 2008. 460 с. URL: http://westudents.com.ua/knigi/252-flosofya-rodoznavstva-cherepanova-so.html (дата звернення: 10.05.2018).

326. Чернишенко І. А. Фактори формування національних мовних картин світу // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2007. № 32. С. 158–162.

327. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: в 2 т. Т. 1: А–Панотомима. М.: Рус. яз, 1999. 560 с.

328. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: в 2 т. Т. 2: Панцирь–Ящур. М.: Рус. яз, 1999. 560 с.

329. Чубинський П. П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования: в 7 т. / собрал П. П. Чубинский. Санкт-Петербург: 1872–1878.

330. Шанский Н. М., Боброва Т. А. Этимологический словарь русского языка М.: Прозерпина, 1994. 400 с.

331. Швець Н. С. Лексико-семантична актуалізація концепту часу // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки, 2007. Серія: Філологічні науки. № 4. С. 162–165.

332. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник. Львів: Ін–т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. 288 с.

333. Шмелев А. Д. Могут ли слова языка быть ключом к пониманию культуры? // Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. М.: Языки славянской культуры, 2001. С. 7–12.

334. Шмелев А. Д. Сквозные мотивы русской языковой картины мира // Зализняк Анна А. Ключевые идеи русской языковой картины мира: сб. ст. / Анна А. Зализняк, И. Б. Левонтина, А. Д. Шмелев. М.: Языки славянской культуры, 2005. С. 452–466.

335. Шмелев Д. Н. Лексикология современного русского языка. М.: Просвещение, 1977. 257 с.

336. Шмелев Д. Н. Очерки по семасиологии русского языка. М.,1984. 345 с.

337. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка). М.: Наука,1973. 280 с.

338. Шухевич Володимир. Гуцульщина. Ч. 5, 1908. 300 с. URL: http://elib.nplu.org/view.html?id=935 (дата звернення: 11.10.2015).

339. Щербак І. Діти у народній термінології: лексика і символіка // Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне

дослідження у 5 т. / наук. ред. М. Гримич]. Т. 1. «Діти. Дитинство. Дитяча субкультура». К.: Дуліби, 2008. С. 50–60.

340. Щербак І. Обрядові форми статевої ідентифікації дітей // Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / наук. ред. М. Гримич. Т. 1. «Діти. Дитинство. Дитяча субкультура». К.: Дуліби, 2008. С. 60–81.

341. Щербо П. А. Особенности вербализации концепта «возраст» в системах типологически разных языков: на материале английской, французской и русской лексики: дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, сопоставительное и типологическое языкознание». Москва, 2008. 235 с. URL: http://www.dissercat.com/content/osobennosti-verbalizatsii-kontsepta-vozrast-v-sistemakh-tipologicheski-raznykh-yazykov-na-ma (дата звернення: 16.03.2015).

342. Щур Г. С. Теории поля в лингвистике. М.:Наука, 1974. 256 с.

343. Этимологический словарь белорусского языка. Минск: Наука и техника, 1985. Т. 3. Г–И / Р. В. Кравчук, В. В. Мартынов, А. Е. Супрун, Н. В. Ивашина; ред. В. В. Мартынов. 408 с.

344. Этимологический словарь славянских языков (праславянский лексический фонд) / под ред. чл.-кор. АН СССР О. Н. Трубачева. Вып. 4 (*čaběniti – *děl’a). М.: Наука, 1977. 235 с.

345. Этимологический словарь славянских языков (праславянский лексический фонд) / под ред. чл.-кор. АН СССР О. Н. Трубачева. Вып. 5 (*dělo – *dьržьlь). М.: Наука, 1978. 232 с.

346. Этимологический словарь славянских языков (праславянский лексический фонд) / под ред. чл.-кор. АН СССР О. Н. Трубачева. Вып. 1 (А – *besědьjivъ). М.: Наука, 1974. 214 с.

347. Этимологический словарь славянских языков (праславянский лексический фонд) / под ред. чл.-кор. АН СССР О. Н. Трубачева. Вып. 11 (*konьсь – *kotьna(ja)). М.: Наука, 1984. 220 с.

348. Этимологический словарь славянских языков (праславянский лексический фонд) / под ред. чл.-кор. АН СССР О. Н. Трубачева. Вып. 17 (*lъžь – *matješьnьjъ). М.: Наука, 1990. 272 с.

349. Этимологический словарь славянских языков / под ред. О. Н. Трубачева. М.: Наука, 1974–2005. Вып. 1–32.

350. Яковлева Е. С. Фрагменты русской языковой картивы мира (модели пространства, времени и восприятия) М.: Издательство «Гнозис», 1994. 344 с.

351. Яковлєва В. Б. Вербалізація концепту СІМ'Я в українській мовній картині світу: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Харків, 2008. 19 с.

352. Ястремська Т. Традиційне гуцульське пастухування. Л., 2008. 424 с.

353. Český etymologiský slovník / Jiří Rejzek. Vyd. 1. Voznice: Leda, 2001, 752 s.

354. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika / Petar Skok; uredili Mirko Deanović i Ljudevit Jonke – Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Knj. 1: A–J. 1971.

355. Miklosich Fr. Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum, Vindbonae Guilelmus Braumueller, 1862–1865, 1171 p.

356. Słownik języka polskiego. URL: https://sjp.pwn.pl/szukaj/kobieta.html (дата звернення 10.06.2018).

ДОДАТКИ

Додаток 1

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дисертації (фахові видання України):

1. Гурова О. М. Лексико-семантична група «вік людини» в говірках Нижньої Наддніпрянщини // Лінгвістика: зб. наук. праць. Луганськ: «Альма-матер». 2007. № 1 (11). С. 187–191.

2. Гурова О. М. Лексико-семантична група «вік людини» у бойківських говірках (на матеріалі «Словника бойківських говірок» М. Й. Онишкевича) // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Філологія. 2009. № 843. Вип. 55. С. 111–114.

3. Гурова О. М. Наукова концептуалізація проблеми «вік людини» у парадигмах гуманітарного знання // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Філологія. 2012. № 994. Вип. 64. С. 35–38.

4. Гурова О. М. Номінації зі значенням «старий чоловік» в українській мові (*дід* та ін.) // Лінгвістика: зб. наук. праць. Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка». 2013. № 3 (30). С. 70–78.

5. Гурова О. М. Номінації зі значенням «стара жінка» в українській мові (*баба* та ін.) // Наукові записки. Філологічні науки. Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. Ніжин. 2014. Книга 1. С. 113–118.

6. Гурова О. М. Концептуальна репрезентація уявлень про старість в українському лінгвокультурному просторі: базові характеристики // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету

імені Лесі Українки. Серія. Філологічні науки. Мовознавство. Луцьк. 2014. № 12 (289). С. 66–71.

7. Гурова О. М. Семантика слів *дитя, дитина* як репрезентант класифікаційних характеристик віку дитини // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Філологія. 2016. Вип. 74. С. 154–159.

Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дисертації (нефахові видання України):

8. Гурова О. М. Соціокультурна детермінація називання осіб зі значенням «вік людини» в українській мові (діти і старі) // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Філологія. 2015. № 1152. Вип. 72. С. 13–16.

Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дисертації (зарубіжні галузеві видання):

9. Гурова О. М. Лексико-семантична група зі значенням «вік дитини» в українській мові (склад, структура й семантика) // Spheres of culture. Lublin. 2015. Volume XI. P. 339–345.

Додаток 2

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ МАТЕРІАЛІВ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Міжнародна наукова конференція «Наукова спадщина Юрія Шевельова і світ сучасної української філології. До 100-річчя від дня народження Ю. Шевельова» (Харків, 2008 р.). Форма участі: виступ із доповіддю, участь в обговоренні, публікація статті.

2. Міжнародна наукова конференція «Наукова спадщина О. О. Потебні в контексті розвитку європейської філологічної думки XIX – XXI ст.» (Харків, 2010 р.). Форма участі: виступ із доповіддю, участь в обговоренні.

3. Міжнародна наукова конференція «Концептосфера національної мови: когнітивний, історико-культурний та дискурсивний аспекти» (Харків, 2014 р.). Форма участі: виступ із доповіддю, участь в обговоренні, публікація статті.

4. Міжнародна наукова конференція «Ідеї Харківської філологічної школи в парадигмах сучасного гуманітарного знання: традиції і новаторство» (Харків, 2017 р.). Форма участі: виступ із доповіддю, участь в обговоренні.

5. I Всеукраїнська науково-практична конференція «Мова як засіб міжкультурної комунікації» (Херсон, 2014 р.). Форма участі: заочна, публікація статті.

6. Всеукраїнська наукова конференція «Слово – текст – мовна картина світу» (Харків, 2015 р.). Форма участі: виступ із доповіддю, участь в обговоренні, публікація статті.

7. 75-а Науково-технічна та науково-методична конференція Харківського національного автомобільно-дорожнього університету (Харків, 2011 р.). Форма участі: виступ із доповіддю, участь в обговоренні.